

PSIHOLOŠKA OBZORJA

*Slovenska znanstveno-strokovna psihološka revija
(uradna revija Društva psihologov Slovenije)*

Glavna in odgovorna urednica

izr. prof. dr. Cveta Razdevšek Pučko

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Official Journal of the Slovenian Psychological Association

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Cveta Razdevšek Pučko, PhD

Izdaja / Published by

Društvo psihologov Slovenije

(Slovenian Psychological Association)

Ljubljana

ISSN 1318-1874

Letnik (Volume) 20, številka (Number) 2, 2011

PSIHOLOŠKA OBZORJA HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Slovenska znanstveno-strokovna psihološka revija
Official Journal of the Slovenian Psychological Association
Letnik (Volume) 20, številka (Number) 2, 2011, ISSN 1318-1874

Izdaja / Published by

Društvo psihologov Slovenije / Slovenian Psychological Association
Ulica Stare pravde 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Glavna in odgovorna urednica / Editor-in-Chief

Cveta RAZDEVSEK PUČKO
Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
Oddelek za temeljni pedagoški študij
Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel. +386 (0)1 5892 328, Fax: +386 (0)1 5347 997
email: cveta.razdevsek@pef.uni-lj.si

Uredniški odbor / Editorial Board

Gašper CANKAR
Maja FURLAN
Luka KOMIDAR
Anja PODLESEK
Vlasta ZABUKOVEC

Uredniški svet / Scientific Board

Tiziano AGOSTINI
Karin BAKRAČEVIČ VUKMAN
Valentin BUCIK
Zlatka CUGMAS
Petra DOLENC
Mojca JURIŠEVIČ
Tina KAVČIČ

Darja KOBAL GRUM
Lidija MAGAJNA
Vlado MIHELJAK
Aljoscha NEUBAUER
Sonja PEČJAK
Vesna RADONJIČ MIHOLIČ
Argio SABADIN

Meta SHAWE-TAYLOR
Gregor SOČAN
Lea ŠUGMAN BOHINC
Vladimir TAKŠIČ
Predrag ZAREVSKI
Maja ZUBANČIČ

Lektoriranje angleških ključnih besed, vsebinska obdelava in razvrstitev besedila: *Maja FURLAN*

Oblikovanje ovitka: *Jana LESKOVEC*

Tehnično urejanje in prelom: *Žiga Hrček*

Tisk: *Tiskarna Vovk d.o.o., Domžale*

Pogostost izhajanja: *Na leto izidejo štiri številke*

Ustanovitelj, izdajatelj in založnik: *Društvo psihologov Slovenije*

Naročniški naslov: *Psihološka obzorja, Društvo psihologov Slovenije, Ulica Stare pravde 2,
1000 Ljubljana, Slovenija, telefon/fax: +386 (0)1 282 1086*

Davčna številka: SI 51264218; Poslovni račun: 02010-0091342732

© 2011 Društvo psihologov Slovenije. Revija je zaščiten z zakonom o avtorskih pravicah. Revija v celoti ali katerikoli njen del ne smeta biti razmnoževana ali posredovana na noben način (fotokopije, mikrofilmi, elektronsko posredovanje, snemanje, prevajanje) brez predhodnega pisnega privoljenja izdajatelja.

Bibliografski zapisi o prispevkih, objavljenih v reviji *Psihološka obzorja*, so ustrezno kategorizirani in vključeni v slovensko podatkovno zbirko COBIB. Revija je opredeljena kot pomembna in odmevna znanstvena in strokovna periodična publikacija v psihološki znanosti, torej so objave v njej visoko referenčne za napredovanje v znanstvenih in strokovnih nazivih.

Psihološka obzorja so indeksirana v PsycINFO, svetovni bibliografski bazi psihološke literature.

Revija izhaja s finančno podporo Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter Znanstvenoraziskovalnega inštituta Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Vsebina

Znanstveni raziskovalnoempirični in teoretsko–pregledni prispevki

- Barbara DOLENC in Lilijana ŠPRAH* 5
Psihometrične lastnosti slovenske različice vprašalnika temperamenta TEMPS-A (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris in San Diego – Autoquestionnaire)
- Tanja ŽAGAR* 25
Značilnosti spoprijemanja in čustveni problemi v povezavi s kvaliteto življenja na slovenskem vzorcu onkoloških bolnikov
- Sabina JURIČ* 37
Pomembne kategorije starševstva za odrasle brez otrok ter za odrasle z otroki in vnuki
- Maja TISOVEC, Petja KOVAČEVIČ in Peter GOLOB* 61
Navezanost, ljubezenski slogi in duhovnost kot napovedovalci menjavanja partnerjev v odrasli dobi
- Simona GOMBOC* 83
Samouresničujoča se prerokba: pojav in implikacije
- Danaja LORENČIČ* 107
Najzgodnejši odnos med otrokom in materjo skozi prizmo psihoanalitske teorije

Strokovni raziskovalnoempirični in pregledni prispevki

- Barbara ZAFOSNIK* 127
Psihoterapija oseb z motnjo v duševnem razvoju

Novi doktorati

- Vlasta ZABUKOVEC* 145
Predstavitev doktorske disertacije »Presoja učinkovitosti preventivnih akcij v prometu«

Poročila

- Petra LEPOŠA* 149
Dnevi psihologov 2011, poročilo o srečanju
- Predvideni prispevki v številki 3 letnika 20 (2011) PSIHOLOŠKIH OBZORIJ* 155
- Navodilo avtorjem prispevkov* 159

Contents

Scientific papers (empirical research and theoretical papers)

<i>Dolenc BARBARA and Lilijana ŠPRAH</i> <i>Psychometric characteristics of the Slovenian version of the TEMPS-A scale (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris in San Diego – Autoquestionnaire)</i>	5
<i>Tanja ŽAGAR</i> <i>Coping and Emotional Distress in Relation to Health – related Quality of Life in Slovene Patients with Cancer</i>	25
<i>Sabina JURIC</i> <i>Most important components of parenting for adults without children and for those with children and grandchildren</i>	37
<i>Maja TISOVEC, Petja KOVAČEVIČ and Peter GOLOB</i> <i>Attachment, love styles and spirituality as predictors for changing partners in adulthood</i>	61
<i>Simona GOMBOC</i> <i>Self-fulfilling prophecy: the phenomenon and its implications</i>	83
<i>Danaja LORENČIČ</i> <i>The earliest relationship between an infant and a mother through the prism of the psychoanalytic theory</i>	107

Professional papers

<i>Barbara ZAFOSNIK</i> <i>Psychotherapy with people with developmental disabilities</i>	127
---	-----

New PhD theses

<i>Vlasta ZABUKOVEC</i> <i>Presentation of the PhD thesis »The evaluation of effects of road safety campaigns« by Marko Divjak</i>	145
---	-----

Reports

<i>Petra LEPOŠA</i> <i>Days of psychologists 2011, experts meeting report</i>	149
<i>Content of the next issue, No. 3, Vol 20 (2011), of HORIZONS OF PSYCHOLOGY</i>	155
<i>Instructions for contributors</i>	159

Psihometrične lastnosti slovenske priredbe dolge oblike samoocenjevalnega vprašalnika temperamentov TEMPS-A# (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire)

Barbara Dolenc in Lilijana Šprah
Družbenomedicinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega
centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti*

Povzetek: Vprašalnik temperamentov TEMPS-A (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire) je samoocenjevalna lestvica, ki meri pet področij afektivnega temperamenta. Namenjen je ocenjevanju razsežnosti posameznih vidikov afektivnih temperamentov tako v splošni, kot tudi v klinični populaciji. Številne raziskave so potrdile domnevo, da lahko bolj izražena področja posameznih afektivnih temperamentov predstavljajo tudi pomemben napovednik razvoja motenj razpoloženja. Glavni cilji naše raziskave so bili prevod in priredba vprašalnika TEMPS-A v slovenski jezik in njegova psihometrična analiza. V raziskavi je sodelovalo 1167 študentov različnih slovenskih fakultet. Psihometrične značilnosti slovenske priredbe vprašalnika TEMPS-A smo analizirali s pomočjo klasične testne teorije in Raschevega lestvičenja. Zanesljivosti posameznih podlestick TEMPS-A so primerljive z originalnim vprašalnikom, koeficienti α se gibajo med ,76 in ,84, le zanesljivost podlestvice depresivnega temperamenta je v primerjavi z ostalimi nižja ($\alpha = ,66$). Z analizo glavnih komponent smo izločili pet komponent, ki zadovoljivo pojasnijo notranjo strukturo podlestick. Podlestvica hipertimnega temperamenta je najbolj homogena, a tudi manj občutljiva za ločevanje med posamezniki z adaptativno osebnostno strukturo na eni, in možnostjo za razvoj motnje na drugi strani. Nejasna pa je struktura podlestvice anksioznega temperamenta, kjer se pojavljata dva podtipa: prvi je povezan predvsem s somatskimi postavkami vprašalnika, drugi pa je povezan predvsem s postavkami, ki se nanašajo na splošno zaskrbljenost. Slovenska priredba dolge verzije vprašalnika temperamentov TEMPS-A kaže primerljive psihometrične lastnosti kot originalna različica in nekatere njegove nacionalne priredbe v Evropi, Aziji in obeh Amerikah.

Ključne besede: temperament, motnje čustvovanja, vprašalnik TEMPS-A, sestava testa, psihometrična analiza

#Študija je bila izvedena v sklopu aplikativnega raziskovalnega projekta L3-9698-2485-06, ki sta ga sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Astrazeneca UK Limited, podružnica v Sloveniji.

* Adress: Barbara Dolenc, Družbenomedicinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: dolenc.barbara@gmail.com

Psychometric characteristics of the long version of Slovenian temperament autoquestionnaire TEMPS-A (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire)

Barbara Dolenc and Lilijana Šprah
Sociomedical Institute at Scientific Research Centre
of the Slovenia Academy of Sciences & Arts

Abstract: Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire (TEMPS-A) is a self-rated questionnaire that measures five dimensions of affective temperaments. It is designed for assessing affective temperaments in general and clinical population. Estimation of the affective temperaments proved to play an important role in prediction and assessment of early signs of mood disorders. The aim of our study was to translate, adapt and analyse the long version of the TEMPS-A instrument. 1167 students from different Slovenian universities participated. We analysed the results with classical test theory and Rasch model. The results showed good reliability of all five scales with alpha coefficients between ,76 and ,84, only the reliability of the depressive temperament was lower in comparison with other subscales ($\alpha=,66$). With the principal component analysis we extracted five components. Hyperthymic temperament proved to be the most homogenous, yet less sensitive to discriminate between those with adaptive personality structure on one hand and possibility to develop mood disorder in the future on the other. The structure of anxious temperament is not very clear, since two different types of anxious temperament emerged. The first one relates to somatic items, whereas the other links more to the items of general anxiousness. Nevertheless, our results are in agreement with several previous studies in Europe, Asia and North and South America.

Keywords: temperament, affective disorders, TEMPS-A questionnaire, test construction, psychometric analysis

CC = 2220, 3211

Uvod

Povečan raziskovalni interes psihologov in psihiatrov na področju študij temperamenta je v zadnjem desetletju motiviran poleg boljšega razumevanja vsakdanjega človeškega vedenja tudi s potencialno vlogo različnih vidikov temperamenta pri razvoju motenj razpoloženja. Pomemben napredek na tem področju predstavlja koncept »afektivnih temperamentov«, ki ga je definiral že Kraepelin (1921), in ki je bil operacionaliziran (Akiskal in Mallya, 1987) in vpeljan na področje kliničnih in temeljnih raziskav (Akiskal in Akiskal, 1992; Mazarini idr., 2009; Sakai idr., 2005) v 90-ih letih. Avtorji (Akiskal in Akiskal, 2005) afektivni temperament prepoznavajo kot točko na delu kontinuuma na katerem se razvščajo tudi popolnoma razvite motnje razpoloženja. Ta paradigma je danes uveljavljena kot »teorija spektra«, ki predpostavlja kontinuum razpoloženskih simptomov razporejenih od najbolj skrite, latentne lastnosti oziroma poteze, do popolnoma razvite in klinično prepoznane razpoloženske motnje. Tako imenovane »subafektivne dimenzije temperamenta« (Blechert in Meyer, 2005) so značilne za vsakega posameznika, vendar ni nujno, da se tudi razvijejo

v določeno afektivno motnjo. Lahko pa predstavljajo predispozicijo za razvoj kakšne od afektivnih epizod, v kolikor je kateri od vidikov afektivnega temperamenta zelo izražen (Blechert in Meyer, 2005; Vázquez idr., 2008). Hipotetično torej temperament lahko predstavlja enega od podedovanih konstitucijskih faktorjev, ki prispevajo k razvoju bipolarnosti (Akiskal in Akiskal, 2005), o čemer je v svoji teoriji govoril že Emil Kraepelin (Trede idr., 2005).

Na podlagi teh izhodišč je Akiskal s sodelavci (1998) razvil klasični nemški koncept v bolj uporabno obliko, kjer je Kraepelinovim osnovnim stanjem depresivnega, ciklotimnega, hipertimnega in razdražljivega temperamenta dodal še anksiozni temperament. Tako se je izoblikoval vprašalnik za ocenjevanje afektivnih dimenzij temperamenta TEMPS, sprva v obliki intervjuja (Akiskal idr., 1998; Placidi idr., 1998), kasneje pa še v obliki samoocenjevalnega vprašalnika (TEMPS-A) (Akiskal in Akiskal, 2005), ki ga v zadnjem obdobju uspešno zamenjuje njegova izpeljanka v obliki kratke verzije (Preti idr., 2010).

Številne študije so pokazale, da je z inštrumentom TEMPS-A možno napovedati tveganje za razvoj nekaterih motenj bipolarnega spektra (Angst, Gerger-Werder, Zuberbühler in Gamma, 2004; Evans idr., 2005; Kesebir idr., 2005; Levine, Cole, Chengappa in Gershon, 2001; Mendlowicz, Jean-Louis, Kelsoe in Akiskal, 2005; Nowakowska, Strong, Santosa, Wang in Ketter, 2005; Savitz, van der Merwe in Ramessar, 2008). Raziskovalci zaključujejo, da lahko z oceno profila afektivnih temperamentov razlikujemo med pacienti z bipolarno motnjo ter unipolarno depresijo (Mazzarini idr., 2009). To je lahko v klinični praksi v pomoč pri zgodnjih presejanjih pacientov z depresivno epizodo, ko še ni popolnoma jasno, ali bo pri njej ostalo, ali pa se bo v nadaljevanju razvila prava bipolarna motnja razpoloženja (Mazzarini idr., 2009). Poleg klinične relevantnosti raziskave kažejo, da je vprašalnik uporaben tudi v splošni populaciji pri ugotavljanju povezav temperamenta s subjektivnim občutkom stresa na delovnem mestu (Sakai idr., 2005) in pri izbiri poklicne poti (Figueira idr., 2010; Schmidt idr., 2010). V zadnjem času pa se vprašalnik TEMPS-A uporablja tudi na področju genetskih raziskav, s ciljem proučiti biološke korelate afektivnega temperamenta (Gonda idr., 2006, 2009; Kawamura idr., 2010).

Vprašalnik temperamentov TEMPS-A se je v dosedanjih študijah potrdil kot zanesljiv in veljaven inštrument, saj je bil validiran v številnih državah po svetu, na primer v Italiji (Pompili idr., 2008; Preti idr., 2010), Franciji (Akiskal idr., 2005), Nemčiji (Blöink, Brieger, Akiskal in Marneros, 2005), na Poljskem (Borkowska idr., 2010), Portugalskem (Figueira idr., 2008), Madžarskem (Rózsa idr., 2008), v Turčiji (Vahip idr., 2005), Libanonu (Karam, Mneimneh, Salamoun, Akiskal in Akiskal, 2005), na Japonskem (Matsumoto idr., 2005) in v Argentini (Vázquez idr., 2007). Različni avtorji poročajo o dobri zanesljivosti večine njegovih podlestvic (koeficienti notranje zanesljivosti so znašali med ,75 in ,85 za posamezno podlestvico), le zanesljivost podlestvice depresivnega temperamenta je konsistentno nižja in se giblje med ,65 in ,75. Glede notranje strukture vprašalnika pretekle raziskave niso enotne. Večina študij sicer

poroča o pet dimenzionalni strukturi vprašalnika (Erfurth idr., 2005; Karam idr., 2005; Preti idr., 2010; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005), nekateri avtorji pa ugotavljajo tudi tri- (Akiyama idr., 2005; Pompili idr., 2008) ali zgolj dvodimenzionalno strukturo vprašalnika. Pri tem poročajo o hipertimnem temperamentu kot samostojni dimenziji (Vázquez idr., 2007) ali pa združenim z depresivnim temperamentom in ostale tri lestvice združene v eno samo dimenzijo (Borkowska idr., 2010; Figueira idr., 2008).

Motivacija za razvoj slovenske priredbe vprašalnika temperamenta TEMPS-A izhaja iz pobud klinične prakse, kjer za enkrat še vedno ni na razpolago veljavnih in zanesljivih inštrumentov novejšega datuma, ki bi omogočali ocenjevanje tveganj, povezanih z razvojem motenj razpoloženja in njihovo diferenciacijo na ravni pojavljanja zgodnje simptomatike. S pomočjo vprašalnika TEMPS-A bi se lahko olajšalo prepoznavanje posameznikov z večjim tveganjem za razvoj določene razpoloženske motnje in postavljanje ustrezne diagnoze, kar je ključnega pomena pri oblikovanju učinkovitega načrta zdravljenja (Mazzarini idr., 2005). Poleg njegove klinične uporabne postaja inštrument TEMPS-A zanimiv tudi v raziskovalnem pogledu, na primer pri preučevanju povezanosti med različnimi oblikami emocionalnega odzivanja na stres in afektivnimi temperamentami (Sakai idr., 2005).

Namen in cilji raziskave

Glavni cilji naše raziskave so bili slovenski prevod in priredba ter psihometrična analiza dolge verzije vprašalnika temperamentov TEMPS-A (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire, Akiskal in Akiskal, 2005). Namen raziskave je bil pridobiti tudi v slovenskem prostoru uporaben nov vprašalnik, ki se je v tujini že uveljavil kot zanesljiv inštrument tako na kliničnem kakor tudi raziskovalnem področju (na primer: Blöink idr., 2005; Borkowska idr., 2010; Figueira idr., 2008; Karam idr., 2005; Kesebir idr., 2005; Matsumoto idr., 2005; Mazzarini idr., 2009; Nowakowska idr., 2005; Pompili idr., 2008; Preti idr., 2010; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005; Vázquez idr., 2007). Hkrati pa bo psihometrična analiza dolge verzije vprašalnika TEMPS-A omogočila izbor najbolj zanesljivih in občutljivih postavk vprašalnika, ki jih je smiselno vključiti v bodoči razvoj slovenske kratke različice vprašalnika temperamentov TEMPS-A in preverjanje njegovih psihometričnih lastnosti tudi na kliničnem vzorcu.

Metoda

Udeleženci

Vprašalnik TEMPS-A je izpolnilo 1167 študentov različnih slovenskih fakultet Univerze v Ljubljani in Mariboru. V vzorcu je bilo 432 (37 %) moških in 735 (63 %) žensk. Povprečna starost vseh udeležencev je bila 20,58 let ($SD = 1,81$), moški in ženske se v starosti niso pomembno razlikovali ($Z = -1,902$, $p > ,05$, $d = -0,03$). V

vzorec so bili zajeti študentje družboslovnih (69 %), naravoslovnih (12 %), humanističnih (6 %) in tehničnih (13 %) smeri študija.

Pripomočki in inštrumenti

Vprašalnik TEMPS-A (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire; Akiskal in Akiskal, 2005) je samoocenjevalna lestvica, ki je bila razvita z namenom kvantificiranja afektivnih vidikov temperamenta tako pri psihiatričnih pacientih, kot tudi pri zdravih posameznikih. Postavke vprašalnika so bile oblikovane na podlagi predhodnih diagnostičnih kriterijev Akiskala in sodelavcev (Akiskal in Akiskal, 2005; Akiskal in Mallya, 1987).

Dolga verzija vprašalnika TEMPS-A vsebuje 110 postavk za ženske in 109 za moške. Merijo izraženost lastnosti afektivnega temperamenta, ki so domnevno stalne in prisotne v celotnem življenjskem obdobju posameznika. Odražajo se v petih različnih podlestvicah, in sicer v podlestvici depresivnega (postavke 1 – 21), ciklotimnega (postavke 22 – 42), hipertimnega (postavke 43 – 63), razdražljivega (postavke 64 – 83 pri moških in 64 – 84 pri ženskah) in anksioznega (postavke 85 – 110) temperamenta. Vsaka od podlestvic obsega postavke, ki označujejo tako afektivne, kot tudi socialno prilagoditvene lastnosti, ki se nanašajo na naslednja področja:

- emocionalna reaktivnost (na primer: sem depresivna, labilna, razdražljiva ali vesela oseba),
- kognitivno področje (pesimističen nasproti optimističnemu tipu),
- psihomotorično področje (visoka oziroma nizka stopnja energije),
- cirkadiano področje (spalne navade),
- socialno področje (vedenjske lastnosti, kot na primer slediti nekomu nasproti, biti šef, hitro se zaljubiti, in podobno).

Na postavke vprašalnika posameznik odgovarja z dihotomnimi odgovori tako, da obkroži odgovor *drži*, če je navedena trditev značilna zanj za večino njegovega življenja in *ne drži*, če trditev zanj ne velja oziroma velja le za del njegovega življenja. Opis podlestvic je podan v tabeli 1.

Postopek

Izvirno obliko vprašalnika smo iz angleškega jezika prevedli v slovenščino ter opravili vzratni prevod v angleški jezik. Prvi prevod vprašalnika sta izvedli dve psihologinji, vzratni prevod pa sta opravili psihiatrinja in slovensko govoreči Irec, ki izvirne angleške različice vprašalnika nista poznala. Vzratno preveden vprašalnik smo nato posredovali avtorju vprašalnika Hagopu S. Akiskalu, ki je prevod pregledal in vnesel nekaj popravkov. Vprašalnik smo v skladu z njegovimi opombami popravili in mu ga posredovali v ponoven vpogled. Tako je nastala končna slovenska oblika vprašalnika TEMPS-A.

Tabela 1. Opis podlestvic vprašalnika temperameta TEMPS-A s koeficienti zanesljivosti α za posamezno podlestvico vprašalnika.

Podlestvica temperameta	Število postavk	α	Opis podlestvice
Depresivna	21	,66	Povečana občutljivost na življenjske skrbi in razočaranja.
Ciklotimna	21	,76	Hitro nihanje med seboj nasprotnimi si razpoloženji.
Hipertimna	21	,76	Optimizem, ekstravertnost, energičnost, lahkomiselnost, vsiljivost, iskanje dražljajev.
Razdražljiva	20/21*	♂=,77 ♀=,79	Jezavost, splošna razdražljivost in stalno pritoževanje.
Anksiozna	26	,84	Nagnjenost k zaskrbljenosti in anksioznosti.

Opombe: * Podlestvica razdražljivega temperameta vsebuje 20 postavk za moške in 21 postavk za ženske.

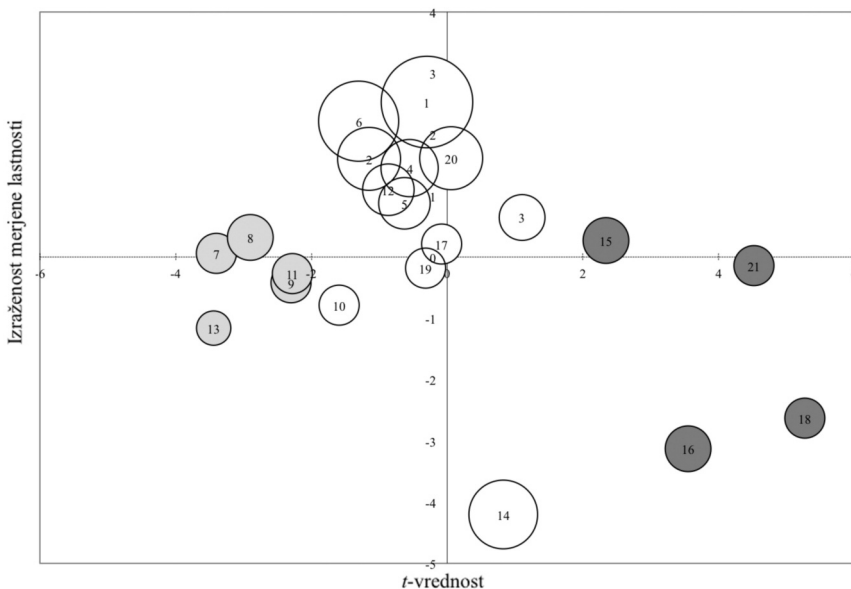
Surove podatke vprašalnika smo najprej pregledali in dopolnili manjkajoče vrednosti s pomočjo EM algoritma. Nadalje smo izračunali koeficiente zanesljivosti kot notranje skladnosti za posamezno podlestvico ter analizirali notranjo strukturo vprašalnika s pomočjo analize glavnih komponent. Z analizo glavnih komponent lahko večje število spremenljivk nadomestimo z manjšim številom obteženih vsot, s čimer dobimo vpogled v to, kako je najbolje deliti vprašalnik na posamezne podlestvice. V nadaljevanju smo podatke analizirali tudi s pomočjo Raschevega modela, ki izhaja iz teorije odgovora na postavko. Raschev model za razliko od klasične testne teorije obravnava odnos med odgovorom na določeno postavko in skupnim dosežkom posameznika, pri čemer je odgovor na posamezno postavko odvisen od parametrov postavke in parametra osebe. Ena izmed prednosti Raschevega lestvičenja pred analizami klasične testne teorije je ta, da parametri Raschevega modela niso odvisni od vzorca ali testa, medtem ko je pravi rezultat pri klasični testni teoriji definiran v kontekstu določenega testa. Izračunali smo mero ustreznosti prileganja postavk »*infit*«, kjer imajo večjo utež osebe, katerih sposobnost oziroma izraženost lastnosti je bližje težavnosti postavke in je za njih postavka tako tudi bolj informativna (Bond in Fox, 2007). Mero prileganja smo izrazili v standardizirani *t*-obliki, pri čemer za vrednosti *t* izven območja vrednosti +2 in -2 velja, da se posamezna postavka ne prilega predpostavljenemu Raschevemu modelu. Kadar je ta mera višja od +2 govorimo o pre-majhnemu prileganju (»*underfit*«) in neustrezno velikem odstopanju od modela. Kadar pa je ta mera manjša od -2, pa govorimo o tako imenovanem predobrem prile-

ganju (*»overfit«*), to je boljšem prileganju, kot bi ga lahko pričakovali, kar lahko kaže na nepristne odvisnosti v podatkih. Poleg tega smo v rezultate vključili tudi sliko porazdelitev oseb in postavk za posamezno podlestvico temperamenta, ki grafično prikazuje parametre oseb in parametre postavk na isti lestvici. Slika predstavlja razporeditev postavk glede na njihovo težavnost in razporeditev oseb glede na izraženost določene lastnosti. Raschevo analizo smo izvedli s pomočjo programa Bond&FoxSteps (Linacre, 2006), ki je prirejena različica programa Winsteps.

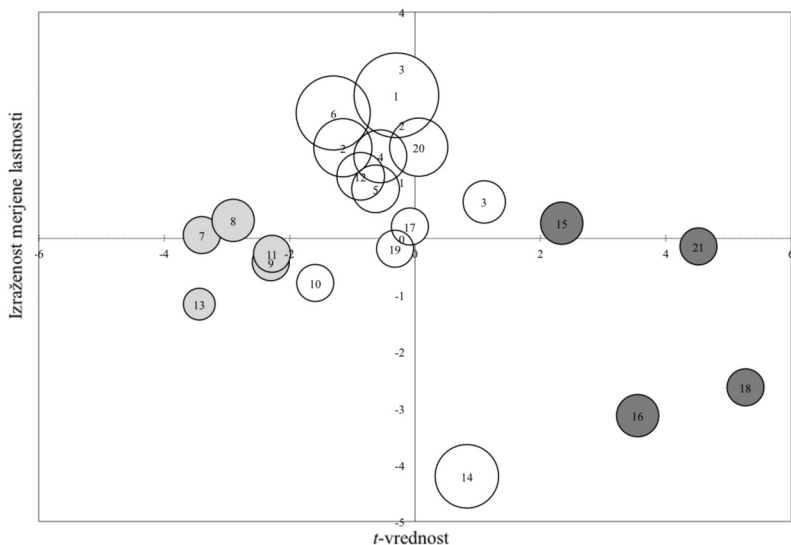
Rezultati

V tabeli 1 je prikazano, kakšni so koeficienti zanesljivosti α za posamezno podlestvico temperamenta. Najnižja zanesljivost je pri podlestvici depresivnega temperamenta in najvišja pri anksioznem temperamentu.

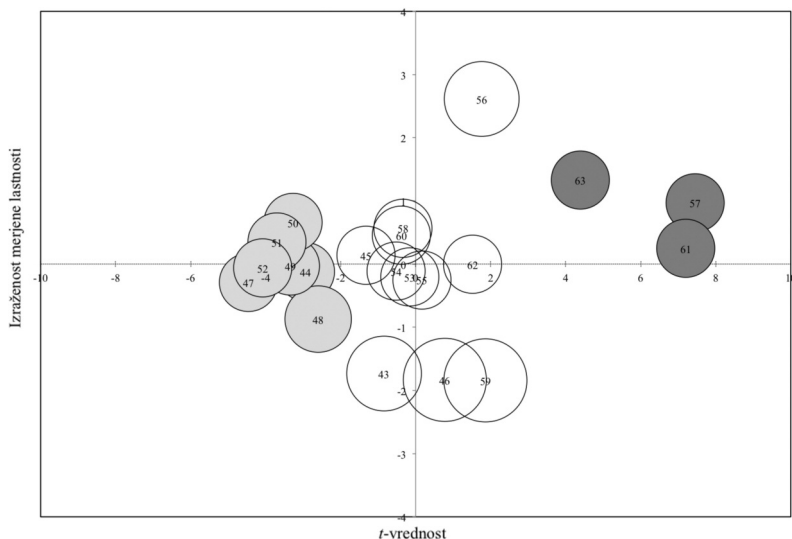
V nadaljevanju so podrobneje predstavljeni rezultati Rascheve analize postavk. Izračunali smo prileganje posamezne postavke modelu ter porazdelitev postavk skupaj s porazdelitvijo oseb in jih prikazali na sliki postavke-osebe.

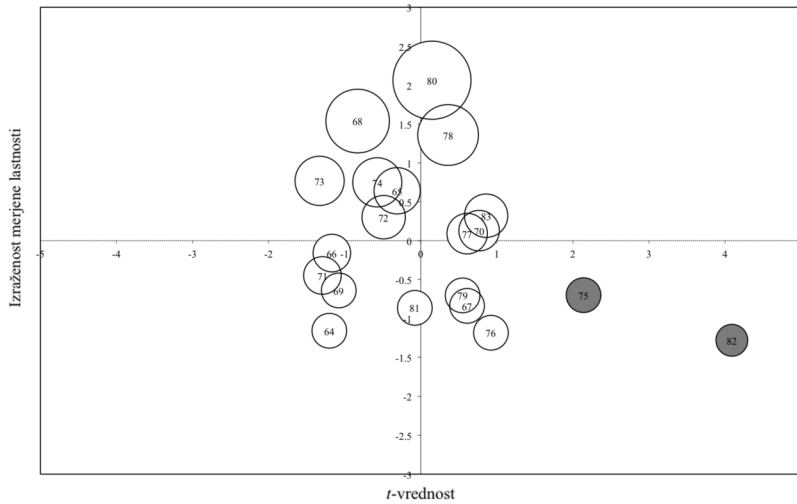

Slika 1. Standardizirane vrednosti *»infitt«* prileganja teoretičnemu Raschevemu modelu za podlestvico depresivnega temperamenta. Svetlo sivi krogi predstavljajo postavke, pri katerih je mera standardiziranega *»infitt«* < -2 (*»overfit«*), temno sivi postavke, katerih *»infitt«* mera presega vrednost $t > 2$ (*»underfit«*) in beli postavke, ki se modelu dobro prilegajo. Velikost kroga je sorazmerna standardni napaki postavke.

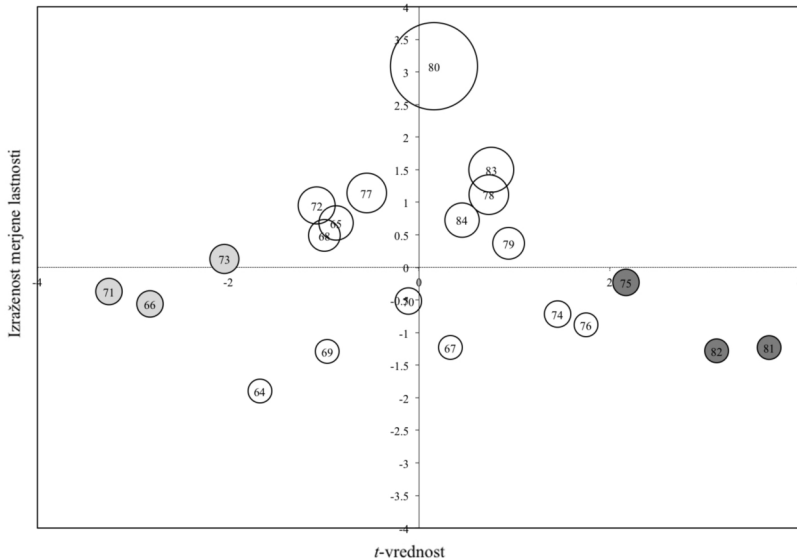

Slika 2. Standardizirane vrednosti »*infitt*« prileganja teoretičnemu Raschevemu modelu za podlestvico ciklotimnega temperamenta. Svetlo sivi krogi predstavljajo postavke, pri katerih je mera standardiziranega »*infitt*« < -2 (»*overfit*«), temno sivi postavke, katerih »*infitt*« mera presega vrednost $t > 2$ (»*underfit*«) in beli postavke, ki se modelu dobro prilegajo. Velikost kroga je sorazmerna standardni napaki postavke.

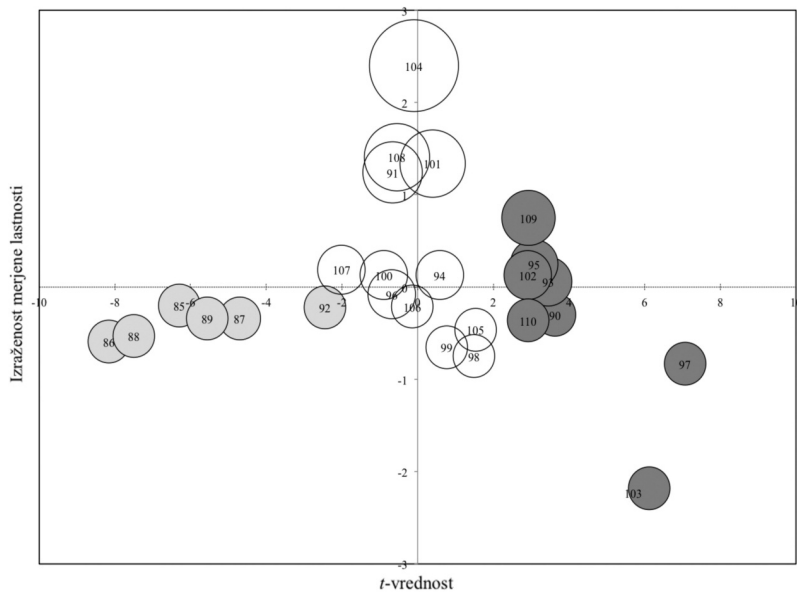

Slika 4. Standardizirane vrednosti »infit« prileganja teoretičnemu Raschevemu modelu za podlestvico razdražljivega temperameta za moški del udeležencev. Temno sivi krogi predstavljajo postavke, katerih »infit« mera presega vrednost $t > 2$ (»underfit«), beli krogi pa postavke, ki se modelu dobro prilegajo. Velikost kroga je sorazmerna standardni napaki postavke.

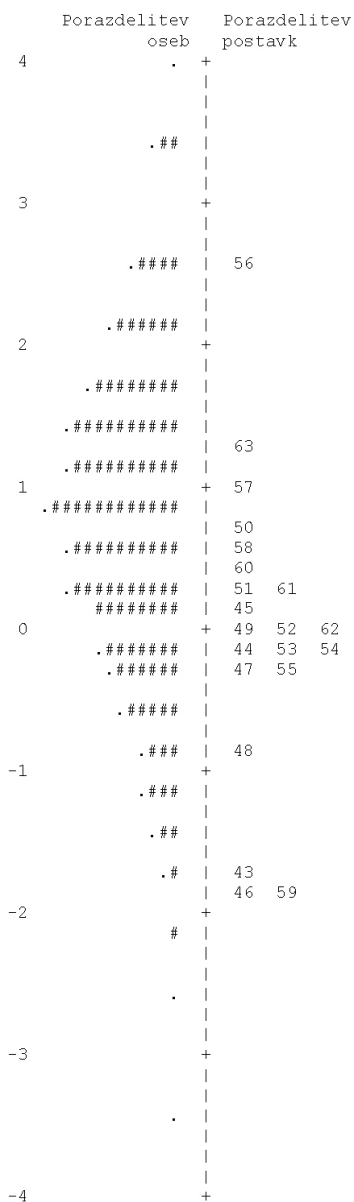

Slika 5. Standardizirane vrednosti »infit« prileganja teoretičnemu Raschevemu modelu za podlestvico razdražljivega temperameta za ženski del udeležencev. Svetlo sivi krogi predstavljajo postavke, pri katerih je mera standardiziranega »infit« < -2 (»overfit«), temno sivi postavke, katerih »infit« mera presega vrednost $t > 2$ (»underfit«) in beli postavke, ki se modelu dobro prilegajo. Velikost kroga je sorazmerna standardni napaki postavke.

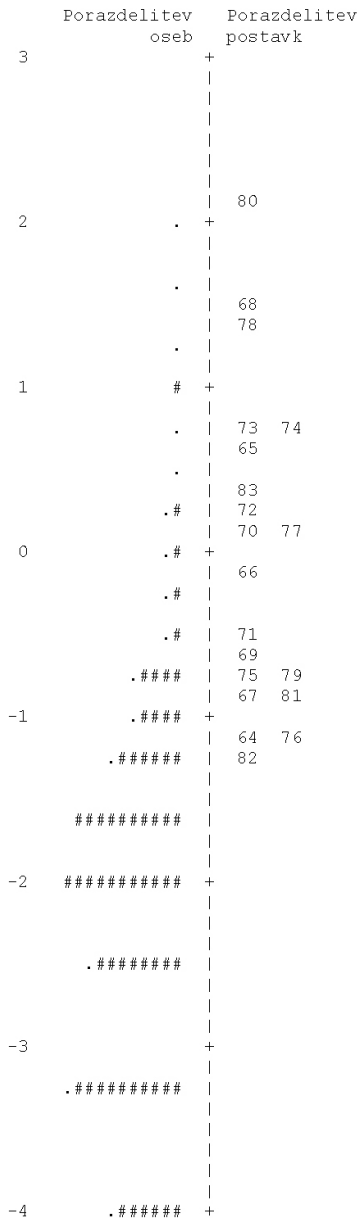

Slika 6. Standardizirane vrednosti »infit« prileganja teoretičnemu Raschevemu modelu za podlestvico anksioznega temperamenta. Svetlo sivi krogi predstavljajo postavke, pri katerih je mera standardiziranega »infit« < -2 (»overfit«), temno sivi postavke, katerih »infit« mera presega vrednost $t > 2$ (»underfit«) in beli postavke, ki se modelu dobro prilegajo. Velikost kroga je sorazmerna standardni napaki postavke.

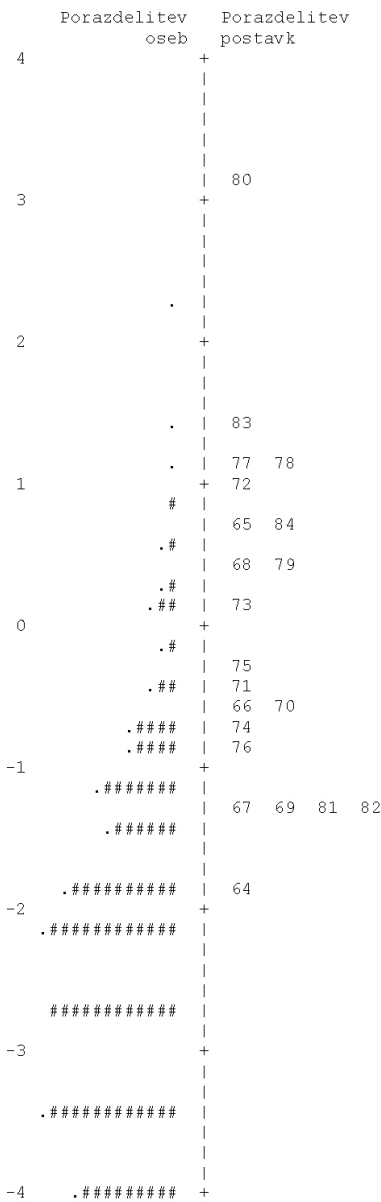
Na slikah 1–6 je prikazano, kakšne so standardizirane mere prileganja posameznih podlestick temperamenta. Postavke, ki se modelu preveč prilegajo (»overfit«) so v sliki obarvane svetlo sivo, postavke, ki se modelu premalo prilegajo (»underfit«), pa so v sliki obarvane s temno sivo barvo. Značilnosti postavk so za podlestvico razdražljivega temperamenta prikazane ločeno glede na moški (slika 4) in ženski (slika 5) del udeležencev, saj so ženske odgovarjale na postavko več.

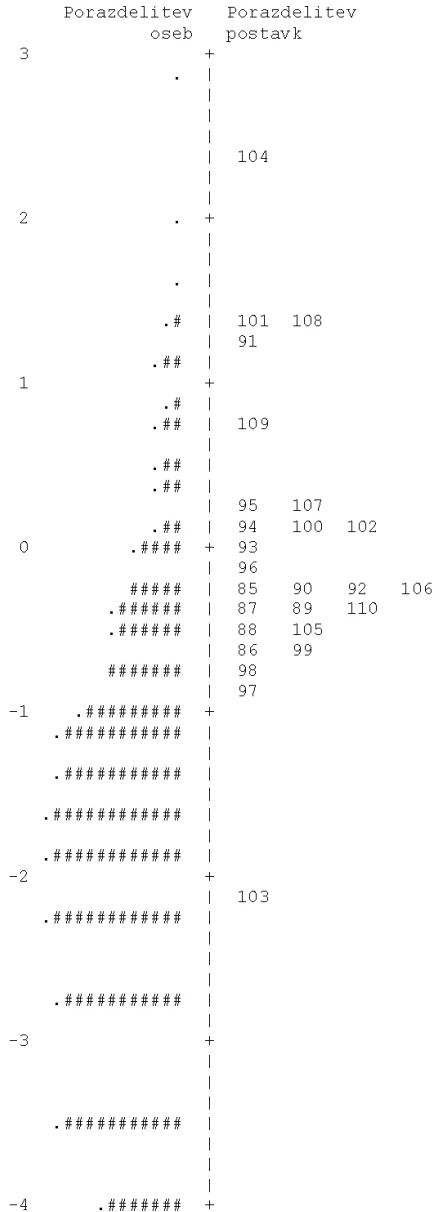
Slika 9. Porazdelitev oseb in postavk za podlestvico hipertimnega temperamenta. Vsak '#' predstavlja 10 oseb.

Slika 10. Porazdelitev oseb in postavk za podlestvico razdražljivega temperamenta za moški del udeležencev. Vsak '#' predstavlja šest oseb.

Slika 11. Porazdelitev oseb in postavk za podlestvico razdražljivega temperamenta za ženski del udeležencev. Vsak '#' predstavlja osem oseb

Slika 12. Porazdelitev oseb in postavk za podlestvico anksioznega temperamenta. Vsak '#' predstavlja osem oseb.

Na slikah 7–12 je predstavljena primerjava porazdelitev postavk (desna stran slike) in oseb (leva stran slike) za posamezne podlestvice temperamenta. Obe porazdelitvi sta prikazani na isti merski lestvici, kar omogoča neposredno primerjavo obeh. Rezultati podlestvice razdražljivega temperamenta so prikazani ločeno za moški (slika 10) in ženski (slika 11) del udeležencev.

Razprava

V okviru raziskave smo prevedli in priredili dolgo obliko vprašalnika temperamenta TEMPS-A (Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego – Autoquestionnaire; Akiskal in Akiskal, 2005) ter preverili psihometrične značilnosti postavk na posameznih podlestvicah vprašalnika.

Rezultati raziskave so pokazali, da so zanesljivosti podlestvic ciklotimnega, hipertimnega, razdražljivega in anksioznega temperamenta dobre, le koeficient zanesljivosti podlestvice depresivnega temperamenta (glej tabelo 1) je nižji, čeprav še vedno zadovoljiv. Izsledki se skladajo z nekaterimi dosedanjimi raziskavami (Figueira idr., 2008; Matsumoto idr., 2005; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005), ki prav tako poročajo o podlestvici depresivnega temperamenta kot najmanj zanesljivi in o alfa koeficientih, ki se gibajo med ,65 in ,77. Eden od možnih razlogov za nižjo zanesljivost bi lahko bile postavke 14, 16 in 18, saj se zanesljivost podlestvice z njihovo izločitvijo nekoliko poviša. Omenjene postavke se tudi slabo prilegajo Raschevemu teoretičnemu modelu. Vsebinsko gledano gre za postavke, ki vključujejo lastnosti, kot so zanesljivost, delavnost, organiziranost in urejenost. Te lastnosti lahko predstavljajo atribut zaželenosti med udeleženci, v širšem družbenem smislu tudi prevladujočo vrednotno usmeritev, zato obstaja možnost, da so udeleženci na njih odgovarjali na socialno zaželen način. Zanesljivosti vseh ostalih podlestvic so dobre in primerljive z zanesljivostmi, o katerih poročajo tudi pretekle raziskave (Figueira idr., 2008; Karam idr., 2005; Matsumoto idr., 2005; Preti idr., 2010; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005), pri čemer so naši rezultati še najbolj podobni rezultatom Madžarske raziskave (Rózsa idr., 2008).

Rezultati analize glavnih komponent so pokazali zadovoljivo notranjo strukturo vprašalnika s petimi izločenimi komponentami, o čemer pričajo že nekatere predhodne raziskave (Erfurth idr., 2005; Karam idr., 2005; Preti idr., 2010; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005). Nekaj postavk podlestvice depresivnega temperamenta relativno visoko negativno nasičenih s hipertimno komponento in obratno, kar kaže na dvofazno povezanost obeh podlestvic, na kontinuum, kar ugotavljajo tudi nekatere pretekle raziskave (na primer Akiskal idr., 1998; Figueira idr., 2008). Poleg tega rezultati naše in primerljivih raziskav potrjujejo domnevo o možnosti obstoja dveh podtipov anksioznega temperamenta, ki jih razlikuje vprašalnik TEMPS-A. Prvega bi lahko poimenovali »pravi anksiozni« *temperament, ki vsebuje predvsem lastnosti,*

ki se nanašajo na postavke somatske narave, visoko nasičene z anksiozno komponento, ki so ga raziskovalci (Vahip idr., 2005) poimenovali »nervozni temperament«. In drugi »depresivno-anksiozni« podtip anksioznega temperamenta, ki ga opredeljujejo predvsem postavke visoko nasičene z depresivno komponento in pri katerem prevladujejo lastnosti, ki se nanašajo na zaskrbljenost ter napetost in se odražajo v nesproščenosti posameznika v vsakdanjem življenju.

V splošnem ima večina postavk vprašalnika temperamenta TEMPS-A dobre psihometrične lastnosti. Za nekatere postavke menimo, da jih bi bilo bolj natančno preučiti in morebiti tudi preurediti (predvsem postavke ciklotimnega in hipertimnega temperamenta, kjer bi verjetno morali dodatno poudariti ekstremnost določenega vedenja). Nekatere postavke, v glavnem tiste, ki se nanašajo na podlestvico depresivnega temperamenta, bi bilo morda dobro izločiti, saj je psihometrična analiza pokazala, da imajo slabo napovedno veljavnost in se slabo prilegajo Raschevemu teoretičnemu modelu. Bond in Fox (2007) navajata, da je slabo prileganje modelu lahko posledica tega, da postavke ne merijo iste stvari, ali pa je funkcionalni odnos med postavko in izraženo lastnostjo neke drugačen od predpostavljenega modela.

Statistična analiza je pri nekaterih postavkah pokazala preveliko prileganje teoretičnemu Raschevemu modelu (*»overfit«*), v nekaterih primerih se mere prileganja gibajo močno v smeri negativne vrednosti. Medtem ko *»underfit«* oziroma premajhno prileganje modelu zmanjšuje kvaliteto instrumenta, je *»overfit«* lahko zavajajoč in izkazuje, da je kvaliteta inštrumenta boljša, kot v resnici je. Predobro prileganje je lahko znak, da postavkam manjka »samostojnosti« in niso neodvisne druga od druge (Bond in Fox, 2007). Razlog za preveliko prileganje nekaterih postavk vprašalnika TEMPS-A, ki smo jih opazili v naši študiji, je lahko v oblikovnem vidiku vprašalnika, saj so postavke za posamezne podlestvice tako v slovenskem vprašalniku kot v angleškem izvorniku, razvrščene v homogene sklope postavk (na primer, prvih 21 postavk meri lastnosti depresivnega, naslednjih 21 lastnosti ciklotimnega temperamenta, in tako dalje). Dodaten razlog za preveliko prileganje je lahko tudi lingvistične narave, saj nekatere trditve vsebujejo podobne ali enake besedne zveze. Zato bi bilo v prihodnje morda smiselno postavke podlestvic med seboj pomešati in pri nekaterih tudi poiskati nove, semantično enakovredne izraze. Posebno pozornost bo pri bodočem razvoju slovenske kratke verzije vprašalnika TEMPS-A, ki bo zasnovan na opravljeni psihometrični analizi dolge verzije TEMPS-A, potrebno nameniti vključitvenim kriterijem nabora postavk za posamezna področja afektivnih temperamentov, saj bo pri postavkah, ki se predobro prilegajo modelu, potrebna posebna previdnost glede njihovega izključevanja. Te postavke namreč lahko navidezno povečajo zanesljivost vprašalnika, njihova izločitev pa lahko po drugi strani zmanjša njegovo občutljivost. Namreč, nobena druga postavka ni tako dober kazalec merjene lastnosti kot so tiste, pri katerih se *»infit«* in *»outfit«* mere gibajo v bolj negativno skrajnost (Bond in Fox, 2007).

S pomočjo Rascheve analize smo opravili tudi primerjavo porazdelitev postavk in porazdelitve oseb na primerljivi skali (slike 7–12). V tem kontekstu je najbolj nejasna podlestvica hipertimnega temperamenta (slika 9), ki se je izkazala kot manj občutljiva za ločevanje med posamezniki, pri katerih izraženost hipertimnih lastnosti kaže na adaptativno osebnostno strukturo na eni strani in možnost za razvoj motnje na drugi. Glede na to, da podlestvica hipertimnega temperamenta domnevno lahko predstavlja napovednik za razvoj bipolarnе motnje tipa I (Angst in Marneros, 2001; Angst idr., 2004; Blechert in Meyer, 2005; Kesebir idr., 2005), bi bilo dobro, da bi se na vrhu slike, kjer se nahajajo najbolj občutljive postavke, nahajala tudi kakšna postavka, na katero bi večina posameznikov odgovorila negativno. S tem bi podlestvica odražala večjo občutljivost za tiste skupine posameznikov, ki imajo izraženo večjo nagnjenost k razvoju kakšne od motenj razpoloženja. Akiskal in Akiskalova (2005) opozarjata, da so lastnosti hipertimnega temperamenta tako zaželeni, da posamezniki na njih pogosto odgovarjajo na socialno zaželen način, česar ne moremo izključiti tudi v naši raziskavi. Po drugi strani pa izsledki nekaterih raziskav (Matsumoto idr., 2005; Mendlowicz idr., 2005) poudarjajo nejasnost razmejevanja med izraženimi lastnostmi hipertimnega temperamenta kot znaka motnje in zdravo osebnostjo na osnovi vprašalnika TEMPS-A. Mnogo študij namreč ugotavlja bolj izražene hipertimne lastnosti pri zdravih posameznikih v primerjavi s populacijo pacientov z bipolarno motnjo (Cavanagh, 2004; Evans idr., 2005; Matsumoto idr., 2005; Mendlowicz idr., 2005).

Porazdelitve oseb pri podlestvicah depresivnega (slika 7), ciklotimnega (slika 8), razdražljivega (sliki 10 in 11) in anksioznega (slika 12) temperamenta so pomaknjene nekoliko nižje od porazdelitve postavk. To pomeni, da bodo na njih pritrdilno odgovorili tisti udeleženci, ki imajo v primerjavi z našim vzorcem v povprečju bolj izražene lastnosti, povezane z določen afektivnim temperamentom. To je tudi dobra stran vprašalnika, saj bo le-ta namenjen odkrivanju tistih posameznikov, pri katerih obstaja povečano tveganje za razvoj določene motnje razpoloženja. V tem pogledu je nekoliko problematična tudi podlestvica ciklotimnega temperamenta, saj pri njej prav tako najdemo nekaj udeležencev, ki so pritrdilno odgovorili na večino ali celo na prav vse postavke (slika 8). Glede na to, da nekateri avtorji (Akiskal in Akiskal, 2005; Benazzi, 2006; Nowakowska idr., 2005) menijo, da je prav podlestvica ciklotimnega temperamenta najpomembnejši napovednik razvoja bipolarnе motnje, bi bilo zaželeno, da bi njene postavke boljše diskriminirale med posamezniki, ki imajo lastnosti te lestvice različno izražene, seveda ob predpostavki, da naš vzorec udeležencev raziskave po svojih lastnostih ne odstopa pomembno od klinično zdrave populacije v širšem starostnem razponu.

Rezultati naše raziskave so primerljivi z rezultati dosedanjih študij, tako glede zanesljivosti posameznih podlestvic (Figueira idr., 2008; Karam idr., 2005; Matsumoto idr., 2005; Preti idr., 2010; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005), kot tudi glede notranje strukture vprašalnika, ki se v našem primeru še najbolj približa strukturi s petimi komponentami (Erfurth idr., 2005; Karam idr., 2005; Preti idr.,

2010; Rózsa idr., 2008; Vahip idr., 2005). Rezultati potrjujejo povezanost hipertimnega in depresivnega temperamenta v bipolarni kontinuum z depresivnim temperamentom na enem in hipertimnim temperamentom na njegovem drugem polu, o čemer poročajo različne raziskave (Akiskal idr., 1998; Figueira idr., 2008) in kar je skladno tudi s konceptom spektra razpoloženj (Akiskal in Akiskal, 2005). Podlestvica hipertimnega temperamenta se je v naši študiji izkazala kot najbolj homogena, vendar pa hkrati z najmanjšo občutljivostjo ločevanja med posamezniki z adaptativno osebnostno strukturo in možnostjo razvoja motnje, problem, o čemer prav tako poročajo nekateri avtorji (Matsumoto idr., 2005; Mendlowicz idr., 2005). Ker je naša študija prva, ki je v sklopu psihometrične analize inštrumenta TEMPS-A uporabila model Raschevega lestvičenja, za enkrat ni jasno, ali je veliko prileganje (»*overfit*«) nekaterih postavk, ki smo jih opazili, značilnost zgolj slovenske priredbe vprašalnika ali njegova splošna lastnost. Vsekakor je preveliko prileganje postavk znak, da moramo biti pri interpretaciji zanesljivosti vprašalnika bolj pazljivi, saj je le-ta lahko tudi nerealna.

V prihodnosti bo potrebno študijo razširiti in dograditi ter vprašalnik TEMPS-A aplicirati tudi na večjem vzorcu klinično zdrave populacije širšega starostnega razpona, saj je bil naš vzorec v predstavljeni študiji starostno dokaj homogen ($M = 20,58 + 1,81$ let), zaradi česar rezultate težko posplošimo še na druge starostne skupine. Zaradi tega bo potrebno na dopolnjenem vzorcu opraviti še statistično analizo z uporabo konfirmatorne faktorjske analize, ki je v predstavljeni študiji nismo uporabili. Prav tako bo zaradi klinične relevantnosti vprašalnika potrebno preveriti njegove značilnosti tudi na vzorcu oseb z motnjami razpoloženja, saj bi lahko bil inštrument v klinični praksi uporaben pri odkrivanju zgodnjih znakov razpoloženjskih motenj tudi v slovenskem prostoru.

Zaključek

Številne študije dokazujejo, da je lahko vprašalnik afektivnih temperamentov TEMPS-A uporabno orodje v klinični praksi, s pomočjo katerega je možno razlikovati paciente z bipolarno motnjo od tistih z unipolarno depresijo. To je še posebej zaželeno pri zgodnjih presejanjih pacientov z depresivno epizodo, ko še ni popolnoma jasno, ali se bo iz nje razvila prava bipolarna ali depresivna motnja razpoloženja. Poleg tega je na osnovi dolge verzije vprašalnika TEMPS-A možno razviti tudi njegovo kratko verzijo, ki omogoča hitrejšo in, v kolikor temelji na dobrem izboru postavk dolge verzije vprašalnika, tudi zanesljivejšo oceno profila afektivnih temperamentov. In ne nazadnje, uporaba inštrumenta TEMPS-A ni zanimiva zgolj na kliničnem področju, ampak tudi v raziskovalnem smislu, kot je na primer pri preučevanju povezanosti med nekaterimi vedenjskimi vzorci in afektivnimi temperamenti.

Literatura

- Akiskal, H. S. in Akiskal, K. (1992). Cyclothymic, hyperthymic and depressive temperaments as subaffective variants of mood disorders. V A. Tasman in M. B. Riba (ur.), *Annual Review*, vol. 11 (str. 43–62). Washington DC: American Psychiatric Press.
- Akiskal, H. S. in Akiskal, K. K. (2005). Epilogue. The Renaissance of the Ancient Concept of Temperament (with a Focus on Affective Temperaments). V M. Maj, H. S. Akiskal, J. E. Mezzich in A. Okasha (ur.), *Personality disorders* (str. 479–500). Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Akiskal, H. S. in Mallya, G. (1987). Criteria for the »soft« bipolar spectrum: treatment implications. *Psychopharmacology Bulletin*, 23(1), 68–73.
- Akiskal, H. S., Akiskal, K. K., Allilaire, J. F., Azorin, J. M., Bourgeois, M. L., Sechter, D., ... Hantouche, E. G. (2005). Validating affective temperaments in their subaffective and socially positive attributes: psychometric, clinical and familial data from a French national study. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 29–36.
- Akiskal, H. S., Placidi, G. F., Maremmi, I., Signoretta, S., Liguori, A., Gervasi, R., ... Puzantian, V. R. (1998). TEMPS-I: delineating the most discriminant traits of the cyclothymic, depressive, hyperthymic and irritable temperaments in a nonpatient population. *Journal of Affective Disorders*, 51(1), 7–19.
- Akiyama, T., Tsuda, H., Matsumoto, S., Miyake, Y., Kawamura, Y., Noda, T., ... Akiskal, H. S. (2005). The proposed factor structure of temperament and personality in Japan: combining traits from TEMPS-A and MPT. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 93–100.
- Angst, J. in Marneros, A. (2001). Bipolarity from ancient to modern times: conception, birth and rebirth. *Journal of Affective Disorders*, 67(1–3), 3–19.
- Angst, J., Gerber-Werder, R., Zuberbühler, H.-U. in Gamma, A. (2004). Is bipolar I disorder heterogeneous? *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 254(2), 82–91.
- Benazzi, F. (2006). Does temperamental instability support a continuity between bipolar II disorder and major depressive disorder? *European Psychiatry*, 21(4), 274–279.
- Blechert, J. in Meyer, T. D. (2005). Are measures of hypomanic personality, impulsive nonconformity and rigidity predictors of bipolar symptoms? *British Journal of Clinical Psychology*, 44(1), 15–27.
- Blöink, R., Brieger, P., Akiskal, H. S. in Marneros, A. (2005). Factorial structure and internal consistency of the German TEMPS-A scale: validation against the NEO-FFI questionnaire. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 77–83.
- Bond, T. G. in Fox, C. M. (2007). *Applying the Rasch model: Fundamental Measurement in the Human Sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Borkowska, A., Rybakowski, J. K., Drozd, W., Bielinski, M., Kosmowska, M., Rajewska-Rager, A., ... Akiskal, H. S. (2010). Polish validation of the TEMPS-A: The profile of affective temperaments in a college student population. *Journal of Affective Disorders*, 123(1–3), 36–41.
- Cavanagh, J. (2004). Epidemiology and Classification of Bipolar Disorder. V M. Power (ur.), *Mood Disorders: A Handbook of Science and Practice* (str. 1–52). Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

- Erfurth, A., Gerlach, A. L., Hellweg, I., Boenigk, I., Michael, N. in Akiskal, H. S. (2005). Studies on a German (Münster) version of the temperament auto-questionnaire TEMPS-A: construction and validation of the brief TEMPS-M. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 53–69.
- Evans, L., Akiskal, H. S., Keck Jr., P. E., McElroy, S. L., Sadovnick, A. D., Remick, R. A. in Kelsoe, J. R. (2005). Familiality of temperament in bipolar disorder: support for a genetic spectrum. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 153–168.
- Figueira, M. L., Caeiro, L., Ferro, A., Cordeiro, R., Duarte, P. M., Akiskal, H. S. in Akiskal, K. K. (2010). Temperament in Portuguese university students as measured by TEMPS-A: Implications for professional choice. *Journal of Affective Disorders*, 123(1–3), 30–35.
- Figueira, M. L., Caeiro, L., Ferro, A., Severino, L., Mateus, P., Abreu, M., ... Akiskal, K. K. (2008). Validation of the Temperament Evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego (TEMPS-A): Portuguese-Lisbon version. *Journal of Affective Disorders*, 111(2–3), 193–203.
- Gonda, X., Fountoulakis, K. N., Rihmer, Z., Lazary, J., Laszik, A., Akiskal, K. K., ... Bagdy, G. (2009). Towards a genetically validated new affective temperament scale: a delineation of the temperament “phenotype” of 5-HTTLPR using the TEMPS-A. *Journal of Affective Disorders*, 112(1–3), 19–29.
- Gonda, X., Rihmer, Z., Zsombok, T., Bagdy, G., Akiskal, K. K. in Akiskal, H. S. (2006). The 5HTTLPR polymorphism of the serotonin transporter gene is associated with affective temperaments as measured by TEMPS-A. *Journal of Affective Disorders*, 91(2–3), 125–131.
- Karam, E. G., Mneimneh, Z., Salamoun, M., Akiskal, K. K. in Akiskal, H. S. (2005). Psychometric properties of the Lebanese-Arabic TEMPS-A: A national epidemiologic study. *Journal of Affective Disorders*, 87(2–3), 169–183.
- Kawamura, Y., Liu, X., Akiyama, T., Shimada, T., Otowa, T., Sakai, Y., ... Akiskal, H. S. (2010). The association between oxytocin receptor gene (OXTR) polymorphisms and affective temperaments, as measured by TEMPS-A. *Journal of Affective Disorders*, 127(1–3), 31–37.
- Kesebir, S., Vahip, S., Akdeniz, F., Yüncü, Z., Alkan, M. in Akiskal, H. (2005). Affective temperaments as measured by TEMPS-A in patients with bipolar I disorder and their first degree relatives: a controlled study. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 127–133.
- Kraepelin, E. (1921). *Manic-Depressive Insanity and Paranoia*. Edinburgh: E & S Livingstone.
- Levine, J., Cole, D. P., Chengappa, K. N. R. in Gershon, S. (2001). Anxiety disorders and major depression together or apart. *Depression and anxiety*, 14(2), 94–104.
- Linacre, J. M. (2006). *Bond&FoxSteps* [Programska oprema]. Chicago: Winsteps.
- Matsumoto, S., Akiyama, T., Tsuda, H., Miyake, Y., Kawamura, Y., Noda, T., ... Akiskal, H. S. (2005). Reliability and validity of TEMPS-A in a Japanese non-clinical population: application to unipolar and bipolar depressives. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 85–92.
- Mazzarini, L., Pacchiarotti, I., Colom, F., Sani, G., Kotzalidis, G. D., Rosa, A. R., ... Vieta, E. (2009). Predominant polarity and temperament in bipolar and unipolar affective disorders. *Journal of Affective Disorders*, 119(1–3), 28–33.

- Mendlowicz, M. V., Jean-Louis, G., Kelsoe, J. R. in Akiskal, H. S. (2005). A comparison of recovered bipolar patients, healthy relatives of bipolar probands, and normal controls using the short TEMPS-A. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 147–151.
- Nowakowska, C., Strong, C. M., Santosa, C. M., Wang, P. W. in Ketter, T. A. (2005). Temperamental commonalities and differences in euthymic mood disorder patients, creative controls, and healthy controls. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 207–215.
- Placidi, G. F., Signoretta, S., Loguori, A., Gervasi, R., Maremmani, I. in Akiskal, H. S. (1998). The semi-structured affective temperament interview (TEMPS-I). Reliability and psychometric properties in 1010 14-26 year-old students. *Journal of Affective Disorders*, 47(1–3), 1–10.
- Pompili, M., Girardi, P., Tatarelli, R., Iliceto, P., De Pisa, E., Tondo, L., ... Akiskal, H. S. (2008). TEMPS-A (Rome): Psychometric validation of affective temperaments in clinically well subjects in mid- and south Italy. *Journal of Affective Disorders*, 107(1–3), 63–75.
- Preti, A., Vellante, M., Zucca, G., Tondo, L., Akiskal, K. in Akiskal, H. (2010). The Italian version of the validated short TEMPS-A: The temperament evaluation of Memphis, Pisa, Paris and San Diego. *Journal of Affective Disorders*, 120(1–3), 207–212.
- Rózsa, S., Rihmer, Z., Gonda, X., Szili, I., Rihmer, A., Kó, N., ... Akiskal, H. S. (2008). A study of affective temperaments in Hungary: Internal consistency and concurrent validity of the TEMPS-A against the TCI and NEO-PI-R. *Journal of Affective Disorders*, 106(1–2), 45–53.
- Sakai, Y., Akiyama, T., Miyake, Y., Kawamura, Y., Tsuda, H., Kurabayashi, L., ... Akiskal, H. S. (2005). Temperament and job stress in Japanese company employees. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 101–112.
- Savitz, J., van der Merwe, L. in Ramesar, R. (2008). Hypomanic, cyclothymic and hostile personality traits in bipolar spectrum illness: A family based study. *Journal of Psychiatric Research*, 42(11), 920–929.
- Schmidt, A., Rodrigues, R. S., Pipa, C. C., Brandalise, L. N., Lorenzi, T. M. in Lara, D. R. (2010). Emotional and affective temperament in 23 professional areas. *Journal of Affective Disorders*, 126(1–2), 49–54.
- Trede, K., Salvatore, P., Baethge, C., Gerhard, A., Maggini, C. in Baldessarini, R. J. (2005). Manic-Depressive Illness: Evolution in Kraepelin's Textbook, 1883–1926. *Harvard review of psychiatry*, 13(3), 155–178.
- Vahip, S., Kesebir, S., Alkan, M., Yazici, O., Akiskal, K. K. in Akiskal, H. S. (2005). Affective temperaments in clinically-well subjects in Turkey: initial psychometric data on the TEMPS-A. *Journal of Affective Disorders*, 85(1–2), 113–125.
- Vázquez, G. H., Kahn, C., Schiavo, C. E., Goldchuk, A., Herbst, L., Piccione, M., ... Akiskal, H. S. (2008). Bipolar disorders and affective temperaments: A national family study testing the »endophenotype« and »subaffective« theses using the TEMPS-A Buenos Aires. *Journal of Affective Disorders*, 108(1–2), 25–32.
- Vázquez, G. H., Nasetta, S., Mercado, B., Romero, E., Tifner, S., Ramón, M. L., ... Akiskal, H. S. (2007). Validation of the TEMPS-A Buenos Aires: Spanish psychometric validation of affective temperaments in a population study of Argentina. *Journal of Affective Disorders*, 100(1–3), 23–29.

Prispelo/Received: 25.10.2010

Šprejeto/Accepted: 07.06.2011

Značilnosti spoprijemanja in čustveni problemi v povezavi s kvaliteto življenja na slovenskem vzorcu onkoloških bolnikov

*Tanja Žagar**

Onkološki inštitut Ljubljana, Oddelek za akutno paliativno oskrbo

Povzetek: Namen raziskave je bil opredeliti strategije soočanja in čustvene probleme v luči kvalitete življenja onkoloških bolnikov. V raziskavi je sodelovalo 70 bolnikov, ki so bili obravnavani ambulantno in hospitalno, v začetni fazi bolezni. Udeleženci so izpolnili Vprašalnik spoprijemanja s stresom CRI (Coping Response Inventory; Moos, 1990), Vprašalnik kvalitete življenja QOLQ-30 (Quality of Life Questionnaire; European Organization for research and treatment of Cancer, 2001), Vprašalnik anksioznosti kot stanja STAI-1 (State Trait Anxiety Inventory; Spielberg, 1970) in Lestvico depresivnosti - krajša verzija BDI-SH (Beck Depression Inventory; Beck in Steer, 1993). Rezultati so pokazali, da bolniki, ki v večji meri uporabljajo aktivne strategije spoprijemanja, poročajo o manjši čustveni stiski in posledično višji kvaliteti življenja. Opredelitev strategij soočanja, ki jih bolniki uporabljajo pri soočanju z različnimi čustvenimi problemi, povezanimi z boleznijo, je novost pričujoče raziskave na slovenskem vzorcu onkoloških bolnikov. Učinkovito prepoznavanje stiske in prepoznavna strategij soočanja ter vzpodbujanje učinkovitih strategij soočanja z boleznijo z različnimi specifičnimi, na bolnika usmerjenimi intervencijami, prinašajo dobrobiti za bolnika, njegovo družino in zdravstveno osebje, ki se trudi nuditi kakovostno oskrbo.

Ključne besede: anksioznost, depresivnost, strategije soočanja, z zdravjem povezana kvaliteta življenja

Coping and Emotional Distress in Relation to Health – related Quality of Life in Slovene Patients with Cancer

*Tanja Žagar**

Institute of Oncology Ljubljana, Ward for Acute Palliative Care, Slovenia

Abstract: Managing emotional distress triggers different coping strategies for coping with stress in cancer patients. Effective coping affects health – related quality of life and psychosocial adaptation. This study was performed to determine coping strategies, and their connectedness to emotional distress (anxiety and depression) and health – related quality of life in cancer patients. Study was carried out on 70 cancer patients, in inpatient and outpatient setting. Depressive symptoms were measured with Beck Depression Inventory BDI-SH, anxiety with State Trait Anxiety Inventory STAI-1, coping strategies with Coping Response Inventory CRI and health – related quality of life with Quality of Life Questionnaire QOLQ-30. A negative, statistically important relationship was found between active strategies, emotional distress and quality of life. Recognition of emotional distress and ways of coping in cancer patients are important for quality of health care.

Key words: anxiety, depression, coping strategies, health related quality of life

CC = 3300

*Naslov/Address: Tanja Žagar, univ. dipl. psih., Onkološki inštitut Ljubljana, Oddelek za akutno paliativno oskrbo, Zaloška 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: tanci.zagar@gmail.com

Uvod

Bolniki z rakom se soočajo s številnimi stresorji, povezanimi z diagnozo, samo boleznijo in zdravljenjem. Ti stresorji sprožijo uporabo različnih strategij soočanja, ki vplivajo na duševno zdravje bolnika in splošno kvaliteto življenja (Deimling, Wagner in Bowman, 2006). Diagnoza in zdravljenje raka vplivata na bolnikovo življenje ter na življenje bolnikove družine na različnih področjih, kot so: vsakdanje aktivnosti, delo, odnosi in družinske vloge; bolezen je povezana z visoko stopnjo psihičnega stresa, ki se najpogosteje kaže kot anksioznost in/ali depresivnost (Vachon, 2009).

Anksioznost je definirana kot neprijetna subjektivna izkušnja, povezana z zaznavanjem resničnosti ali namišljene grožnje in je pogost simptom v povezavi z rakom (Massie, 1998). Večinoma je povezana z negotovostjo glede diagnoze, s pomanjkanjem socialne in osebne kontrole, z napredovanim telesnim propadanjem in mislimi o bližnji smrti (Grassi in Travado, 2008). Predhodne študije so pokazale različne nivoje anksioznosti pri bolnikih z različnimi vrstami raka (Vachon, 2009; Grassi in Travado, 2008).

Depresivnost je najpogostejši čustveni problem pri bolnikih z rakom in pogosto jo lahko uspešno zdravimo. Raziskave kažejo, da sta pri onkoloških bolnikih tako depresivnost kot anksioznost štirikrat pogostejši kot v celotni populaciji (Grassi in Travado, 2008). Vendar je depresivnost težko diagnosticirati in jo lahko spregledamo (Grassi in Travado, 2008). Raziskave so pokazale povezave med čustveno stisko in nižjo kvaliteto življenja (Franks in Roesch, 2006). Kar nekaj študij je raziskovalo povezavo med stili soočanja in depresivnostjo in ugotovilo negativno povezanost med aktivnimi stili soočanja ter depresivnimi simptomi (Walker, Zona in Fisher, 2006).

Soočanje je opredeljeno kot način posameznikovega odziva in vedenja na stresne dogodke (Lazarus, 1993). Soočanje ima dve pomembni funkciji, ki vključujeta obvladovanje problemskih situacij (na problem usmerjene strategije) ter obvladovanje čustev (na čustva usmerjene strategije) (Lazarus, 1993). Strategije soočanja pogosto preučujemo glede na njihovo učinkovitost. Učinkovite strategije soočanja ublažijo/olajšajo problem in zmanjšajo čustveno stisko. Neučinkovito pasivno soočanje največkrat poslabša in stopnjuje resnost problema (Lazarus, 1993).

Različni raziskovalci v svojih študijah poročajo, da je uporaba neučinkovitih strategij soočanja pri onkoloških bolnikih povezana z višjo stopnjo anksioznosti in depresivnosti (Schou, Ekeberg in Ruland, 2005).

Hopwood in Stephens (2000) sta v svoji študiji zajela bolnike s pljučnim rakom in ugotovila, da je funkcionalno poslabšanje pomemben rizični faktor za depresijo. Staranje je povezano tako s povečanjem fizioloških disfunkcij, fizičnih nezmožnosti in številnih komorbidnih stanj kot tudi z zmanjšanjem zmožnosti za prilagajanje in z neposredno bližino smrti, zato je pri starejših odraslih pričakovati povečano ranljivost za psihično stisko.

Ugotovitve nekaterih drugih raziskav (Massie, 1998; Kurtz idr., 2002) pa so ravno obratne in raziskovalci poročajo, da je prilagoditev starejših ravno tako dobra ali celo boljša kot pri mlajših bolnikih.

Način soočanja z rakom ter izražanje čustvene stiske se razlikujeta tudi glede na spol. M. Loscalzo (cit. v Volkers, 1999) poroča, da v času največjega stresa ženske želijo več pogovora o bolezni kot moški; želijo deliti svoja čustva in občutke v večji meri kot moški (Volkers, 1999). Pri nudenju opore moškim bolnikom je potrebno prepoznati in opredeliti problem

ter napraviti določen načrt za nadaljnje spoprijemanje z boleznijo, da se počutijo koristne v svojem okolju in da nimajo občutka, da so v breme družini, v primerjavi z ženskami, ki pri soočanju največkrat uporabijo svojo široko socialno mrežo (Volkers, 1999).

Do različnih rezultatov v raziskavah glede načinov soočanja prihaja tudi zaradi uporabe različnih instrumentov (vprašalnikov), ki so manj veljavni, navadno ne upoštevajo razlik med spoloma ali starostnih razlik. Npr. depresivnost in anksioznost moškim in ženskam ne pomenita istih stvari. Ženske poročajo, da sta za dobro kvaliteto življenja pomembna psihično blagostanje in fizična sposobnost, medtem ko so moški poročali, da so za dobro kvaliteto življenja najpomembnejši vitalnost in osebni viri pomoči (Volkers, 1999). Kvaliteta življenja na področju zdravja (angl. *health-related quality of life*) je opredeljena kot večdimenzionalen koncept, ki vsebuje posameznikov občutek, ki je povezan z boleznijo oz. zdravljenjem, in telesno ter psihološko funkcioniranje, t. j. funkcionalna zmogljivost, socialno in kognitivno funkcioniranje (Schou, Ekeberg in Ruland, 2005).

S strani zdravniškega tima sta prepoznava čustvenih problemov in identifikacija različnih strategij glede učinkovitosti za prilagoditev bolnika na bolezen pomembni za uvedbo morebitne dodatne psihološke podpore in izboljšanja kakovosti življenja pri bolnikih z rakom v optimalnem času (Vachon, 2009). Za zmanjševanje čustvene stiske in vzpodbujanje pozitivnih čustvenih stanj (upanje, humor ipd.) se v zadnjem času tudi v Sloveniji pogosto uporablja vedenjsko-kognitivna terapija (Greer, 2008).

Posamezniki prilagajajo strategije za soočanje z boleznijo glede na kontekst, predhodne izkušnje in svojo osebnost, govorimo o soočanju kot procesu (Franks in Roesch, 2006). Zato ni smiselno deliti strategij soočanja na dobre in slabe oz. na učinkovite in neučinkovite, kajti rezultati novejših raziskav (Franks in Roesch, 2006; Holahan in Moos, 1987) so pokazali, da se aktivne strategije ter strategije izogibanja oz. na problem in na čustva usmerjene strategije soočanja prekrivajo. Namesto ostre delitve strategij se je smiselno vprašati, ali specifična, določena strategija ustreza posamezniku v danem kontekstu. Zato smo se v pričujoči študiji osredotočili izključno na značilnosti soočanja z boleznijo na kliničnem vzorcu udeležencev, in sicer na vzorcu onkoloških bolnikov v Sloveniji. Osrednji problem raziskave je bil (1) opredeliti, katere od strategij spoprijemanja z boleznijo se povezujejo z anksioznostjo in depresivnostjo ter s kvaliteto življenja.

Nadalje nas je zanimalo (2), ali se v našem vzorcu uporaba strategij ter kvaliteta življenja razlikujejo glede na spol in starost.

Glede na predhodne raziskave, ki so se ukvarjale s povezavo kroničnih bolezni in z načinom soočanja ter z njihovo povezanostjo s psihološko prilagoditvijo na bolezen (Dunkel-Schetter idr., 1992; Franks in Roesch, 2006), smo predpostavljali negativno povezanost aktivnih strategij soočanja (iskanje socialne opore, reševanje problemov, logična analiza in ponovna pozitivna ocena) z anksioznostjo in depresivnostjo ter pozitivno povezanost teh strategij s splošno kvaliteto življenja na področju zdravja.

V času največjega stresa ženske želijo več pogovora o bolezni kot moški; svoja čustva in občutke želijo deliti v večji meri kot moški (Volkers, 1999). Moški vidijo pogovor s strokovnjakom bolj kot možnost izmenjave informacij v zvezi z boleznijo (Volkers, 1999). Na osnovi teh podatkov smo predvidevali, da se bo uporaba strategij spoprijemanja z boleznijo v našem vzorcu razlikovala glede na spol, in sicer bodo ženske v večjem obsegu uporabljale aktivne strategije soočanja, kot so iskanje socialne opore in iskanje dodatnih informacij ter posledično s tovrstnim načinom soočanja (deljenje svojih čustev) poročale o višji kvaliteti življenja v primerjavi z moškimi.

Model prilagoditvenih strategij upravljanja z življenjem (Freund in Baltes, 2002) pravi, da so strategije, s katerimi se posamezniki prilagajajo na spreminjajoče se pogoje življenja (med katere spada tudi kronična bolezen), najbolj izražene in jih odrasli najučinkoviteje uporabljajo v obdobju srednje odraslosti, t. j. 40/45 do 65 let (Freund in Baltes, 2002). Tudi druge študije (Greimel idr., 1997; Hopwood in Stephens, 2000; Link idr., 2005;) navajajo pomen predhodnih izkušenj z boleznijo in starost kot dejavnika učinkovitejšega soočanja z boleznijo. Zato smo predvidevali, da bodo v starostni skupini 45 do 65 let bolniki uporabljali več strategij soočanja kot v ostalih dveh starostni skupinah ter posledično poročali o višji kakovosti življenja.

Metoda

Udeleženci

Vzorec je sestavljen iz 70 udeležencev, ki so prejeli onkološko zdravljenje v obdobju 2008-2011. Vključitveni kriteriji so bili: starost več kot 18 let, odsotnost terminalne faze bolezni in najmanj 4 meseci po prvi diagnozi ter informirano soglasje. Sodelovalo je 39 moških in 31 žensk. Udeleženci so bili razdeljeni v tri starostne skupine, in sicer: 30 do 45 let: deset oseb (osem moških, dve ženski); 45 do 65 let: 28 oseb (16 moških in 12 žensk); 65 do 80 let: 32 oseb (15 moških in 17 žensk).

Podatki so bili zbrani na Onkološkem inštitutu v Ljubljani. Bolniki so bili predhodno seznanjeni z informacijami v zvezi s študijo in s prostovoljnostjo udeležbe ter izstopa, v kolikor bi želeli. Raziskavo je odobrila Etična komisija Onkološkega inštituta v Ljubljani. V raziskavi smo sledili etičnim načelom testiranja v psihologiji.

Pripomočki

Testna baterija je vsebovala Vprašalnik o demografskih podatkih in podatkih o boleznih, Vprašalnik spoprijemanja s stresom CRI (Coping Response Inventory; Moos, 1990), Vprašalnik kvalitete življenja QOLQ-30 (Quality of Life Questionnaire), Vprašalnik anksioznosti kot stanja STAI-1 (State Trait Anxiety Inventory), Lestvico depresivnosti -krajša verzija BDI-SH (Beck Depression Inventory).

Prvi od instrumentov, ki smo ga uporabili v raziskavi, meri različne odzive/strategije soočanja s stresom (Coping Response Inventory CRI; Moos, 1990). Sestavlja ga 48 postavk, razdeljenih v 8 podlestv, in sicer: kognitivne strategije soočanja/strategije približevanja (logična analiza in ponovna pozitivna ocena); kognitivne strategije soočanja/strategije izogibanja (kognitivno izogibanje in sprejemanje ali resignacija), vedenjske strategije soočanja/strategije približevanja (iskanje vodstva in podpore in aktivno reševanje problemov) ter vedenjske strategije/strategije izogibanja (iskanje nadomestnih nagrad in čustveno olajšanje). Udeleženec oceni način soočanja na lestvici od *nikoli* (0) do *precej pogosto* (3). Za vsako podlestvico je minimalno število točk 0, maksimalno pa 18. Višji je rezultat pri strategijah približevanja (logična analiza, ponovna pozitivna ocena, iskanje podpore in reševanje problemov), boljši je repertoar soočanja pri posamezniku. Primeren je za odrasle v splošni in klinični populaciji.

V okviru preverjanja veljavnosti vprašalnika CRI je bila ugotovljena ustrezna stopnja konstruktne veljavnosti (Milne, 1992). Zanesljivost vprašalnika na slovenski populaciji (Masten, Tušak in Zihlerl, 2003) je ustrezna ($,80 < \alpha < ,92$). V drugi raziskavi, opravljeni na slovenskem vzorcu (Krivec, 2005), so se koeficienti zanesljivosti gibali v intervalu od $,78$ do $,87$. Koeficient zanesljivosti na vzorcu pričujoče raziskave je znašal $\alpha = ,76$.

Lestvica anksioznosti (State Trait Anxiety Inventory STAI-X-1; Spielberg, 1970) meri anksioznost kot trenutno emocionalno stanje posameznika. Vsebuje 20 postavk. Udeleženec ocenjuje postavke na 4-stopenjski ocenjevalni lestvici, na kateri mora označiti, kako pogosto se je v zadnjem mesecu počutil tako, kot opisuje posamezna postavka (1 – *skoraj nikoli*; 2 – *včasih*; 3 – *pogosto* ali 4 – *skoraj vedno*). Možen razpon rezultatov je od 20 do 80. Visoko število točk pomeni visoko izraženo anksioznost. Zanesljivost vprašalnika na slovenskem vzorcu študentov psihologije je bila izračunana kot notranja konsistentnost in je znašala okoli $,87$ ($\alpha = ,87$). V pričujoči raziskavi je zanesljivost lestvice znašala $\alpha = ,72$.

Z lestvico depresivnosti (Beck Depression Inventory - Short Form BDI, Beck in Steer, 1993) ocenjujemo kognitivne in afektivne znake depresivnosti. Lestvica obsega 13 postavk in pokriva naslednje znake depresivnosti: žalost, pesimizem, občutek neuspeha, nezadovoljstvo, občutek krivde, razočaranje nad seboj, samomorilne misli, umik iz družbe, neodločnost, spremembo v dojemanju lastnega telesa, pomanjkanje energije, utrudljivost, izgubo teka. Pri vsaki skupini oseba izbira med štirimi možnimi trditvami. Odgovore vrednotimo z nič, eno, dvema ali tremi točkami. Če oseba obkroži dva odgovora, upoštevamo tistega, ki je ocenjen z večjim številom točk (Rečnik, 2003).

Najnižji možni seštevek točk je 0, najvišji pa 39. Rezultat šest točk in več pomeni prisotnost depresivnosti (Rečnik, 2003). Slovenskih norm za Beckovo lestvico depresivnosti še nimamo; na podlagi podatkov, zbranih pri kliničnem delu v obravnavi bolnikov z rakom, je na vzorcu 123 oseb Cronbachov α znašal $,89$ (Žagar, 2009; neobjavljeno gradivo). V pričujoči raziskavi je zanesljivost lestvice znašala $\alpha = ,77$.

Vprašalnik za merjenje kvalitete življenja na področju zdravja (European Organization for Research and Treatment of Cancer - Quality of Life Questionnaire - EORTC QLO-C30, 1995, 1999, 2001) je razvila Evropska organizacija za raziskavo in zdravljenje raka (Aaronson, Ahmedzai in Bergman, 1993). Vprašalnik QLQ-30 je bil razvit za oceno kakovosti življenja bolnikov z rakavim obolenjem in to ne glede na vrsto slednjega. Trenutno je v uporabi verzija 3.0 vprašalnika. Sestavljen je iz 30 vprašanj, ki jih lahko združimo v pet funkcionalnih področij (fizična funkcija, funkcionalna zmogljivost, emocionalna funkcija, kognitivna funkcija in socialna funkcija), tri lestvice simptomov (utrujenost, bolečina in gastrointestinalni simptomi) ter šest lestvic, sestavljenih iz posameznih dodatnih postavk: težko dihanje, nespčnost, izguba apetita, zaprtje, driska, finančne težave zaradi bolezni. V mednarodni validacijski študiji, v kateri je sodelovala tudi Slovenija (Aaronson in dr., 1993), je bila izračunana zanesljivost posameznih lestvic $\alpha \geq ,70$. Tako zanesljivost kot veljavnost sta bili v študiji visoko konsistentni v treh jezikovnih skupinah (angleško govoreče države, države Severne in države Južne Evrope).

V pričujoči raziskavi je zanesljivost lestvice znašala $\alpha = ,75$.

Postopek

Preizkušanje je potekalo individualno. Reševanje vprašalnikov je potekalo povprečno 45 minut. Raziskovalec je bil v primeru morebitnih potrebnih dodatnih pojasnil v prostoru z

osebo, ki je izpolnjevala vprašalnik. Pri ambulantnih bolnikih smo podatke zbirali v dopoldanskem času, po opravljenem pregledu pri lečečem zdravniku, pri hospitalnih bolnikih pa v popoldanskem času na oddelku ob bolniški postelji ali v oddelčni ambulanti oziroma prostoru, namenjenemu pogovoru. Osem bolnikov je sodelovanje zavrnilo zaradi utrujenosti, dva pa zaradi nezanimanja za raziskavo.

Rezultati

Za ugotavljanje povezanosti načinov spoprijemanja z anksioznostjo, depresivnostjo in kvaliteto življenja smo izračunali Pearsonov koeficient korelacije (tabela 1). Za ugotavljanje razlik med moškimi in ženskami v vzorcu smo izračunali t-test (tabela 2). V tabeli 3 pa so prikazane razlike v uporabi strategij soočanja ter kvaliteti življenja glede na tri starostne skupine v vzorcu.

Tabela 1. Povezanost strategij soočanja z anksioznostjo, depresivnostjo in kvaliteto življenja.

	Anksioznost	Depresivnost	Kvaliteta življenja
Logična analiza	-,25 *	-,18	,28*
Ponovna pozitivna ocena	-,26 *	-,21	,37**
Iskanje podpore	-,00	-,00	,16
Reševanje problemov	-,19	-,22	,29*
Kognitivno izogibanje	,36 **	,57**	-,26*
Sprejemanje/resignacija	,33**	,44**	-0,30*
Nadomestna nagrada	-,31 **	-,07	,02
Čustveno olajšanje	-,33**	,00	,14

Opombe: $N = 70$. * $p < ,05$; ** $p < ,01$.

Logična analiza, ponovna pozitivna ocena, nadomestna nagrada in čustveno olajšanje se statistično pomembno negativno povezujejo z anksioznostjo.

Kognitivno izogibanje in resignacija se statistično pomembno pozitivno povezujejo z depresivnostjo. S kvaliteto življenja se statistično pomembno negativno povezujejo strategija »kognitivno izogibanje« in statistično pozitivno »logična analiza, »ponovna pozitivna ocena« in »reševanje problemov«.

Uporaba načinov spoprijemanja ob čustveni stiski zaradi bolezni ter posledično kvaliteta življenja pri bolnikih z rakom je različna glede na spol in starost, zato smo v nadaljevanju ločili podatke o uporabi različnih strategij spoprijemanja glede na spol (tabela 2). Izračunali smo ali se različne starostne skupine znotraj našega vzorca razlikujejo v uporabi različnih strategij spoprijemanja z boleznijo ter v kvaliteti življenja (tabela 3).

Tabela 2. Deskriptivne statistike in pomembnost razlik v uporabi strategij soočanja in kvaliteti življenja glede na spol.

	Moški (N = 39)		Ženske (N = 31)		t - test	p
	M	SD	M	SD		
Logična analiza	46,21	12,26	49,00	11,04	-0,74	,45
Ponovna pozitivna ocena	45,97	9,16	50,24	8,39	-1,53	,13
Iskanje podpore	47,71	9,59	57,71	7,31	0,64	,001
Reševanje problemov	51,04	14,32	56,59	9,94	-0,55	,16
Kognitivno izogibanje	49,54	11,86	56,47	10,76	-2,80	,01
Sprejetje	43,21	6,78	43,94	7,06	-2,80	,01
Nadomes tna nagrada	53,00	8,44	60,35	8,46	-3,85	,00
Čustveno olajšanje	48,38	8,68	53,82	7,83	-2,67	,05
Kvaliteta življenja	51,00	18,89	40,05	15,27	2,62	,01

Opombe: $p < ,05$; $df = 68$.

Skupini se razlikujeta v uporabi strategij iskanje podpore, kognitivno izogibanje, nadomestna nagrada in čustveno olajšanje, in sicer ženske uporabljajo te strategije v večji meri kot moški. Moški pa v večji meri poročajo o boljši kvaliteti življenja, povezani z zdravjem kot ženske.

Tabela 3. Deskriptivne statistike in pomembnost razlik v uporabi strategij soočanja in kvaliteti življenja glede na kronološko starost.

	30 - 45 let	45 - 65 let	65 - 80 let	F(1, 68)	p
	M±SD	M±SD	M±SD		
Logična analiza	49,14±11,06	49,14±11,06	49,14±11,06	1,75	,187
Ponovna pozitivna ocena	57,20±8,15	46,39±8,58	47,73±7,56	6,49	,002
Iskanje podpore	52,07±9,63	52,07±9,63	52,07±9,63	1,25	,298
Reševanje problemov	55,00±13,33	55,00±13,33	55,00±13,33	0,636	,535
Kognitivno izogibanje	52,36±12,40	52,36±12,40	52,36±12,40	0,581	,564
Sprejemanje/resignacija	43,00±7,65	43,00±7,65	43,00±7,65	0,421	,659
Nadomestna nagrada	61,00±7,39	57,18±9,80	52,18±7,56	4,379	,016
Čustveno olajšanje	57,00±10,00	51,79±8,01	47,45±8,05	4,652	,013
Kvaliteta življenja	61,66±11,91	56,41±12,64	57,69±15,39	5,124	,008

Starostne skupine se razlikujejo v uporabi strategij: ponovna pozitivna ocena, nadomestna nagrada, čustveno olajšanje, razlikujejo pa se tudi v kvaliteti življenja. Starostna skupina od 30–45 let v večji meri kot ostali dve starostni skupini uporablja strategije ponovna pozitivna ocena, nadomestna nagrada in čustveno olajšanje ter poroča o višji kvaliteti življenja, povezani z zdravjem kot ostali dve starostni skupini; starostna skupina 45–65 let v manjši meri uporablja strategijo ponovna pozitivna ocena kot ostali dve skupini; starostna skupina 65–80 let manjši meri uporablja nadomestno nagrado in čustveno olajšanje kot mlajši starostni skupini.

Razprava

Prispevek pričujoče raziskave je predvsem v prepoznavi čustvenih problemov in najpogosteje uporabljenih strategij za zmanjšanje psihične stiske, ki nastane kot posledica bolezni pri bolnikih z rakom. V Sloveniji je zelo malo podatkov na to temo, zato pričujoča študija predstavlja vpogled v prepoznavo rizičnih bolnikov za visoko stopnjo čustvene stiske in opredelitev neučinkovitih strategij soočanja, ki jih uporabljajo ti bolniki za spoprijemanje z boleznijo, kar je pomembno za uvedbo različnih intervencij, kot so npr. učenje tehnik sproščanja, vzpodbujanje pozitivnih čustvenih stanj (upanje, veselje ob drobnih dogodkih, kot so npr. sončen dan, praznik z družino in podobno), vzpodbujanje uporabe učinkovitejših načinov soočanja.

Čustveni problemi, nastali zaradi bolezni, lahko spremenijo posameznikov način soočanja in posledično tudi njegovo subjektivno blagostanje (Friedman idr., 2006). Vsekakor vsak posameznik teži k zmanjšanju čustvene stiske, pri čemer se poslužuje različnih strategij soočanja (Friedman idr., 2006).

Kar nekaj študij je raziskovalo povezavo med stili soočanja in depresivnostjo in ugotovilo negativno povezanost med aktivnimi stili soočanja ter depresivnimi simptomi (Walker, Zona in Fisher, 2006). Tudi v našem vzorcu smo deloma potrdili ugotovitve predhodnih raziskav. Pričakovali smo, da se bodo v našem vzorcu strategije približevanja oz. aktivne strategije soočanja (logična analiza, ponovna pozitivna ocena, iskanje podpore in reševanje problemov) statistično negativno povezovala z anksioznostjo in depresivnostjo in pozitivno povezovala s kvaliteto življenja. Rezultati so deloma potrdili našo predpostavko, in sicer so se statistično negativno z anksioznostjo povezovali logična analiza in ponovna pozitivna ocena, kar pomeni, da je strukturirano analiziranje in ukvarjanje z različnimi možnostmi pristopa k bolezni ter ponovno iskanje smisla v bolezni, zmanjšalo anksioznost pri bolnikih v našem vzorcu. Med aktivnimi strategijami soočanja in depresivnostjo ni prišlo do statistično pomembnih povezav. Razmišljanje o bolezni (kognitivno izogibanje) in resignacija (vdaja v usodo, fatalizem) sta statistično pomembno povečala anksioznost in depresivnost, kar se ujema s predhodnimi raziskavami, ki potrjujejo pozitivno po-

vezanost med čustvenimi problemi in strategijami izogibanja (Walker, Zona in Fisher, 2006). Med dvema strategijama izogibanja (nadomestna nagrada in čustveno olajšanje) je prišlo do statistično pomembne negativne povezave z anksioznostjo, česar nismo pričakovali. To, da pri posameznikih ukvarjanje z dodatnimi aktivnostmi in ventiliranje čustev pomagata pri zniževanju anksioznosti, bi lahko povezali z znanji iz vedenjsko-kognitivne terapije, ki navajajo, da tehnike distrakcije pomagajo pri zniževanju tesnobe (Greer, 2008), oz. ventiliranje čustev (Hopwood in Stephens, 2000) kratkoročno pomaga pri zniževanju občutka tiščanja v prsih in zaskrbljenosti ter zniževanju drugih znakov anksioznosti.

S kvaliteto življenja so se povezovalе vse aktivne strategije soočanja, razen iskanja podpore, kar je potrdilo našo predpostavko, da je ob aktivnem načrtovanju strategij soočanja, iskanju možnih rešitev problema in iskanju smisla tudi subjektivno zadovoljstvo življenja višje (Franks in Roesch, 2006).

Prepoznavna psihične stiske, uporaba načinov soočanja, ki jih bolniki uporabljajo za znižanje stiske, ter posledično splošna kvaliteta življenja bolnikov in družine pa je tudi osnovni namen tako raziskovalnega dela kot tudi poskusa njegove aplikacije v vsakdanjo prakso.

Raziskave na področju strategij soočanja pri raku (Grassi in Travado, 2008; Greer, 2007) ugotavljajo, da sta najpogostejši strategiji v začetni fazi soočanja z rakom predvsem iskanje socialne opore in reševanje problemov, strategije izogibanja pa uporabljajo bolniki v manjši meri oz. je to odvisno od drugih dejavnikov, npr. od osebnosti, starosti, spola idr., zato smo v nadaljevanju preverjali razlike v uporabi različnih strategij pri moških in ženskah v našem vzorcu ter preverili ali se uporaba strategij spoprijemanja z boleznijo in kvaliteta življenja razlikuje pri različnih starostih.

Med spoloma so se pokazale statistično pomembne razlike pri uporabi strategij "iskanje socialne podpore", "kognitivno izogibanje", "nadomestna nagrada" in "čustveno olajšanje" in sicer so se teh strategij v našem vzorcu statistično pomembno več posluževale ženske kot moški, vendar pa so moški statistično pomembno poročali o višji kvaliteti življenja (tabela 2). Rezultati se ujemajo tudi s predhodnimi raziskavami, ki navajajo, da ženske uporabljajo več aktivnih vedenjskih strategij v primerjavi z moškimi, v večji meri iščejo socialno podporo ter vodstvo in pomoč pri reševanju problemov v smislu iskanja novih smernic, informacij, posvetovanja z drugimi strokovnjaki in pa uporabo strategij usmerjeno na čustva (Holahan in Moos, 1987). Ženske v našem vzorcu statistično pomembno v primerjavi z moškimi v vzorcu v večji meri uporabljajo strategijo "kognitivno izogibanje", kar pomeni, da v večji meri zanikajo problem, sanjarijo, se odmaknejo od situacije v smislu, da ne želijo govoriti in razmišljati o njej, za kar v literaturi ne najdemo neposrednih raziskav, ki bi ugotavljale podobno; glede na znana teoretična izhodišča na področju soočanja (Schou idr., 2005), ki potrjujejo pomen osebnosti pri soočanju s stresom pa sklepamo, da gre tudi v naši raziskavi za vpliv osebnostnih lastnosti; vendar glede na to, da jih nismo vključili, ne moremo tega interpretirati oziroma ostaja to predlog za nadaljnje raziskovanje.

Starost kot življenjsko obdobje je povezana z zmanjšano fizično funkcijo in zmanjšano zmožnostjo za prilagajanje, kar naj bi povečalo ranljivost za psihično stisko v procesu bolezni pri starejših odraslih (Hopwood in Stephens, 2000). Starostne skupine v našem vzorcu so se statistično pomembno razlikovale v uporabi strategij “ponovna pozitivna ocena”, “nadomestna nagrada” in “čustveno olajšanje” (tabela 3). Bolniki v najmlajši starostni skupini (30–45 let) so pogosteje poskušali poiskati dobro stran situacije, iskali nove, dodatne aktivnosti in se zjokali, ko jim je bilo hudo v primerjavi z bolniki v ostalih dveh starostnih skupinah vzorca, posledično so poročali tudi o višji kvaliteti življenja v primerjavi z ostalima dvema skupinama v vzorcu, kar se ujema tudi s predhodnimi raziskvami, ki poročajo o boljši prilagoditvi na bolezen ob uporabi učinkovitih strategij soočanja (Franks in Roesch, 2006). Naši rezultati se ujema z večino raziskav (Hopwood in Stephens, 2000) o tem, da se starejši odrasli težje prilagajajo na bolezen, predvsem z neučinkovito uporabo strategij soočanja. Vendar pa ugotovitve nekaterih drugih raziskav (Massie, 1998; Kurtz idr., 2002) kažejo ravno obratne rezultate, t. j., da je prilagoditev starejših ravno tako dobra ali boljša kot pri mlajših bolnikih. Ob tem pa je potrebno upoštevati, da je soočanje proces, ter da posameznik vseskozi prilagaja strategije glede na trenutno situacijo (Franks in Roesch, 2006), tako tudi pri raku kot dolgotrajni, kronični bolezni posamezniki prehajajo iz uporabe pasivnih v uporabo bolj aktivnih strategij soočanja in obratno glede na situacijo, kar so ugotovili tudi v predhodnih novejših raziskavah (Franks in Roesch, 2006).

Dobljenih rezultatov ne smemo posploševati na vse onkološke bolnike, kajti rezultati so bili zbrani v prečni študiji in v omejenem vzorcu 70-ih oseb, zato predlagamo povečanje vzorca in longitudinalno spremljanje spoprijemanja z boleznijo. Z vidika diferencialne psihologije bi bilo smotno primerjati dobljene rezultate s kontrolno skupino v nebolelem vzorcu in videti, ali se spremenljivke soočanja (strategije) in kvaliteta življenja pri osebah, ki niso onkološki bolniki, »vedejo« podobno kot v testiranem vzorcu. Pri nadaljnjem raziskovanju bi bilo smiselno vključiti tudi nekatere druge spremenljivke, ki so se v predhodnih raziskavah pokazale kot vplivne, in sicer osebnost, socialna opora, predhodna psihiatrična obolenja pri osebah, stadij bolezni, versko prepričanje itd.

V raziskavo bi bilo smiselno vključiti tudi klinični intervju, ki bi dopolnil rezultate vprašalnikov in lestvic; kajti velikokrat stiske z uporabo le ene vrste metode ne prepoznamo.

Med strategijami, ki so se poleg aktivnih povezovale z višjo kvaliteto življenja, so bile tudi nekatere pasivne strategije soočanja, kot je npr. “čustveno olajšanje” in iskanje dodatnih aktivnosti”, česar predhodne raziskave ne navajajo.

Tudi v praksi se pri bolnikih z rakom kaže mehanizem spreminjanja strategij soočanja, o katerem smo govorili v uvodu (Franks in Roesch, 2006), glede na stadij bolezni in nekatere druge dejavnike, kot je na primer vključenost družine kot dejavnika socialne opore. Na tem mestu se zato odpira vprašanje napovedovanja uporabe neučinkovitih strategij pri posameznikih in prepoznavanje tistih bolnikov, ki so rizi-

čni za uporabo neučinkovitih strategij. V ta namen bi bilo na mestu spremljanje večjega števila bolnikov skozi celoten proces bolezni.

Glede na rezultate raziskave se odpira tudi vprašanje prepoznavanja psiholoških potreb, ki so v našem prostoru prezrte. Ob tem je potreben poskus prenosa znanstvenih metod v prakso predvsem v smeri izdelave mersko zanesljivih in veljavnih pripomočkov za prepoznavo čustvene stiske.

Literatura

- Aaronson, N. K., Ahmedzai, S. in Bergman, B. (1993). European Organization for Research and Treatment of Cancer Quality of Life Questionnaire-EORTC QLO-C30: A quality of life instrument for use in international clinical trials in oncology. *Journal of National Cancer Institute*, 85, 365–376.
- Deimling, G., Wagner, L., Bowman, K., Sterns, S., Kercher, K. in Kahana, B. (2006). Coping among older adult, long-term cancer survivor. *Psycho-Oncology*, 15, 143–159.
- Dunkel-Schetter, C., Feinstein, L. G., Taylor, S. E. in Falke, R. (1992). Patterns of Coping With Cancer. *Health Psychology*, 11(2), 79–87.
- Franks, H. in Roesch, S. (2006). Appraisals and coping in people living with cancer: a meta-analysis. *Psycho-Oncology*, 15, 1027–1037.
- Freund, A. M. in Baltes, P. B. (2002). Life-management strategies of selection, optimization and compensation: Measurement by self-report and construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 642–662.
- Friedman, L., Kalidas, M., Elledge, R., Chang, J., Romero, C., Husain, I., Dulay, M., Liscum K. (2006). Optimism, social support and psychosocial functioning among women with breast cancer. *Psycho-Oncology* 15, 595–603.
- Grassi, L. in Travado, L. (2008). The role of psychosocial oncology in cancer care. V M. P. Coleman, DM Alexe, T. Albrecht in M. McKee (ur.), *Responding to the challenge of cancer in Europe* (str. 215–229). Ljubljana: Ministrstvo za zdravje Slovenija.
- Greer, S. (2008). CBT for emotional distress of people with cancer: some personal observations. *Psycho-Oncology*, 17(2), 170–173.
- Greimel, E. R., Padilla, G. V. in Grant, M. M. (1997). Physical and psychosocial outcomes in cancer patients: a comparison of different age groups. *British Journal of Cancer*, 76(2), 251–255.
- Holahan, C. in Moos, R. (1987). Personal and Contextual Determinants of Coping Strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(5), 946–955.
- Hopwood, P. in Stephens, R.J. (2000). Depression in patients with lung cancer: prevalence and risk factors derived from quality-of-life data. *Journal of Clinical Oncology*, 18, 893–903.
- Krivec, J. (2005). Spoprijemanje s stresom in socialna podpora: primerjava med šahisti in nešahisti [Coping with stress and social support: A comparison between chess players and non-chess players]. *Psihološka obzorja*, 14(2), 123–135.
- Kurtz, M., Kurtz, J., Stommel, M., Given, C. in Given, B. (2002). Predictors of depressive symptomatology of geriatric patients with lung cancer – a longitudinal analysis. *Psycho-Oncology*, 11, 12–22.

- Lazarus, R. S. (1993). Coping theory and research: past, present, and future. *Psychosomatic Medicine*, 55, 234–247.
- Link, B., Robbins, L., Mancuso, C. in Charlson, M. (2005). How do cancer patients choose their coping strategies?: A qualitative study. *Patient Education and Counseling*, 58, 96–103.
- Massie, M. J. in Popkin, M. (1998). Depressive disorders V J. C. Holland (ur.), *Handbook of Psycho-oncology* (str. 518–541). New York: Oxford University Press.
- Masten, R., Tušak, M. in Zihlerl, S. (2003). *Stress coping in different groups of students*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Milne, D. (1992). *Assessment: A Mental Health Portfolio*. Berkshire: NFER-Nelson.
- Rečnik, G. (2003). Kako izboljšati kvaliteto življenja pri bolnikih s parkinsonizmom? Ljubljana: *Medicinski razgledi*, 142(1), 3–16.
- Schou, I., Ekeberg, Q. in Ruland, C. (2005). The mediating role of appraisal and coping in the relationship between optimism-pesimism and quality of life. *Psycho-Oncology*, 14, 718–727.
- Walker, M., Zona, D., Fisher, E. (2006). Depressive symptoms after lung cancer surgery: their relation to coping style and social support. *Psycho-Oncology* 15, 684–693.
- Vachon, M. L. S. (2009). The emotional problems of the patient in palliative care. V G. Hanks, N. I. Cherny, N. A. Christakis, M. Fallon, S. Kaasa in R. K. Portenoy (ur.), *Oxford Handbook of Palliative Medicine*. 4th edition. (str. 1403–1409). Oxford: Oxford University Press.
- Volkers, N. (1999). In Coping With Cancer, Gender Matters. *Journal of the National Cancer Institute*, 91(20), 1712–1714.
- Žagar, T. *Rezultati vprašalnika o depresivnosti- BDI-SF v okviru pripravništva na področju zdravstva*. Avgust 2008–julij 2009. Neobjavljeno gradivo.

Pomembne kategorije starševstva za odrasle brez otrok ter za odrasle z otroki in vnuki

*Sabina Jurič**
Družinski inštitut Bližina, Celje

Povzetek: Vzgoja predstavlja način, s pomočjo katerega starši spremljajo, sooblikujejo in vodijo otroka do osebnostne zrelosti. Cilj raziskave je bil poiskati kategorije starševstva, ki so jih udeleženci opredelili kot pomembne. Zanimala nas je tudi vrednostna ocena tistih vzgojnih kategorij, ki so jih udeleženci označili kot pomembne. Sodelovalo je 94 udeležencev, ki jih glede na starševstvo uvrstimo v tri generacije (28 odraslih brez otrok, 35 staršev in 31 starih staršev). Podatke smo pridobili s polstrukturiranimi intervjuji, sestavljenimi iz 12 vprašanj o starševstvu. Rezultati so obdelani s kvalitativno analizo podatkov z odprtim in osnim kodiranjem (na podatkih utemeljena teorija). Iz odgovorov smo oblikovali osemindeset kategorij, izmed katerih je bilo sedemnajst pozitivnih, osemnajst pa negativnih. Pozitivne kategorije smo združili v naslednje pozitivne nadkategorije: sodelovanje staršev z otrokom, jasno postavljene meje, sprejemanje otroka, možnost svobodnega izražanja otroka, pomoč otroku pri doseganju samostojnosti ter konstruktivno starševstvo. Negativne kategorije pa so označevale naslednje negativne nadkategorije: otrokovo pogrešanje starša, pritisk nad otrokom, nezaupanje otroku, grobi posegi v otroka (fizični, psihični) ter nekonstruktivno starševstvo.

Ključne besede: azumevanje starševstva, vrednotenje, starševstva, vzgojne komponente

Most important components of parenting for adults without children and for those with children and grandchildren

*Sabina Jurič**
Family Institut Bližina, Celje, Slovenia

Abstract: Childrearing is a process through which parents follow, co-shape and guide their children on their path to personal maturity. Aim of our research is to outline the components of childrearing that 94 participants, members of three generations (28 adults without children, 35 parents and 31 grandparents) define as important, both in positive and negative sense. The data was obtained through half-structured interviews with 12 questions on parenting, analysed according to the principles of initial and axial coding of the grounded theory. Results suggest thirty eight components, seventeen positive and eighteen negative, namely. Positive components combined in wider components: cooperation with a child, clear setting of boundaries for a child, acceptance of a child, giving the child possibility for expression, helping the child to get the psychological autonomy and positive parenting. Negative components combined in wider components: uninvolved parenting, psychological pressure on the child, punishing child, lack of trust in a child and negative parenting.

Keywords: experience of parenting, parenting evaluation, parenting, components

CC = 2956

*Naslov/Address: Sabina Jurič, univ. dipl. psih., Predoslje 96, Kranj, Slovenija, e-mail: sabina.juric@gmail.com

Uvod

Vzgoja v najširšem pomenu predstavlja socializacijski proces, ki otroku pomaga pri uspešnem reševanju starostno pogojenih razvojnih nalog. S spodbudami in omejitvami starši otroka usmerjajo, varujejo, mu omogočijo spodbuden osebnostni, čustveni, kognitivni ter socialni razvoj. Ker zgodnji odnosi s pomembnimi drugimi otroka globoko zaznamujejo (Bentley in Fox, 1991; Bowlby, 1975) ter mu predstavljajo prototip kasnejšega vedenja in doživljanja sveta okrog sebe, je zelo pomembno, na kakšen način starši pristopajo do otroka in v kolikšni meri uspejo zadovoljiti njegove osnovne psihosocialne potrebe.

Opredelitev vzgojnih stilov

Vzgojo lahko opredelimo kot skupek interakcij in reakcij staršev do otroka, ki določa čustveno klimo, v kateri se vedenje staršev podrobneje izrazi (Darling in Steinberg, 1993). Starševsko vedenje opredeljujejo t. i. vzgojne tehnike. Le-te predstavljajo ciljno orientirana vedenja, s pomočjo katerih starši otroka vodijo do samostojnosti, ter vedenja, ki niso ciljno usmerjena, kot so geste, spremembe v tonu glasu, spontani izrazi starševskega čustvenega doživljanja itd.

D. Baumrind (1965) je na podlagi štirih pomembnih vidikov starševstva – tehnike discipliniranja, toplina in skrb za otroka, komunikacijske strategije ter starševska pričakovanja glede zrelosti in kontrole otroka (Baumrind, 1967) – opredelila avtoritarni, avtoritativni in permisivni vzgojeni stil starševstva. Glede na omenjeno tipologijo vzgojnih stilov so raziskovalci ohranili konsistentno sliko starševstva, ki otrokom nudi najustreznejše pogoje za zdrav čustveni, socialni in kognitivni razvoj. Vzgojni stil je bil tako opredeljen kot značilnost starša, ki v okviru primarne socializacije z zgledom ter različnimi vzgojnimi tehnikami spreminja otrokovo pripravljenost na sodelovanje (Darling in Steinberg, 1993). Prevladujoč vzgojni stil v družini se odraža tako s starševskim pristopom do otroka kot s posameznimi vzgojnimi tehnikami.

Avtoritativni stil starševstva lahko opišemo kot stil, ki vključuje čustveno oporo otroku, visoke zahteve in norme, ustrezno spodbujanje avtonomnosti in, jasno, dvo-smerno komunikacijo med staršem in otrokom (Baumrid, 1966). Avtoritativni vzgojni stil pomaga tako otroku kot mladostniku razviti ustrezne kompetence ter najti ustrezno ravnotežje med družbenimi in osebnimi potrebami ter odgovornostjo. Avtoritativni starši svoje odločitve pojasnjujejo, njihovo vodenje je prežeto s toplino, fleksibilnostjo ter odkritostjo (Baumrid, 1966). Predvsem pomembno je dogovarjanje, odprti pogo- vori med starši in otroci, s čimer mu pomagajo, da začne sam presoјati, si oblikuje lastna stališča ter reagira zrelo v primeru medsebojnih konfliktov (Baumrind, 1971). Ta stil se povezuje z otrokovo odgovornostjo ter samostojnostjo, sodelovanjem z odraslimi in vrstniki, psihosocialno zrelostjo in akademskim uspehom (Baumrind, 1989).

Otroci, vzgajani s tem stilom, tako doživljajo več osebnega zadovoljstva, imajo višje samospoštovanje ter so bolj motivirani za doseganje postavljenih ciljev kot otroci, vzgojeni z drugima dvema stiloma (Lamborn, Mounts, Steinberg in Dornbusch, 1991).

Starši z avtoritarnim vzgojnim stilom so prepričani, da mora otrok slediti navodilom odraslega, mora biti kaznovan v primeru neobogljivosti ter da jim ni treba razložiti smiselnosti pravil, ki naj bi jim sledil (Baumrid, 1966). Velika zahtevnost, pomanjkanje razlage ter slabša odzivnost so značilni za starše z avtoritarnim vzgojnim stilom, ki od otroka pričakujejo ubogljivost, ciljno naravnost ter strinjanje brez razlage smiselnosti postavljenih norm (Baumrind, 1991). Uveljavljanje moči in nadzora, pomanjkanje topline in dvosmerne komunikacije, sledenje absolutnim standardom, spoštovanje avtoritete ter spodbujanje trdega dela so atributi, ki so avtoritarnim staršem pomembni (Baumrind, 1966). Otroci avtoritarnih staršev zaradi pretiranega vodenja ter nizke odzivnosti na njihovo lastno iniciativnost pogosto niso varno navezani, kar se odraža v nezaupanju v medosebnih odnosih, nepristnem čustvovanju ter nizkem samozaupanju. Zaradi pomanjkanja samoiniciativnosti se ti otroci pogosto preveč opirajo na starševsko vodenje in njihove nasvete, pogosteje doživljajo stres v manj strukturiranih situacijah, so bolj umaknjeni vase ter manj spontani. Pri dekletih raziskovalci ugotavljajo več odvisnega vedenja ter nižjo ambicioznost, pri fantih pa povečano agresivnost (Baumrid, 1966).

Drugače lahko opredelimo permisivni vzgojni stil starševstva, ki temelji na prepričanju staršev, da otrok potrebuje veliko spodbude ter manj omejitev in kontrole s strani odraslih. Tudi pričakovanja zrelosti in samokontrole otrok so nizka. D. Baumrind (1991) ocenjuje permisivne starše kot blage, netradicionalne, ki od otroka ne zahtevajo samoregulacije ter se izogibajo konfrontaciji z njim. Ti starši se do otroka pogosteje obnašajo kot do prijatelja, mu nudijo oporo in se z njim veliko pogovarjajo (Baumrind, 1991). Permisivni starši lahko pri otroku spodbujajo zmotno prepričanje, da stvari lahko dosežejo brez truda (de Knop, 1992). Permisivno starševstvo se pogosto povezuje z nezrelostjo otrok, čustveno distanco med družinskimi člani ter nesamostojnostjo in indiferentnostjo otrok zunaj družinskega okolja (Trice, 2002).

Pomembne komponente starševstva

Avtorji so vzgojne stile preučevali z različnimi metodami ter se osredotočali na različne vidike starševske interakcije z otrokom. Poleg uveljavljene tipologije vzgojnih stilov D. Baumrind so raziskovalci empirično preverjali posamezne dimenzije starševstva, ki se pomembno povezujejo z otrokovim razvojem. Pomembne komponente pri raziskovanju starševstva s strani različnih avtorjev: kontrola ter skrb za otroka (Darling in Steinberg, 1993; Maccoby in Martin, 1983; Rogers, 1962), čustvena toplina/sovražstvo in odmik /vključevanje (Baldwin, 1955), ljubezen/sovražstvo in avtonomija/kontrola (Schaefer, 1959), toplina/sovražnost in permisivnost/strogost

(Sears, Maccoby in Levin, 1957), toplina/sovraštvo in omejevanje/permisivnost (Becker, 1964). V zgodnjih 80. letih sta bila avtorja Maccoby in Martin (1983) prva, ki sta raziskovalno preverjala vzgojni stil glede na izraženost dveh komponent, ki sta ju opisala kot odzivnost in zahtevnost staršev. Opredelitve pomembnih vzgojnih komponent lahko strnemo v izraženost topline in sprejemanje otroka po eni strani ter omejevanje, kontrolo ali tudi čustveno hladnost po drugi. V nasprotju s tipologijo vzgojnih stilov po D. Baumrind (1965) sta avtorja Maccoby in Martin (1983) raziskovala izraženost posameznih komponente starševstva, ki jih lahko merimo. Pri opredelitvi zahtevnosti (pogostost in način starševskih zahtev) in odzivnosti (možnost starševske potrditve) sta izhajala iz teorij socialnega učenja in etnološke perspektive (Baumrind, 1983; Maccoby in Martin, 1983). Zahtevnost lahko opredelimo kot starševsko željo, da reagira kot socializacijski vodja, medtem ko se odzivnost opredeli kot njegova sposobnost, da prepozna otrokovo individualnost ter da se ustrezno odzove. Avtoritativni starši so tako označeni kot visoko zahtevni ter odzivni do otroka, medtem ko so avtoritarni do otroka zahtevni, njihova odzivnost na otrokove potrebe pa je nizka. Namesto permisivnega vzgojnega stila lahko na podlagi izraženosti odzivnosti do otroka opredelimo dve različni obliki starševstva in sicer: starši, ki razvajajo otroke (opredeljujeta jih visoka odzivnost ter nizka zahtevnost do otroka) in ne vključeni straši (zanje sta značilni tako nizka zahtevnost kot nizka odzivnost do otroka). Kljub temu da so tako avtoritativni kot avtoritarni starši visoko zahtevni, le-to lahko izražajo na različne načine – kot strogost ali psihološko kontrolo ter kot odločnost ali vedenjsko kontrolo (Steinberg, Elmen in Mounts, 1989). Tako avtoritativni kot avtoritarni starši imajo visoko izraženo vedenjsko kontrolo, medtem ko so avtoritarni starši tudi zelo strogi (visoko izražena psihološka kontrola) (Baumrind, 1989).

Oblikovanje vzgojnih stilov

Raziskovalci ugotavljajo, da je vzgojni stil starševstva pogosto odraz zgodnjih izkušenj, pridobljenih v času odraščanja v primarni družini. Starši otrokom predstavljajo zgled v zanje pomembnih vrednotah in prepričanjih (kaj je ustrezno vedenje, bonton, socialne veščine, koliko so pomembni akademski dosežki ter splošne kvalitete, kot so radovednost, kritično razmišljanje, neodvisnost, duhovnost, sposobnost doživljanja veselja ter ljubezni ...) (Becker, 1964; Pinto, 2007). Pomembne so tudi različne vzgojne tehnike, ki jih starši uporabljajo (npr. vključevanje v otrokovo šolsko delo, zanimanje za šolske ocene, pohvala...), vzgojni cilji, ki jih pri otroku želijo doseči (npr. razvoj pozitivne samopodobe, doseganje akademskih dosežkov...) ter druga vzgojna sporočila, ki jih nehote izkazujejo svojim otrokom (ton glasu pri pogovoru, drža telesa, mimika, intenzivno izražanje jeze ...) (Burgess in Youngblade, 1988; Darling in Steinberg, 1993; Serbin in Karp, 2003). Poleg opazovanja in posnemanja staršev pa je vzgojni stil povezan z otrokovimi izkušnjami odzivnosti in dosegljivosti staršev, ki je lahko pomemben pokazatelj stila odrasle navezanosti staršev. Vzorec navezanosti otroka do skrbnika se tako pogosto ponovi v partnerskem odnosu odraslega posameznika (Bowlby, 1982; Crowell in Treboux, 1995; Pines, 1999). Na vzgojo imajo močan

vpliv tudi osebnostne lastnosti staršev (Cox idr., 1985; Heinicke, Diskin, Ramsey-Klee in Given, 1983; Simons, Beaman, Conger in Chao, 1993), njihova izobrazba in socialna vključenost v širše družbeno okolje (Dornbusch, Ritter, Leiderman, Roberts in Fraleigh, 1987; Serbin idr., 1998), osebnostne lastnosti otrok (Calkins, Smith, Gill in Johnson, 1998; Rothbart in Bates, 1998) in drugi dejavniki.

Razlike med materami in očeti v posameznih kategorijah starševstva

Pri raziskovanju pogostosti uporabe različnih vzgojnih tehnik glede na spol starša so avtorji ugotovili, da so matere tiste, ki se bolj vključujejo v interakcijo z otrokom (pogovor, igranje igrice) in mu večkrat nudijo povratno informacijo o njegovem delovanju (pohvala, nagrada, usmeritev) (Bentley in Fox, 1991; Harris in Morgan, 1991; Platz, Pupp in Fox, 1994; Yeung, Sandberg, Davis-Kean in Hofferth, 2001). Poleg večje vključenosti mater v vzgojo otrok (Bentley in Fox, 1991; Harris in Morgan, 1991; Platz idr., 1994; Yeung idr., 2001) raziskave kažejo, da je mati tista, ki v večji meri kot oče nadzira in usmerja otroka (Pleck in Masciadrelli, 2004). Pri konsistentnosti starševskih zahtev ter v zelenem vedenju otroka se starša v raziskavah ne razlikujeta (Gryczkowski, Jordan in Mercer, 2010). Pomanjkanje nadzora, nekonsistentno usmerjanje ter postavljanje meja otroku se povezujejo z otrokovim nekonstruktivnim vedenjem, medtem ko sta tehniki nadzora ter vključenosti otroka v skupne aktivnosti s starši povezani z redkim izražanjem njegovega deviantnega vedenja (Aldous in Mulligan, 2002; Carlson, 2006). Pri preučevanju starševskih tehnik sta ključnega pomena tudi spol starša ter spol otroka. Vključenost očeta v vzgojo je pomembno znižala deviantne oblike vedenja pri dečkih, medtem ko je bil ob vključenosti očeta v vzgojo upad deviantnega vedenja deklet manj izrazit (Aldous in Mulligan, 2002; Carlson, 2006). Raziskovalci dokazujejo, da je tako fizična kot psihična odsotnost očeta povezana z notranjimi stiskami otrok obeh spolov (Allen in Daly, 2007; Carlson, 2006; Pleck in Masciadrelli, 2004). Vključenost očeta v vzgojo ni povezana zgolj z nižjim doživljanjem stisk otrok, temveč pomembno prispeva k doživljanju zadovoljstva v zakonu s strani otrokovih mater, kar posledično pozitivno vpliva na njeno interakcijo z otrokom ter s tem na otrokovo vedenje (Harris in Morgan, 1991). Pri dekletih sta nizka raven nadzora ter vodenja s strani obeh staršev povezana z njihovim deviantnim vedenjem. Pozitivne vzgojne tehnike mater do otroka (spodbuda, nagrajevanje, fizična nežnost) so znižale vedenjske odklone le pri fantih (Essau, Sasagawa in Frick, 2006; Shelton, Frick in Wootton, 1996), medtem ko se je materina nekonsistentnost v uporabi vzgojnih tehnik ter njeno nepredvidljivo vedenje v primerjavi z očetovo nekonsistentnostjo za otroka pokazala kot bolj neugodna za otrokov razvoj. Otroci so ob nepredvidljivem vedenju matere doživljali hujše stiske kot ob nepredvidljivem vedenju očeta (Shelton idr., 1996). Materina depresija ter konflikti v zakonu so pomemben element družinskega vzdušja, ki se odraža v vedenju otrok. Raziskave dokazujejo, da sta socialna opora mater ter materino psihično stanje, predvsem odsotnost depresije, ključna za vključujoče in spodbudno starševstvo (Waylen in Stewart-Brown, 2010).

Širši družbeni vpliv na otrokovo vzgojo

Poleg že prej omenjenih vzgojnih komponent, npr. vključevanje starša v interakcijo z otrokom, dajanje povratne informacije otroku, nadzor starša, starševsko usmerjanje otroka in vodenje otroka, so pri vzgoji pomembne tudi nekatere druge komponente. Izpostavimo lahko značilnosti staršev, značaj otroka ter okolje, ki lahko vpliva spodbudno ali stresno (Belsky, 1984). Tudi versko obredje in praznovanje nekateri otroci in njihovi straši ocenjujejo kot pomemben vidik družinskega življenja, ki je relativno odporen in na katerega tudi širše družbeno okolje družine nima velikega vpliva (Grob in Morgenthaler, 2010). Dimenzije starševstva, ki pripomorejo k otrokovemu zavedanju samega sebe v različnih starostih, so poleg sprejemanja otroka, vključenosti starša v vzgojo, strogost ter nadzor staršev tudi psihološka avtonomija otroka (Yilmaz, 2001). Poleg otrokovega značaja in njegove psihološke avtonomije pa so za razvoj otroka z vidika vzgoje pomembna tudi jasna pričakovanja do njega, sposobnost starša, da ostane miren v primeru otrokove močne čustvene ali vedenjske reakcije, soočanje otroka z negativnimi in pozitivnimi posledicami njegovih dejanj, pozitiven zgled starša, popravljanje ter vodenje otroka pri neprimernem vedenju ter nagrajevanje za njegovo ustrezno vedenje (Lopez, 2004).

V naši raziskavi smo ugotavljali, katere kategorije starševstva so odrasli opredelili kot pomembne za otrokov razvoj ter kakšna je bila njihova vrednostna ocena izbranih kategorij. Opravili smo intervjuje z različno starimi udeleženci, med katerimi so bili odrasli udeleženci brez otrok, udeleženci z otroki in tisti udeleženci, ki imajo poleg otrok tudi že vnuke. Rezultati so pojasnili stališča udeležencev do vzgojnih tehnik, prikazali pogostost posameznih vzgojnih kategorij, vrednostno opredelitev kategorij in nadkategorij starševstva.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 94 udeležencev treh generacij. Generaciji starih staršev (G1) je pripadalo 31 udeležencev (od tega 15 dedkov in 16 babic). Generaciji staršev (G2) je pripadalo 35 udeležencev (od tega 12 očetov in 23 mater) in generaciji brez otrok (G3) 28 udeležencev (od tega 14 odraslih moških in 14 odraslih žensk).

Udeleženci so bili s temo, namenom in cilji raziskave seznanjeni v okviru predavanj za starše, ki so se izvajala po osnovnih šolah gorenjske in ljubljanske regije v času 2009–2010. Predavanja za starše so izvajali zaposleni v Družinskem inštitutu Bližina. Na predavanja so bili vabljeni starši osnovnošolcev, njihovi prijatelji in znanci ter strokovni sodelavci šol. Predavanja so obravnavala različne teme, npr. potrebe mladostnika in njegovo vedenje, mladostnikova stiska in vloga staršev pri tem, mladostnik in različne droge. Za sodelovanje so se odločili prostovoljno. Udeležence

smo prosili, da k sodelovanju povabijo tudi njihove prijatelje in znance, ki jih je omejenjena tema zanimala.

V G1 je bila povprečna starost dedkov 65 let (starost od 56 do 84 let), povprečna starost babic pa 60 let (starost od 51 do 78 let). V generaciji G2 je bila povprečna starost očetov 41 let (starost od 31 do 52 let), povprečna starost mater pa 40 let (starost od 29 do 55 let). Pri generaciji brez potomcev, G3, pa je bila povprečna starost odraslih moških 32 let (starosti od 24 do 46 let), povprečna starost odraslih žensk pa 27 let (starost od 18 do 40 let).

Izobrazbena struktura udeležencev je bila dokaj homogena. Pri generaciji G1 je imela večina dedkov in babic končano poklicno oz. srednjo šolo (80 % dedkov in 75 % babic), nekaj udeležencev generacije G1 je imelo višjo oz. univerzitetno izobrazbo (20 % dedkov in 13 % babic), 11 % babic je imelo končano osnovno šolo. Pri generaciji G2 je večina moških dosegla poklicno oz. srednjo izobrazbo (58 %), 25 % očetov je dokončalo magistrski oz. doktorski študij, 17 % očetov pa je imelo univerzitetno izobrazbo. 57 % mater, ki je pripadalo generaciji G2, je doseglo univerzitetno izobrazbo, 22 % jih je imelo srednjo oz. poklicno izobrazbo, medtem ko je 12 % mater dokončalo OŠ, približno 9 % pa jih je imelo dokončan magisterij ali doktorat. Generacija G3 je bila glede na izobrazbo po spolu najbolj homogena. 50 % tako moških kot žensk je imelo univerzitetno izobrazbo, 43 % moških in 36 % žensk je imelo srednjo oz. poklicno izobrazbo, 7 % žensk je imelo osnovnošolsko izobrazbo. Tako pri moških kot pri ženskah jih je imelo 7 % dokončan magistrskih oz. doktorski študij.

Večina udeležencev generacije G1 je bila poročenih (87 % dedkov in 88 % babic), 7 % dedkov in 6 % babic je živelo v zunajzakonski skupnosti, 6 % dedkov in babic je ovdovelih. Pri generaciji G2 je bilo 58 % očetov ter 65 % mater poročenih, 25 % očetov ter 9 % mater je živelo v zunajzakonski skupnosti, 13 % mater je bilo razvezanih, 4 % poročenih več kot enkrat, 8 % očetov je samskih, 9 % tako očetov kot mater pa na vprašanje o stanu ni želelo podati odgovora. Najmlajša generacija, G3, je bila po stanu glede na spol najbolj enotna. Večina moških (50 %) in žensk (57 %) je bilo samskih, medtem ko 43 % tako moških kot žensk živelo v zunajzakonski skupnosti (partnerstvo), 7 % moških pa je bilo poročenih.

Pripomočki

V raziskavi smo uporabili polstrukturiran intervju, ki je vključeval 12 vprašanj. Vprašanja so vključevala naslednja področja starševstva: razumevanje vzgoje (*Kako bi vi definirali vzgojo? Kaj za vas predstavlja težko vzgojno situacijo? Katerih dejanj staršev vaših prijateljev ste si najbolj zapomnili in zakaj?*), izkušnja in vrednotna opredelitev lastne vzgoje (*Navedite konkreten primer, s katerim lahko natančneje orišete, kako sta vas vzgajala vaš oče/mati. Kaj je bilo najbolj pozitivno "nega/kaj najbolj negativnega pri tej vzgoji?"*), konkretni primeri interakcije udeležencev z njihovimi starši v času odraščanja (*V kateri situaciji ste se počutili še posebej povezani z vašimi starši? V kateri situaciji so vas starši razočarali ali ste od njih pričakovali*

več?), prisotnost pomembnih drugih pri udeleženci vzgoji (*Ali je imela še katera druga odrasla oseba poleg vaših staršev na vas pomemben vpliv?*), opredelitev idealnega starševstva (*Kakšno je po vašem mnenju idealno starševstvo?*), primerjava vzgojnih principov pri materah in očetih (*V čem sta si bila vaša oče in mati podobna in v čem različna?*). Zanimalo nas je tudi, katera vedenja in vzgojne tehnike iz vzgoje v primarni družini bi udeleženci želeli ponoviti pri vzgoji svojih otrok.

Postopek

Udeleženci so prostovoljno sodelovali v polstrukturiranem intervjuju. Vsak je najprej izpolnil izjavo o prostovoljnem sodelovanju ter o poznavanju namena raziskave. 71 udeležencev (75 %) je na vprašanja odgovorilo ustno, njihove odgovore smo snemali z diktafonom, medtem ko je preostali del udeležencev (25 % oz. 23 ljudi) odgovarjal pisno. Odgovore so nam posredovali po pošti ali so jih izročili osebno.

Dobljene odgovore smo ovrednotili s pomočjo t. i. utemeljene teorije (*ang. grounded theory*), katere začetnika sta sociologa Barney G. Glaser in Anselm L. Strauss (1967). Pri osnovani teoriji gre za zbiranje podatkov na podlagi različnih virov (npr. intervjuji, slikovni material, analizo odgovorov, zvočne, filmske posnetke), kodiranje podatkov, poimenovanje dobljenih kategorij z zaznamki in preverjanje kvalitativnih podatkov (Glaser in Strauss, 1967). Pri celotnem procesu zbiranja, kodiranja, poimenovanja ter preverjanja podatkov so sodelovali isti udeleženci. Odgovore na vprašanja, ki so bili v pisni in zvočni obliki, smo dobesedno prepisali. Na osnovi vsebine zapisov smo oblikovali enote kodiranja (različne interakcije otrok in staršev, počutje otroka ob staršu, za udeležence pomembne lastnosti staršev in tudi situacije, ki niso bile neposredno povezane s starši in njihovim odnosom do otroka.), nato pa vsebinsko podobne kode združili in iz njih iskali posamezne kategorije, ki so opisovale vedenja staršev do svojih otrok.

Kategorije, ki jih ustvarjamo s pomočjo utemeljene teorije, niso vnaprej predvidene kot pri kvantitativnem raziskovanju. Pozorni moramo biti, da naše vedenje, naša pričakovanja ter naše implicitne teorije o temi raziskovanja ne vplivajo na vrednotenje dobljenih rezultatov (Charmaz, 2006). Pozornost je potrebna tudi pri tem, da ne kodiramo na preveč splošni ravni, da ne opredelimo celotne teme namesto udeležencevega vedenja, da ne spregledamo, kako le-ti svoje vedenje gradijo, da ne želimo urejati udeležencevega koncepta, namesto da bi urejali, kar je povedal, da ne pozabimo upoštevati konteksta ter da kategorije uporabimo za zaključevanje namesto za analizo (Charmaz, 2006).

Naši podatki so bili obdelani z odprtim in osnim kodiranjem. Pri odprtem kodiranju je pomembno, da ostane raziskovalec odprt do podatkov, v stiku s podatki, da jih označuje z natančnimi in preprostimi kodami in da jih vedno znova primerja med seboj. Kodiramo lahko na različne načine: besedo po besedo, vrstico po vrstico, idejo po idejo. Sama natančnost pri opazovanju, pri zapisu še ne predstavlja garancije za ustrezno obdelavo. Pomembna je enota analize (Charmaz, 2006). V našem primeru je enota analize predstavljala posamezna ideja, ki so jo udeleženci izpo-

stavili. Le-ta je bila lahko izražena s posamezno besedno zvezo ali širšim opisom situacije (Charmaz, 2006). Pri združevanju enot, iz katerih so bile oblikovane osnovne kategorije, sta sodelovali še psihologinja in pedagoginja. Skupaj smo povzele opise posameznih kategorij, primerjale podatke, kategorije, kode, identificirale vrzeli v podatkih in se spraševale po manjkajočih informacijah.

Pri osnem kodiranju gre za povezovanje nastalih kategorij v nadkategorije, natančneje opredeljevanje lastnosti in dimenzij kategorij ter ponovno zbiranje podatkov, pridobljenih z odprtim kodiranjem (Charmaz, 2006). Avtorica Charmaz (2006) ugotavlja, da pri oblikovanju utemeljene teorije zaključimo z zbiranjem podatkov, ko pride do t. i. nasičenja nastalih kategorij. To pomeni, da novi podatki ne prinesejo novih idej, novih kategorij, ampak se lahko vključijo v že oblikovane (Charmaz, 2006).

Z zbiranjem podatkov in oblikovanjem končnih nadkategorij smo zaključili takrat, ko smo nove podatke lahko uvrstili v eno izmed že oblikovanih osnovnih kategorij.

Rezultati

V naši raziskavi nas je zanimalo, katere kategorije starševstva so udeleženci označili kot pomembne za psihosocialni razvoj otroka ter kakšna je njihova vrednotna ocena posameznih dobljenih kategorij.

Dobljene rezultate smo lahko razporedili v petintrideset kategorij, ki so jih udeleženci označili kot pomembne. Udeleženci so pomembnost posameznih vzgojnih tehnik oz. vedenja staršev do otroka opredelili z jasnimi poudarki, nekatera starševska vedenja oz. interakcije so poudarili večkrat, pri odgovorih na različna vprašanja. Znotraj omenjenih kategorij smo na podlagi vrednostne ocene udeležencev sedemnajst kategorij opredelili kot pozitivne, konstruktivne za zdrav otrokov razvoj (kategorije, ki zajemajo vzgojne interakcije med starši in otroki, ter kategoriji, ki sta odraz starševskega odnosa medsebojnega odnosa ter njune enotnosti pri vzgajanju otroka). Poimenovali smo jih pozitivne vzgojne kategorije. Osemnajst kategorij pa so udeleženci prepoznali kot tiste, ki otroku povzročajo stisko, delujejo negativno na njegov razvoj. Med kategorijami, ki otroku povzročajo stisko, so poleg kategorij, ki vključujejo medsebojno interakcijo otrok in staršev, tudi kategorije, ki zajemajo kvaliteto starševskega partnerstva, enotnost staršev ter starševsko samopodobo. Te smo poimenovali kot negativne vzgojne kategorije.

Tabela 1. Prikaz posameznih kategorij znotraj skupine pozitivnih ter negativnih vzgojnih kategorij

Pozitivne vzgojne kategorije	Negativne vzgojne kategorije
Vodenje otroka	Nevključenost starša v vzgojo
Vključevanje otroka v aktivnost	Ni časa za otroka
Meje za otroka	Ni postavljenih meja otroku
Poskrbeti za otroka	Zamenjava vlog v družini
Svobodno izražanje otroka	Prepoved izražanja otroku
Naučiti otroka poskrbeti zase	Naučiti otroka iti preko sebe
Pozitiven zgled starša	Kaznovanje otroka
Uvajanje otroka v socialne odnose z drugimi	Negativizem starša
Motiviranje otroka	Neenakovredna obravnava otroka s sorojenci
Dati otroku odgovornost	Pretirane zahteve do otroka
Obdarovanje otroka	Zloraba otroka
Pokazati brezpogojno ljubezen otroku	Učenje otroka pragmatičnosti
Učenje pomembnih vrednot otroka	Pomanjkanje kazanja čustev v družini
Možnost izražanja čustev v družini	Stroga verska obveznost
Pokazati pomen verskih vrednot otroku	Vzbujati krivdo pri otroku
Dober odnos med starši	Slab odnos starša do sebe
Enotnost staršev v vzgoji	Slab odnos med starši
	Neenotnost staršev v vzgoji

Kategorije v večji meri zajemajo interakcijo starša do otroka – z izjemo zadnjih dveh kategorij pri t. i. pozitivnih vzgojnih kategorijah (kategoriji *dober odnos med starši*, *enotnost staršev v vzgoji*) ter zadnjih treh kategorij pri t. i. negativnih kategorijah (kategorije *slab odnos med starši*, *neenotnost staršev v vzgoji* ter *slab odnos starša do sebe*).

Kategorije, ki smo jih na osnovi odprtega kodiranja izluščili iz podatkov, so razdrobljene. Glede na izkušnje udeležencev so kategorije med seboj različno povezane (npr. kategoriji *nevljučenost starša v vzgojo* in kategorija *ni časa za otroka* so udeleženci omenjali skupaj, kot povezani med seboj). Tudi dogodki, ki so jih opisovali, so določene kategorije med seboj bolj povezali kot druge (npr. udeleženka G1 opisuje dogodek, ko je morala sama skrbeti za mlajše sorojence in kako se je utrdila, da je stvari niso več zbolele, ko je večkrat ostala lačna in ko ni imela nikogar, da bi se mu potožila, ko je bila utrujena). Iz omenjena dogodka smo izluščili dve kategoriji: *zamenjava vlog v družini* in *naučiti otroka iti preko sebe*.

Zaradi razdrobljenosti kategorij smo z osnim kodiranjem že omenjenih petintrideset kategorij združili v strnjene celote, ki so bile medsebojno bolj organizirane kot posamezne kategorije. Osno kodiranje poveže kategorije v nadkategorije, natančneje opredeli lastnosti in dimenzije kategorij in ponovno zbere podatke, ki

smo jih že kategorizirali med odprtim kodiranjem (Charmaz, 2006). Iz petintridesetih kategorij smo dobili enajst nadkategorij, med katerimi so jih udeleženci šest opredelili kot pozitivne (izhajajo iz pozitivnih kategorij), pet pa kot negativne (izhajajo iz negativnih kategorij).

Pri kodiranju odgovorov, ki so jih udeleženci posredovali v intervjujih oz. pisnih sestavkih, smo vključili podatke, pridobljene iz vseh dvanajstih vprašanj. Dobili smo veliko posameznih enot kodiranja, ki so bile lahko zabeležene v obliki besedne zveze ali krajšega opisa. Z odprtim kodiranjem smo enote kodiranja povezali v posamezne kategorije, ki smo jih glede na vrednostno oznako udeležencev razdelili med pozitivne vzgojne komponente (1807 kodov) ter negativne vzgojne komponente (1070 kodov). Posamezne kategorije smo kasneje z osnim kodiranjem združili v nadkategorije glede na njihovo povezanost. Temeljili smo na pripovedih udeležencev ter na podlagi njihovih stališč in doživetij vzgojnih interakcij s starši. Podrobnejši pregled kategorij, ki so združene v posamezne nadkategorije, si lahko pogledamo v tabelah 2 in 3.

Tabela 2. *Prikaz združenih kategorij, ki so jih udeleženci označili kot pozitivne, v nadkategorije*

Pozitivne kategorije	Pozitivne nadkategorije
Vodenje otroka	Sodelovanje z otrokom
Vključevanje otroka v aktivnost	
Pozitiven zgled starša	
Motiviranje otroka	
Meje za otroka	Jasno postavljene meje otroku
Poskrbeti za otroka	Sprejemanje otroka
Pokazati brezpogojno ljubezen	
Obdarovanje otroka	
Svobodno izražanje otroka	Možnost izražanja in uveljavljanja otroka
Možnost kazanja čustev v družini	
Naučiti otroka poskrbeti zase	Pomoč otroku pri doseganju samostojnosti
Uvajanje otroka v socialne odnose z drugimi	
Dati otroku odgovornost	
Učenje pomembnih vrednot otroka	
Pokazati pomen verskih vrednot otroku	
Dober odnos med starši	Konstruktivno starševstvo
Enotnost staršev v vzgoji.	

V nadaljevanju bomo opisali nadkategorije, ki so jih udeleženci opisali kot pozitivne, in sicer glede na pogostost odgovorov. Najprej bodo opisane tiste nadkategorije, kamor smo uvrstili največje število enot kodiranja, nato tiste, kamor smo uvrstili manjše število enot kodiranja.

V nadkategorijo *sodelovanje z otrokom* smo uvrstili naslednje pozitivne kategorije starševstva: *vodenje otroka* (starši razlagajo otroku, mu nudijo ustrezne informacije, mu sporočajo svoja stališča); *vključevanje otroka v aktivnost* (starši imajo čas za otroka, ga spremljajo, so odzivni na njegove potrebe, se pogovarjajo z njim ter ga vključujejo v svoje delo ter hobije); *pozitiven zgled starša ter motiviranje otroka* (starši otroka spodbujajo ter motivirajo).

Odgovori pri kategoriji *sodelovanje z otrokom* so zajemali najobsežnejši delež, kar predstavlja 31 % enot kodiranja vseh odgovorov, podanih pri pozitivnih vzgojnih kategorijah. Primeri odgovorov, ki so bili podani pri več udeležencih:

- »V družini naj ne bo tabujev.«
- »Starši so se vedno pogovorili z mano, ko sem storil kaj narobe.«
- »Če oče ni delal tistega, kar je od mene zahteval, sem mu to pogosto očital.«
- »Najbolj mi je bilo lepo, ko sva z mamo skupaj pekli kruh. Vso ljubezen mi je dala s tem kruhom.«
- »Veselil sem se trenutkov, ko je bila družina skupaj, še posebej, če smo šli skupaj na izlet.«
- »Komaj sem čakala večer, ko mi je mama pripovedovala pravljice in različne napete zgodbe.«
- »Z očetom sva veliko hodila v naravo ...«

Pri nadkategoriji *sprejemanje otroka* so združene naslednje kategorije: *poskrbeti za otroka* (starši otroka zaščitijo, so mu v oporo ter pomoč v stiski, mu zaujajo, so do njega sočutni in nežni, so umirjeni, prijazni, imajo z otrokom sproščen odnos), *pokazati brezpogojno ljubezen otroku, obdarovati otroka*. Nadkategorija *sprejemanje otroka* je pri udeležencih predstavljala približno četrtno (24,2 %) enot kodiranja, označenih kot pozitivnih. Najpogosteje imenovani odgovori:

- »Tista ljubezen, ne glede na vse, to je najpomembnejše za dobrobit otroka.«
- »Največ mi je pomenilo, da je mati poskrbela zame, ko sem bil bolan.«
- »Otroku je treba nuditi varnost.«
- »Zelo pomembno je, da je starš skrben.«
- »Starši mojih sošolcev so bili skrbni, požrtvovalni.«
- »Prava vzgoja je tista, ko otroku veliko nudiš, se zanj boriš.«
- »Na mojo mater sem se vedno lahko zanesel.«
- »Otrok mora biti za mamo prvi, šele potem pride vse ostalo.«

Po pogostosti odgovorov nadkategoriji *sprejemanje otroka* sledi nadkategorija *pomoč otroku pri doseganju samostojnosti*, kamor lahko uvrstimo 23,4 % vseh enot kodiranja. Nadkategorija *pomoč otroku pri doseganju samostojnosti* vključuje kategorije: *naučiti otroka poskrbeti zase, uvajanje otroka v socialne odnose z drugimi* (starši spodbujajo otroka pri vrstniških odnosih, starši otroka učijo bontona

ter ustreznega vedenja do drugih ljudi in živali), *dati otroku odgovornost* (starši naučijo otroka popraviti svojo napako, mu omogočijo učenje iz njegovih napak), *naučiti otroka pomembnih vrednot* (starši otroka naučijo poštenosti, delavnosti, odprtosti, starši so optimistični), *pokazati otroku pomen verskih vrednot*. Primeri kodov, uvrščenih v nadkategorijo *pomoč otroku pri doseganju samostojnosti*:

- »Če si pri nas doma naredil napako, se je bilo vedno treba usesti ter poiskati ustrežno rešitev za storjen greh.«
- »Mama me je ves čas spodbujala, naj grem več v družbo, naj se naučim tudi prilagajati!«
- »Starša sta me naučila tudi tistih pravih krščanskih vrednot! To bom tudi jaz posredovala svojim otrokom!«
- »Starša sta me učila spoštovanja ljudi in živali.«

Možnost izražanja in uveljavljanja otroka je nadkategorija, ki vključuje naslednje pozitivne kategorije: *možnost izražanja otroka* (starši otroku pustijo povedati svoje mnenje in spoštujejo njegove odločitve) ter *možnost izražanja čustev v družini* (starši pustijo otroku izražati čustva, mu izkazujejo nežnosti tudi z objemi, poljubi). V omenjeno nadkategorijo je bilo vključenih 10,1 % enot kodiranja, pridobljenih iz odgovorov udeležencev. Nekaj primerov odgovorov:

- »Pri nas ni bilo tako kot pri sosedovih. Moja mama mi je bila kot prijateljica. Z njo sem lahko delila skrivnosti.«
- »Povedal sem, da me ima učitelj na piki. Verjela sta mi.«
- »Otrok potrebuje toplo zavetje, kjer se lahko izpove.«
- »Dobila sem tisti topel objem in dotik mame, po katerem sem tako hrepenela ...«

V nadkategorijo *jasno postavljene meje* za otroka smo uvrstili kategorijo *meje za otroka* (starši postavljajo meje in dosledno vztrajajo pri njih). Nadkategorija zajema 8,6 % kodov. Primeri odgovorov uvrščeni v omenjeno nadkategorijo:

- »Otroku je treba postaviti jasne meje.«
- »Če sem kaj naredil narobe, sem točno vedel, kaj sledi, ko bo prišel oče domov.«
- »Starš mora otroku sporočiti, kaj je dopustno in kaj ne!«
- »Če smo se nekaj dogovorili, je to držalo kot pribito! Lahko se je zgodilo kar koli, pa se oče ni premaknil niti za milimeter!«

V nadkategorijo *konstruktivno starševstvo* smo uvrstili kategoriji *dober odnos med starši in enotnost staršev v vzgoji*. Pomembnost nadkategorije smo razbrali pri 2,7 % enotah kodiranja iz danih odgovorov. Udeleženci so omenjali predvsem pomen razumevanja med staršema, medsebojno oporo in izražanje ljubezni drug do drugega.

»Želela sem si, da bi se tudi jaz z bodočim možem tako dobro razumela, kot moja starša.«

»Držala sta skupaj, tudi ko je bilo najteže.«

»Starša morata imeti dober odnos, če želita, da otroci normalno rastejo.«

Iz odgovorov udeležencev smo oblikovali kategorije, podrobneje obravnavane zgoraj. Z nastalimi kategorij smo avtorji ocenili, katera vedenja staršev udeleženci ocenjujejo kot tista, ki so za otrokov razvoj pomembna in ustrezna ter imajo torej na razvoj pozitiven vpliv. Pri nekaterih odgovorih smo o pomembnosti in ustreznosti vsebin sklepali iz formulacije odgovora oz. posamezne enote analize, v drugih primerih pa je bilo potrebno raziskovalnikino sklepanje iz neverbalne komunikacije udeležencev med intervjuji. Pri pisnih odgovorih so bile med negativne oz. pozitivne kategorije uvrščene enote analize na podlagi širšega konteksta odgovorov.

Združene kategorije, ki so jih udeleženci označili kot negativne, so prikazane v tabeli 3.

Tabela 3. Prikaz združenih kategorij, ki so jih udeleženci označili kot negativne, v nadkategorije.

Negativne kategorije	Negativne nadkategorije
Nevključenost starša v vzgojo	Otrokovo pogrešanje starša
Ni časa za otroka	
Pomanjkanje izražanja čustev v družini	
Učenje otroka pragmatičnosti	
Ni postavljenih meja otroku	
Zamenjava vlog v družini	Pritisk nad otrokom
Pretirane zahteve do otroka	
Stroga verska obveznost	
Vzbujati občutje krivde pri otroku	
Naučiti otroka iti preko sebe	
Prepoved izražanja otroku	Nezaupanje otroku
Neenakovredna obravnava otroka s sorojenci	
Negativizem starša	
Zloraba otroka	Grobi posegu v otroka (fizični, psihični)
Kaznovanje otroka	
Slab odnos starša do sebe	Nekonstruktivno starševstvo
Slab odnos med starši	
Neenotnost staršev v vzgoji	

V nadaljevanju bomo opisali negativne nadkategorije, in sicer glede na pogostost odgovorov. Najprej bodo opisane tiste nadkategorije, kamor smo uvrstili

največje število enot kodiranja, nato tiste, kamor smo uvrstili manjše število enot kodiranja.

V nadkategorijo *otrokovo pogrešanje starša* smo vključili naslednje kategorije: *nevklučenost starša v vzgojo* (starši so fizično ali čustveno odsotni, nepredvidljivi, otroku niso v oporo, ko jih najbolj potrebuje. Starši v tej kategoriji otroku tudi ne nudijo ustreznih informacij, tako informacijsko kot čustveno ga puščajo samega), *ni časa za otroka* (prevelika zasedenost staršev zaradi za otroka objektivnih ali subjektivnih razlogov), *pomanjkanje izražanja čustev v družini*, *učenje pragmatičnosti* (starši nimajo izoblikovanih vrednot, ki bi jih predstavili otroku) ter *ni postavljenih meja otroku* (otrok je prepuščen sam sebi, ne počuti se varnega). Enote analize, ki smo jih uvrstili v nadkategorijo *otrokovo pogrešanje starša*, zajemajo 32,6 % vseh odgovorov, označenih kot negativnih za razvoj otroka. Primeri odgovorov, uvrščenih v omenjeno nadkategorijo:

- »Želel sem si, da bi si oče vzel čas zame.«
- »Vedno sem pogrešala skupne aktivnosti v družini.«
- »Starša sta bila vedno tako zaposlena. Z otroki se takrat ni nihče ukvarjal.«
- »Svojega očeta sem videla samo enkrat, pa še takrat bi bilo bolje, da ga ne bi.«
- »To so bile pekoče solze, ki padajo na dno srca. A zanje nisem nikomur povedala.«
- »Oče je vedno grozil, da bo izbruhnila vojna in da bomo že videli.«
- »Ko je mama spoznala drugega, me je enostavno postavila pred vrata.«
- »V naši družini je bilo veliko tabujev, slabo so nas pripravili na življenje ...«

Pogoste odgovore (24,6 % vseh negativno označenih enot kodiranja) smo uvrstili v nadkategorijo *grobi posegi v otroka (fizični in psihični)*, kamor smo uvrstili odgovore kategorij *kaznovanje otroka* (starši ponižujejo otroka, se mu posmehujejo, ga ustrahujejo) ter *zloraba otroka* (fizično pretepanje otrok, spolno nadlegovanje otrok). Odgovori so bili pogosto pri vseh starostnih skupinah udeležencev. Nekaj primerov odgovorov iz omenjene kategorije:

- »Ko je oče zapil svoj denar in prišel domov okajen, me je toliko časa tepel, da sem rekel, da sem mu denar ukradel.«
- »Oče se je rad norčeval iz mene.«
- »Vedno, ko sem naredila kaj narobe, mi je mama rekla, naj bom prekleta!«
- »Posmeh me je najbolj bolel.«
- »Najbolj mi je bilo hudo, ko sem morala klečati v kotu takrat, ko smo imeli obiske.«
- »Za domače sem bila vedno samo debela smrklja.«
- »Nikoli nisem točno vedel, kdaj jih bom dobil. Moj oče je bil tako grob.«
- »Najbolj sem se bala, ko je pričela mama kričati name.«
- »Ko je bilo kaj narobe, sem bila kaznovana. Oče ni preveril, če sem bila res jaz tista, ki je naredila kaj narobe ...«

V nadkategorijo *pritisk nad otrokom* smo uvrstili približno enako število enot kodiranja kot v kategorijo smo uvrstili 23,6 % vseh kodov. Posamezne kategorije, ki smo jih povezali v nadkategorijo *pritisk nad otrokom*, so: *zamenjava vlog v družini* (otrok se v družini ne počuti varnega, opravljati mora naloge, ki so zanj prezahtevne oz. bi jih morali postoriti odrasli), *pretirane zahteve do otroka* (starši imajo nerealna pričakovanja do otrok, nimajo sočutja do otroka ter ga ne pohvalijo za dosežen uspeh), *stroga verska obveznost za otroka*, *vzbujanje občutka krivde pri otroku in naučiti otroka iti preko sebe*. Nekateri primeri odgovorov, uvrščeni v omenjeno nadkategorijo:

- »K maši smo morali 3-krat dnevno. Zato nisem mogel iti na košarko!«
 »Če sem vprašala, zakaj moram nekaj narediti, so mi odgovorili kratko – zato!«
 »Tako sem si želel, da bi enkrat doživel odobravanje s strani očeta.«
 »Nisem vedela, kako naj mami pomagam, saj sem živela le še zanjo.«

Nadkategorija *nezaupanje otroku*, kamor smo uvrstili 12,6 % vseh negativno označenih enot kodiranja iz danih odgovorov udeležencev, zajema tri kategorije – *prepoved izražanja otroka*, *neenakovredna obravnava otroka s sorojenci* in *negativizem starša*. Kategorija *prepoved izražanja otroka* vključuje neupoštevanje otrokovega mnenja, nezmožnost otroka, da bi se izrazil. Kategorija *neenakovredna obravnava otroka s sorojenci* vključuje strogo družinsko hierarhijo, drugačne vzgojne tehnike za dečke kot za deklice, več pričakovanj do prvorojenca. Pri kategoriji *negativizem starša* pa smo dobili odgovore, ko imajo starši negativen odnos ter izražajo nezaupanje do otrokovih vrstnikov ter do širšega otrokovega okolja. Primeri, ki so jih povedali udeleženci:

- »Jah, ti nisi naš Peter!«
 »Mama ni govorila z mano, če sem se predolgo zadržala v družbi sošolke.«
 »Vedno smo morali biti le doma, saj je bilo vse ostalo početje za mojo mamo nevarno.«
 »Moja mama je vedno delala razlike med menoj in mojim bratom.«
 »Okradli te bodo, nikoli ne boš dobil denarja nazaj.«
 »Si pa res hrabra, škoda, da nisi moj sin.«

Podobno kot pri pozitivnih kategorijah smo tudi pri negativnih dobili nekaj odgovorov (6,6 % kodov), ki ne govorijo o neposredni interakciji med otrokom in staršem, temveč o starševskem odnosu, o njunem medsebojnem usklajevanju pri postavljanju zahtev ter o starševskem odnosu do samih sebe. Dodali smo nadkategorijo *nekonstruktivno starševstvo*, kjer so udeleženci opozarjali na nasprotujoče si vzgojne tehnike staršev (kategorija *neenotnost staršev v vzgoji*), na slab partnerski odnos med starši, na pomanjkanje zaupanja in opore med starši (kategorija *slab*

odnos med starši) ter o samopodobi, tudi samospoštovanju staršev (kategorija *slab odnos staršev do sebe*). Primeri udeležencevih odgovorov:

»Moja dva težko zdržita v istem prostoru. Bežali smo od tega vzdušja.«

»Moja mami je vedno tiho, brez mnenja ...«

»Mamo se je dalo vse nagovoriti, samo da očetu ni povedala!«

»Pogrešala sem zgled ljubezni, domače topline.«

Razprava

V raziskavi smo želeli s strani udeležencev, ki pripadajo trem različnim generacijam (odrasli moški in ženske brez otrok – G3, starši – G2 in stari starši – G1), ugotoviti pomembne kategorije starševstva, ki jih udeleženci opredeljujejo kot pozitivne ali kot negativne za razvoj otroka.

Rezultati so pokazali, da udeleženci v največji meri omenjajo pomembnost *sodelovanja z otrokom* (31 % enot kodiranja pri odgovorih pozitivno vrednotenih kategorijah vzgoje). Omenjena nadkategorija vključuje kategorije *vedenje otroka* (tudi informiranja otroka, predstavitev stališč ter prepričanj staršev otroku), *pozitivni zgled* starša ter *motivacija otroku*.

Pomembnost starševskega zgleda ter posredovanje pomembnih vrednot otroku omenjajo tudi nekateri avtorji (Becker, 1964; Pinto, 2007). Tudi kategorija *vključevanje otroka v aktivnost starša*, ki smo jo na podlagi pripovedovanj udeležencev uvrstili v nadkategorijo *sodelovanje z otrokom*, govori o odzivnosti starša na otrokove potrebe, pomembnosti pogovora z njim ter omogočanje skupne aktivnosti. Udeleženci so sodelovanje s staršem označili kot potrditev koristnosti in ljubljenosti (tri udeleženske poročajo, da so se počutile kot zelo »pomembne in odrasle«, ko so lahko pomagale materi pri kuhanju kosila oz. drugih domačih opravilih). *Izkazovanje brezpogojne ljubezni* ter *skrbi za otroka* sta kategoriji, ki smo ju skupaj s kategorijo obdarovanje otroka uvrstili v nadkategorijo *sprejemanje otroka*. Le-ta je po pogostosti odgovorov, iz katerih smo pridobili enote kodiranja, na drugem mestu. Kar 24,2 % enot kodiranja lahko uvrstimo v omenjeno nadkategorijo. Nadkategoriji *sodelovanje z otrokom* in *sprejemanje otroka* so vedenja staršev, ki jih avtorica D. Baumrind (1966) opisuje kot avtoritativne starše. Le-ti otrokom svoje odločitve pojasnjujejo, jih vodijo, so do njih odkriti ter tudi fleksibilni. Odkritost, toplina in fleksibilnost so lastnosti ter vedenja, ki so jih naši udeleženci omenjali znotraj kategorije *poskrbeti za otroka* (med njimi tudi sproščen odnos do otroka, umirjenost starša, nežnost in prijaznost starša).

Otroci avtoritativnih staršev so v primerjavi z otroci avtoritarnih ali permisivnih staršev bolj samostojni (Baumrind, 1971). Udeleženci naše raziskave veliko govorijo o *pomoči otroku pri doseganju samostojnosti* (nadkategorija, znotraj katere

smo uvrstili 23,4 % enot kodiranja), ki jim predstavlja pomembno nalogo starševstva. Doseganje samostojnosti otroka, psihološke avtonomije in pomoč staršev pri tem omenjajo tudi tuje raziskave (Yilmaz, 2001). V nadkategorijo *pomoč otroku pri doseganju samostojnosti* smo uvrstili kategorije: *dati otroku odgovornost, učenje pomembnih vrednot, pokazati otroku pomen verskih vrednot, uvajanje otroka v socialne odnose z drugimi ter naučiti otroka poskrbeti zase*. Odgovori, ki smo jih uvrstili v kategorijo učenja pomembnih vrednot, so govorili o vrednotah, kot so poštenost, samodisciplina, iskrenost, skromnost. Vrednotna ocena starševskih verskih vrednot je bila s strani udeležencev omenjena tako pozitivna (*prikazati otroku pomen verskih vrednot*) kot tudi kot negativna (*stroga verska obveznost*). V primeru, da so starši udeležencem prikazovali vero kot zgled dobrega odnosa do sočloveka, kot verovanje v višjo silo, kamor se lahko zatečejo po pomoč, oz. kot neko povezovalno sredstvo, kjer družina predstavlja osrednji del, so jo udeleženci označili kot pozitivno. Versko obredje, tudi družinsko praznovanje cerkvenih praznikov, so kot pomemben vidik družinskega življenja označili že v preteklih raziskavah (Grob in Morgenthaler, 2010).

Odzivnost staršev, pristni odnosi, spoštovanje otroka ter izkazovanje čustev so odgovori naših udeležencev, ki smo jih uvrstili v kategoriji *svobodno izražanje otroka in možnost izražanja čustev v družini*. Z nadkategorijo *možnost izražanja in uveljavljanja otroka* smo zajeli 10,1 % kodov iz odgovorov, ki so jih udeleženci povedali pri opredeljevanju pozitivnih vidikov starševstva. Odzivnosti in dosegljivosti staršev je lahko pomemben pokazatelj stila navezanosti staršev, ki ga razvije otrok v odnosu do staršev. Vzorec navezanosti otroka do skrbnika pa se pogosto ponovi tudi v partnerskem odnosu odraslega posameznika (Bowlby, 1982; Crowell in Treboux, 1995; Pines, 1999), kar nakazuje na pomembnost omenjenih lastnosti staršev za življenje posameznika tudi v odrasli dobi.

Naše nadkategorije odgovorov se ujemajo z zaključki nekaterih raziskav o pomembnih komponentah za zdrav otrokov razvoj. Lopez (2004) ugotavlja, da so jasna pričakovanja do otroka, umirjenost starša ter soočanje otroka z negativnimi in pozitivnimi posledicami njegovih dejanj, pozitiven zgled starša in popravljanje ter vodenje otroka pri neprimernem vedenju ključne komponente za otrokovo ustrezno vedenje (Lopez, 2004).

Odgovori udeležencev pa so pokazali, da pozitivni elementi starševstva zanje niso samo sprejemanje otroka, sodelovanje z njim, ponujanje možnosti svobodnega izražanja ter pomoč pri doseganju samostojnosti, ampak tudi otrokova potreba po jasno postavljenih mejah. Delež kodov, ki govori o postavljanju meja, je nekoliko nižji (8,6 % pozitivno opredeljenih enot kodiranja). Postavljenih meja otroku, razlaga le-teh ter zgled starša so pomembne lastnosti avtoritativnih staršev, kot jih opisuje D. Baumrind (1966). Avtorji dokazujejo, da je pomanjkanje nadzora nad otrokom in nedosledno postavljanje meja otroku povezano z nekonstruktivnim vedenjem otroka, po drugi strani pa sta ravno tehniki nadzora ter vključenosti otroka v skupne aktivnosti s starši povezani z redkim izražanjem otrokovega deviantnega vedenja (Aldous in Mulligan, 2002; Carlson, 2006).

Pri negativnih vzgojnih kategorijah smo odgovore udeležencev vključili v nadkategoriji *otrokovo pogrešanje starša* (32,6 % vseh negativno opredeljenih kodov). Kategorije znotraj omenjene nadkategorije so *ne vključenost starša v vzgojo, ni časa za otroka, pomanjkanje kazanja čustev v družini, ni meja za otroka ter učenje pragmatičnosti*. Najštevilnejši odgovori so bili tisti, katerih enote kodiranja smo lahko uvrstili v kategorijo *ne vključenost starša v vzgojo*. Udeleženci so v večini primerov govorili o ne vključenosti očeta v vzgojo in o pogrešanju tako fizične kot čustvene bližine z njim. Tudi avtorji več tujih raziskav ugotavljajo, da je tako fizična kot psihična odsotnost očeta lahko povezana z notranjimi stiskami otrok (Allen in Daly, 2007; Carlson, 2006; Pleck in Masciadrelli, 2004). Po drugi strani pa vključenost očeta v vzgojo pogosto prispeva tudi k doživljanju zadovoljstva matere v partnerskem odnosu. Zadovoljstvo v partnerstvu je pomemben del nadkategorije *konstruktivnega starševstva*, kamor smo uvrščali odgovore naših udeležencev. Avtorji ugotavljajo, da zadovoljstvo s partnerstvom pri materi pozitivno vpliva na njeno interakcijo z otrokom (Harris in Morgan, 1991).

Nadkategorijo *grobi posegi v otroka* smo označili kot pomembno, kajti udeleženci so pogosto omenjali vedenja staršev, ki smo jih lahko uvrstili v omenjeno kategorijo. O pomembnosti in vrednotnem vidiku te nadkategorije smo sklepali na osnovi izjav udeležencev ali na osnovi nebesednih izrazov udeležencev ob posameznih odgovorih. Obe kategoriji, ki smo jih vključili v omenjeno nadkategorijo – *kaznovanje otroka* in *zloraba otroka* – označujeta skupine odgovorov, ko so udeleženci opisovali oz. ocenjevali starševska vedenja kot izrazito neugodna za otroka. Tudi drugi avtorji (npr. Roetzel, 2009; Serbin idr., 1998) opisujejo vedenja staršev, ki smo jih uvrstili v omenjeno nadkategorijo, kot tista, ki negativno vplivajo na otrokov nadaljnji psihosocialni razvoj.

Pritisk nad otrokom je pomembna nadkategorija, kamor smo uvrstili pet kategorij – *zamenjava vlog v družini, pretirane zahteve do otroka, stroga verska obveznost otrok, vzbujanje občutka krivde pri otroku ter naučiti otroka iti preko sebe*. Kar 23,6 % enot kodiranja smo lahko uvrstili v omenjeno nadkategorijo. Pritisk nad otrokom je pogosto povezan s tipom starševstva, ki ga D. Baumrind (1991) opredeljuje kot avtoritarno starševstvo. Pritisk nad otrokom, velika zahtevnost in pomanjkanje razlage so značilnosti avtoritarnega starševstva, ki od otroka pričakuje predvsem ubogljivost, ciljno naravnano ter strinjanje brez razlage starševskih pravil. Za otrokov občutek varnosti v družini je zelo ogrožajoča tudi nepredvidljivost starša, ki so jo omenjali tudi naši udeleženci. Stisko otroka ob nepredvidljivem vedenju matere, ki je za otroka še neugodnejša kot nepredvidljivo vedenje očeta, opisujejo tuje raziskave (Shelton idr., 1996).

Nezaupanje otroku je nadkategorija, ki smo jo oblikovali z združevanjem naslednjih kategorij: *prepoved izražanja otroka, neenakovredna obravnava otroka s sorojenci in negativizem starša*. V omenjeno nadkategorijo smo uvrstili 12,6 % enot kodiranja vseh negativno opredeljenih starševskih vedenj do otroka. Odgovori udeležencev so govorili predvsem o neenakovrednem položaju dečkov in deklic ter o različnih vzgojnih principih ter različnih pričakovanjih od otrok različnega spola

ter od starejših in mlajših sorojencev. Nezaupanje do otrok so starši kazali tudi s pretiranim primerjanjem otrok z drugimi ter z nepripravljenostjo prilagajanja vzgojnih tehnik potrebam posameznega otroka.

V nadkategoriji *konstruktivno starševstvo* ter *nekonstruktivno starševstvo* smo vključili odgovore, ki niso bili neposredno povezani z interakcijo med starši in otroci, ampak so se bolj povezovali s temo partnerskega odnosa med staršema, enotnosti staršev v odločitvah, samospoštovanja staršev. Zadovoljivo partnerstvo je pomemben element družinskega funkcioniranja, v katerem starša zadovoljujeta svoje potrebe ter črpata energijo za vzgojo otrok. Kvaliteta partnerstva se pomembno povezuje z vzgojnimi tehnikami, značilnimi za avtoritativno starševstvo (Gryczkowski idr., 2010; Jurič, 2009).

Zaključki

V raziskavi so nas zanimale vzgojne kategorije, ki jih različno stari udeleženci opredeljujejo kot pomembne. Udeleženci so bili odrasli ljudje brez otrok, udeleženci z otroki in udeleženci z otroki in vnuki. Iz odgovorov, ki smo jih odbili s pomočjo polstrukturiranih intervjujev, smo oblikovali enote kodiranja. Le-te smo združili v kategorije, ki so odražale pomembnost starševskega vedenja do otrok s strani udeležencev.

Odgovore udeležencev, ki so opredeljevale pozitivne vidike starševstva, smo vključili v šest nadkategorij, in sicer: *sodelovanje z otrokom, sprejemanje otroka, pomoč otroku pri doseganju samostojnosti, možnost svobodnega izražanja in uveljavljanja otrok, jasno postavljene meje in konstruktivno starševstvo*. Kljub temu da slednja nadkategorija ne vključuje neposredno interakcije starša z otrokom, pa sta se kvaliteta partnerskega odnosa ter enotnost staršev pokazali kot pomemben vidik vzgajanja otroka v več raziskavah (Gryczkowski idr., 2010; Jurič, 2009).

Negativno opredeljene komponente starševstva smo združili v nadkategorije: *otrokovo pogrešanje starša, grobo »poseganje« v otroka (fizično, psihično), pritisk nad otrokom, nezaupanje otroku ter nekonstruktivno starševstvo*. Slednje podobno kot pri pozitivno opredeljenih kategorijah starševstva ne vključuje neposredne interakcije med otrokom in staršem, ampak nezadovoljujoče partnerstvo staršev, neenotnost staršev pri vzgoji ter nizko samospoštovanje staršev.

Kljub zgovornim rezultatom je treba omeniti tudi nekatere omejitve raziskave. Udeleženci niso imeli izenačenih pogojev sodelovanja v polstrukturiranih intervjujih. Pisni odgovori na vprašanja so bili bolj skopi, več je bilo odgovorov, ki smo jih težje kategorizirali v podkategorije, medtem ko so imeli udeleženci, ki so odgovarjali ustno, več časa, da se točneje seznanijo z nameni raziskovanja, spoznajo raziskovalko ter razmislijo o konkretnih izkušnjah, ki nazorneje podkrepijo njihova stališča o vzgoji. Upoštevati moramo tudi časovni okvir odraščanja naših udeležencev (časovni razpon od 1930 do 1995), ko se je kulturno okolje udeležen-

cev intenzivno spreminjalo (2. svetovna vojna, osamosvojitve Slovenije) in spreminjali so se tudi koncepti vzgoje (prevladujoča avtoritarna vzgoja med vojnama, porast permisivne vzgoje v 70. letih).

Zaključimo lahko, da rezultati predstavljajo pomemben doprinos k razumevanju vzgoje ter potrjujejo ugotovitve drugih avtorjev o potrebah otrok v času procesa primarne socializacije. Rezultati predstavljajo izhodišče za raziskovanje tudi drugih z vzgojo povezanih tem, kot so npr. medgeneracijski prenosi posameznih vzgojnih komponent, spreminjanje in ohranjanje vrednostnega vidika kategorij vzgoje, stališča o vzgoji pri udeležencih različnih starostih in različnih generacij.

Literatura

- Aldous, J. in Mulligan, G. M. (2002). Fathers' child care and children's behavior problems: A longitudinal study. *Journal of Family Issues*, 23(5), 624–647.
- Allen, S. in Daly, K. (2007). *The effects of father involvement: An updated research summary of the evidence inventory*. University of Guelph: Centre for Families, Work & Well-Being.
- Baldwin, A. L. (1955). *Behavior and development in childhood*. New York: Dryden Press.
- Baumrid, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887–907.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behaviour. *Genetic psychology monographs*, 75(1), 43–88.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, Part 2, 4(1), 1–103.
- Baumrind, D. (1983). Rejoinder to Lewis's reinterpretation of parental firm control effects: Are authoritative families really harmonious? *Psychological Bulletin*, 94, 132–142.
- Baumrind, D. (1989). Child development today and tomorrow. V W. Damon (ur.), *Rearing Competent Children* (str. 349–378). San Francisco: Jossey-Bass.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56–95.
- Becker, W. C. (1964). Consequences of different kinds of paternal discipline. V M. L. Hoffman in L. W. Hoffman (ur.), *Review of child development research* (str. 169–208). New York: Russell Sage Foundation.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55(1), 83–96.
- Bentley, K. S. in Fox, R. A. (1991). Mothers and fathers of young children: Comparison of parenting styles. *Psychological Reports*, 69(1), 320–322.
- Bowlby, J. (1975). Attachment theory, separation, anxiety, and mourning. V D. A. Hamburg in H. K. H. Brodie (ur.), *American handbook of psychiatry, volume VI: New psychiatric frontiers* (str. 292–309). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). Attachment and loss: Retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(4), 664–678.

- Burgess, R. L. in Youngblade, L. M. (1988). Social incompetence and the intergenerational transmission of abusive parental practices. V G. T. Hotaling, D. Finkelhor, J. T. Kirkpatrick in M. A. Straus (ur.), *Family abuse and its consequences: New directions in research* (str. 38–60). Newbury Park, CA: Sage.
- Calkins, S. D., Smith, C. L., Gill, K. L. in Johnson, M. C. (1998). Maternal interactive style across contexts: Relations to emotional, behaviour and physiological regulation during toddlerhood. *Social Development*, 7(3), 350–369.
- Carlson, M. J. (2006). Family structure, father involvement, and adolescent behavior outcomes. *Journal of Marriage and the Family*, 68(1), 137–154.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. London: Thousand Oaks.
- Cox, M. J., Owen, M. T., Lewis, J. M., Riedel, C., Scaif-Michler, L. in Suster, A. (1985). Intergenerational influences on the parent-infant relationship in the transition to parenthood. *Journal of Family Issues*, 6(4), 543–564.
- Crowell, J. A in Treboux, D. (1995). A review of adult attachment measures: Implications for theory and research. *Social Development*, 4(3), 294–327.
- Darling, N. in Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An intergenerative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487–496.
- De Knop, P. (1992). Sports clubs invest in youth: on the way to a sound youth sport policy. *Kinesiology*, 14(3), 6–11.
- Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Leiderman, P. H., Roberts, D. F. in Fraleigh, M. J. (1987). The relation of parenting style to adolescent school performance. *Child Development*, 58(5), 1244–1257.
- Essau, C. A., Sasagawa, S. in Frick, P. J. (2006). Psychometric properties of the Alabama parenting questionnaire. *Journal of Child and Family Studies*, 15(5), 597–616.
- Glaser, B. G. in Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative analysis*. New York: Aldine.
- Grob, S. Z. in Morgenthaler, Z. C. (2010). Families, rituals and the well-being of parents and children. *Familiendynamik*, 35(3), 250–259.
- Gryczkowski, M. R., Jordan, S. S. in Mercer, S. H. (2010). Differential relations between mothers' and fathers' parenting practices and child externalizing behavior. *Journal of Child and Family Studies*, 19(5), 539–546.
- Harris, K. M. in Morgan, S. P. (1991). Fathers, sons, and daughters: Differential paternal involvement in parenting. *Journal of Marriage and the Family*, 53(3), 531–544.
- Heinicke, C., Diskin, S., Ramsey-Klee, D. in Given, K. (1983). Prebirth parent characteristics and family development in the first year of life. *Child Development*, 54(1), 194–208.
- Jurič, S. (2009). Povezanost partnerske navezanosti staršev z njihovimi vzgojnimi stili. [The connection of adult attachment and parenting styles] *Psihološka obzorja*, 18(1), 63–87.
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, I. in Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescent from authoritative, authoritarian-indulgent, and neglectful families. *Child development*, 62(5), 1049–1065.
- Lopez, W. (2004). Successful parenting skills that shape children's behaviors. Sneto s strani: <http://allpsych.com/journal/parentingskills.html>

- Maccoby, E. in Martin, J. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. V E. M. Hetherington (ur.), *Handbook of child psychology*, volume 4, (str. 1–101). New York: Wiley.
- Pines, A. M. (1999). *Falling in love: Why we choose the lovers we chose*. New York: Routledge.
- Pinto, S. O. R. (2007). *The cross-generational influence of parental authority and acculturation on parenting of Cape Verdean immigrants*. University of Rhode Island, Rhode Island, United States.
- Platz, D. L., Pupp, R. P. in Fox, R. A. (1994). Raising young children: Parental perceptions. *Psychological Reports*, 74(2), 643–646.
- Pleck, J. H. in Masciadrelli, B. P. (2004). Paternal involvement by U.S. residential fathers: Levels, sources, and consequences. V M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (str. 222–271). New York: Wiley.
- Rogers, C. R. (1962). The Interpersonal Relationship: The core of guidance. *Harvard Educational Review*, 32(4), 416–429.
- Rothbart, M. K. in Bates, J. E. (1998). Temperament. V W. Damon in N. Eisenberg (ur.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (str. 105–176). New York: Wiley.
- Schaefer, E. S. (1959). A circumplex model for maternal behaviour. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59(2), 226–235.
- Sears, R. R., Maccoby, E. in Levin, H. (1957). *Patterns of child rearing*. Evanston: IL: Row, Peterson.
- Serbin, L. in Karp, J. (2003). Intergenerational studies of parenting and the transfer of risk from parent to child. *Current Directions in Psychological Science*, 12(4), 138–142.
- Serbin, L. A., Cooperman, J. M., Peters, P. L., Lehoux, P. M., Stack, D. M. in Schwartzman, A. E. (1998). Intergenerational transfer of psychosocial risk in women with childhood histories of aggression, withdrawal, or aggression and withdrawal. *Developmental Psychology*, 34(6), 1246–1262.
- Shelton, K. K., Frick, P. J. in Wootton, J. (1996). Assessment of parenting practices in families of elementary school-aged children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 25(3), 317–329.
- Simons, R. L., Beaman, J., Conger, R. D. in Chao, W. (1993). Childhood experience, conceptions of parenting, and attitude of spouse as determinants of parental behavior. *Journal of Marriage and the Family*, 55(1), 91–106.
- Steinberg, L., Elmen, J. D. in Mounts, N. S. (1989). Authoritative parenting, psychosocial maturity, and academic success among adolescent. *Child Development*, 60(6), 1424–1436.
- Trice, D. A. (2002). First semester college student's email to parents: Frequency and content related to parenting style. 1–5. Sneto s strani: http://findarticles.com/p/articles/mi_m0FCR/is_3_36/ai_95356582
- Waylen, A. in Stewart-Brown, S. (2010). Factors influencing parenting in early childhood: A prospective longitudinal study focusing on change. *Child Care, Health & Development*, 36(2), 198–207.
- Yeung, W. J., Sandberg, J. F., Davis-Kean, P. E. in Hofferth, S. L. (2001). Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and the Family*, 63(1), 136–154.

Yilmaz, A. (2001). The relationship between marital adjustment, parenting style and self-perception of children from different age groups. *Turk Psikoloji Dergisi*, 16(47), 1–24.

Prispelo/Received: 21.03.2011
Sprejeto/Accepted: 30.06.2011

Navezanost, ljubezenski slogi in duhovnost kot napovedovalci menjavanja partnerjev v odrasli dobi

Maja Tisovec, Petja Kovačevič in Peter Golob*
Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Zakonska in družinska terapija

Povzetek: Cilj raziskave je ugotoviti, ali bo v partnerskih odnosih odraslih, ki poročajo o manj varnem stilu navezanosti na starše v otroštvu, več menjav partnerjev kot v partnerskih odnosih odraslih, ki poročajo o varnem stilu navezanosti; ali se bodo tisti, ki menjavajo partnerje, ujemali v ljubezenskem slogu, in ali bodo značilnosti duhovnih dimenzij osebnosti drugačne kot pri tistih, pri katerih je menjavanje partnerjev manj. V vzorec je bilo vključenih 353 udeležencev moškega in ženskega spola od 15. do 66. leta starosti. Ugotovili smo, da je navezanost na starša povezana z menjavanjem partnerjev. Posamezniki, katerih starši so bili svojim otrokom na razpolago, jim nudili oporo in pozornost, so v manjši meri menjavali partnerje kot ostali, ki te podpore s strani staršev niso bili deležni. Raziskava je pokazala tudi, da sta za posameznike, ki večkrat menjavajo partnerje, značilna ljubezenska sloga igra in prijateljstvo, za tiste, ki se ne strinjajo z menjavanjem partnerjev oziroma so imeli v svojem življenju manjše število partnerski zvez, pa so značilni erotičen, pragmatičen in nesebičen ljubezenski slog. Glede duhovnosti in menjavanja partnerjev smo ugotovili, da je za tiste, ki so bolj duhovni – zlasti v smislu da so bolj predani iskanju emocionalnega zadovoljstva v molitvi ali v meditaciji, značilno večje število oseb, s katerimi so bili v partnerski zvezi oziroma so imeli z njimi spolni odnos.

Ključne besede: navezanost, ljubezen, duhovnost, medosebni odnosi

Attachment, love styles and spirituality as predictors for changing partners in adulthood

Maja Tisovec, Petja Kovačevič and Peter Golob*
University of Ljubljana, Faculty of Theology, Marriage and Family Therapy

Abstract: The purpose of the research was to determine whether partners in an adult relationship who report less secure style of parental attachment in childhood more often change partners than those who report a secure attachment style, and whether those who change their partners correlate in the romantic style, and whether the features of the spiritual dimensions of personality will distinguish from those who change partners less frequently. The sample included 353 participants, aged from 15 to 66 years. On the basis of the research we came to the conclusion that parental attachment is associated with changing partners. Individuals whose parents were available to their children, provided them with support and attention, were changing partners less often than those, who did not have that much support and

* Naslov/Address: Maja Tisovec, univ. dipl.psih., Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Zakonska in družinska terapija, e-mail: maja.tisovec@gmail.com

attention. The study showed that individuals who were frequently changing their partners showed two distinctive love styles - play and friendship. Those who do not agree with changing partners or had less partnerships, showed a distinctive trend of erotic, pragmatic and selfless love styles. The study also showed significant correlation between spirituality and changing partners - those who were more spiritual (particularly in the sense that they are more committed to find emotional satisfaction in prayer or meditation), had more partnerships and sexual intercourses.

Keywords: attachment, love, spirituality, interpersonal relationships

CC = 3020

Uvod

Navezanost

Otrokov prvi odnos je z osebo (najpogosteje mama), ki mu predstavlja varno bazo, iz katere lahko raziskuje svet. Varna baza tako posamezniku omogoča, da spozna okolje ter na podlagi tega razvija podobo o sebi, svetu in vzpostavljanju odnosa z bližnjimi. Če otrok lahko z občutkom varnosti in zaupanjem raziskuje svojo okolico, pridobi občutek kompetentnosti (Crowell, Treboux in Waters, 2002). Varna navezanost otroku omogoči, da se počuti čustveno potešenega in varnega. Čuti, da je oseba, na katero je navezan, vedno na voljo, ko potrebuje tolažbo (Erdman in Caffery, 2003). Izkušnje spodbujanja, podpore in sodelovanja z materjo ter kasneje z očetom dajejo majhnemu otroku občutek vrednosti in ustrezen model, po katerem bo lahko gradil svoje prihodnje odnose (Kompan Erzar in Poljanec, 2009). Prav tako trdi tudi Bowlbyeva teorija navezanosti, ki poudarja, da posameznik, ki od primarnih oskrbnikov pridobiva odzivno in skrbno vzgojo, oblikuje notranji delovni model kot rezultat dobljenega okolja. Model vsebuje zanesljivost in vrednoto zaupanja, s katerim izraža sebe (Rubin, Dwyer, Booth-LaForce, Burgess in Rose-Krasnor, 2004).

Model navezanosti, ki se vzpostavi v svoji prvotni obliki do približno tretjega leta starosti, je dovolj stabilen, da lahko govorimo o vplivu zgodnjih izkušenj na stile navezanosti v odraslem intimnem odnosu (Crowell idr., 2002). Prav tako ugotavljata tudi Rholes in Simpson (2004), avtorja članka Teorija navezanosti, ki trdita, da izkušnje v zgodnjih odnosih s starši ustvarijo notranji delovni model in stil navezanosti, ki sistematično vpliva na navezanost v odraslem intimnem odnosu in tako vodijo vedenje v odraslem intimnem odnosu. Caspi in Elder (1988) sta v svoji raziskavi prišla do zaključka, da ločitev staršev, kar posledično vpliva na odnos starš-otrok in vzpostavljanje njune povezanosti, negativno vpliva na otrokovo odraslo intimno zvezo. Pri odraslih, katerih starši so se ločili, opažajo višjo stopnjo izražanja jeze in kritičnosti do njihovega partnerja, kar vodi k tveganju za ločitev (Amato, 1996). Vendar Crowell idr. (2002) še dodajajo, da je varna navezanost v otroštvu bolj stabilna in se ohranja kljub temu, če se odrasli varno navezan partner

zbliža z ne-varno navezanim partnerjem. Pri čemer je ne-varna oblika navezanosti bolj dovzeta za spremembe. Avtorji se praktično strinjajo, da zgodnji odnosi vplivajo na poznejše, je pa pomembno, da lahko samo en poznejši razumevajoč odnos pomembno spremeni ponotranjene modele odnosa. K. Kompan Erzar (2006) pravi, da partnerja ustvarita prostor za odigravanje vseh vzorcev navezanosti. V tem prostoru se predelujejo še ne do konca razvita in razdelana področja regulacije afekta ter sposobnost varne navezanosti, ki se v primarni družini niso mogla razviti (Kompan Erzar, 2006). Tako lahko v partnerskem odnosu posameznik dokončno razvije svojo osebnost ali psihopatološko obolenje, ki se je začelo v odnosu med staršem in otrokom ter se je prek otroštva, adolescence razvilo v odraslost, v intimen odnos med dvema posameznikoma (Shmueli-Goetz, Target, Fonagy in Datta, 2008). Spertling in Berman (1994) ugotavljata, da odrasli, ki so v svojem otroštvu imeli tople in odzivne starše, hkrati poročajo o večjem zadovoljstvu v intimnem odnosu s partnerjem ter so se v partnerskem odnosu bolj pripravljani prilagajati in vztrajati, v primerjavi s posamezniki, ki v otroštvu niso vzpostavili varne navezanosti. Ti posamezniki tudi vidijo svoje partnerje kot neodzivne, za kar krivijo sebe, in ne zaupajo v dobronamernost drugih (npr. anksiozna navezanost), pogosto zanikajo potrebo po bližini partnerja, so z njimi manj intimni, skrivajo čustva in se pogosto distancirajo, kot posledica strahu pred zavrnitvijo (npr. izogibajoča navezanost). Simpson (1990) ugotavlja, da imajo posamezniki, ki so varno navezani, v povprečju dalj časa trajajoče odnose s svojimi intimnimi partnerji in so jim tudi bolj zavezani. Prav tako poročajo tudi o večjem zadovoljstvu v odnosu, kar jih posledično tudi vzpodbuja, da ta odnos ohranijo. Prav tako ugotavljajo tudi avtorji Cobb, Davila in Bradbury (2001), ki pa še dodajajo, da imajo varno navezani posamezniki večje sposobnosti komunikacije in spoprijemanja s konflikti v odnosu ter drug drugemu nudijo več podpore. Kar pa ne pomeni, da varna navezanost vedno zagotavlja trajen intimni odnos s partnerjem. Ljudje, ki so razvili anksiozno obliko navezanosti, se tudi pogosto znajdejo v dolgotrajnih, vendar nesrečnih intimnih partnerskih zvezah (Davila in Brandbury, 2001), saj ta oblika navezanosti vključuje strah pred zapuščenostjo in občutke lastne nevrednosti, kar pogosto vodi k temu, da ti posamezniki ostanejo v že obstoječih zvezah, kljub temu da so v njih nesrečni. Avtorja Bogaert in Sadava (2002) pa ugotavljata, da imajo posamezniki, ki so v otroštvu razvili ne-varno navezanost s starši (anksiozna navezanost), prej spolne odnose, več spolnih partnerjev in v večji meri varajo svoje partnerje, kot posamezniki, ki so vzpostavili varno navezanost v otroštvu.

Teorija navezanosti sicer poudarja pomembnost povezave med izkušnjo iz primarne družine in odraslim intimnim odnosom, vendar moramo pri tem upoštevati tudi sam razvojni vidik intimne zveze. Karney in Brandbury (1995), ki v svojem članku obravnavata kvaliteto in stabilnost odnosa opozarjata, da teorija navezanosti ne pojasnjuje, kako se par spreminja skozi čas in zakaj se nekateri partnerski odnosi razvijajo drugače kot drugi.

Ljubezenski slogi

Nekateri avtorji so raziskovanje ljubezni začeli z opisom posameznih oblik ljubezni, med katerimi je tudi Lee (1988; v Hendrick in Hendrick, 1986), ki je skušal razvrstiti te oblike v nekaj temeljnih tipov. Njegova tipologija in taksonomija ljubezni obsega šest ljubezenskih »slogov« ali »barv« z ozirom na to, kako ljudje pojmujejo ljubezen:

- erotika, ki vključuje močno telesno privlačnost, ki se razvije zelo zgodaj, erotična ljubezen je zelo intenzivna in jo spremlja močna predanost partnerju; osebe, pri katerih prevladuje erotična ljubezen, ljubezen visoko vrednotijo;
- igra označuje slog, pri katerem ljubezen predstavlja predvsem igro; oseba, ki pojmuje ljubezen kot igro, se izogiba globokim čustvom in jih tudi pri partnerju ne želi vzbujati; za ta tip je značilno pogosto menjavanje partnerjev, hkrati pa ima tovrstna ljubezen določeno manipulativno kvaliteto – vprašali bi se lahko, če je to sploh ljubezen, vendar pa tako pojmovanje predstavlja stvarni odnos do ljubezni za mnoge ljudi in večina ljubezenskih odnosov vsebuje vsej nekaj elementov tega sloga;
- prijateljstvo označuje slog, pri katerem so meje med ljubeznijo in prijateljstvom zabrisane; taka ljubezen ni ognjevitna, je pa trdna, stvarna in razmeroma trajna;
- pragmatičnost predstavlja slog, za katerega je značilen razumski pristop, ki je osredotočen na zaželene lastnosti partnerja, kjer je poudarek na skladnosti kriterijev obeh partnerjev, lahko bi jo označili tudi kot »načrtovana ljubezen«;
- obsesija vključuje številne »simptome ljubezni«, kot so npr. nespečnost, pomanjkanje koncentracije, ljubosumnost, trpljenje ipd., ki temeljijo na negotovosti v samega sebe in v partnerja, najpogosteje se pojavi v adolescenci;
- nesebičnost označuje ljubezen, ki ne postavlja nobenih zahtev in je pripravljena vse oprostiti, zanjo je značilna pripravljenost na samo-žrtvovanje, zato je bolj značilna za materinsko kot partnersko ljubezen (Lee, 1988, cit. v Hendrick in Hendrick, 1986).

Ameriški psiholog Sternberg (1986) je poskušal zajeti v enoten teoretski okvir vse pomembne dimenzije in vrste ljubezni. Po njegovem obstajajo tri osnovne sestavine oziroma dimenzije ljubezni: intimnost (pretežno čustvena komponenta; težnja po bližini partnerja, medsebojna povezanost, toplina, odkritost, razumevanje, skrb za partnerja), strastnost (motivacijska komponenta; zanosna čustvena usmerjenost k partnerju, telesna privlačnost partnerja, želja po zadovoljitvi različnih potreb v odnosu do partnerja) in zavezanost oziroma odločenost (pretežno kognitivna komponenta ljubezni; na nekoga se globoko navežemo, ga ljubimo in z njim ostanemo). Ljubezenski odnos se sčasoma spreminja. Strastnost je značilna za zgodnejšo stopnjo ljubezni, navadno kmalu doseže zenit in nato razmeroma hitro upade. Intimnost in zavezanost s časom naraščata, vendar vsaka komponenta malo drugače (Sternberg, 1986). Hazan in Shaver (1987) menita, da je ljubezen v mnogo čem podobna odnosom navezanosti, ki jih doživljamo v zgodnjem otroštvu.

Ljubezen naj bi bila v bistvu proces navezovanja in intimni odnosi odraslih sledijo vzorcu, ki je bil značilen za navezovanje v zgodnji dobi. Avtorja sta domnevala, da bodo osebe, ki so v otroštvu oblikovale tip tesnobno ambivalentne navezanosti, kot odrasli v svojem ljubezenskem odnosu tudi pokazale tesnobo in ambivalentnost. Ljubezensko razmerje odraslih lahko zvrstimo v tri kategorije, ki zelo spominjajo na kategorije zgodnjega navezovanja: osebe, ki nimajo težav pri vzpostavljanju tesnih odnosov z drugimi in opisujejo svoje ljubezenske odnose kot zanesljive, partnerje pa kot vredne zaupanja (varno navezani odrasli); osebe, ki doživljajo svojo ljubezen kot nekaj negotovega, pričakujejo, da bodo odbiti, doživljajo ljubosumnost (tesnobno ambivalentni odrasli); in osebe, ki imajo težave pri zbliževanju in v svoji ljubezni pogrešajo intimnost (Hazan in Shaver, 1987). Modeli odrasle navezanosti tako nastanejo na podlagi primarne navezanosti in se povezujejo z odraslimi partnerskimi odnosi, ki predstavljajo prostor za odigravanje vseh vzorcev navezanosti in omogočajo nastanek medosebnega psihičnega prostora (Kompan Erzar, 2003). Raziskovalci navezanosti (Rholes in Simpson, 2004; Crowell, Treboux in Waters, 2002), so ugotovili povezanost med navezanostjo in vedenjem s primarnim skrbnikom ter različnimi stopnjami navezanosti s kasnejšimi odnosi posameznika. Posamezniki, ki so bolj varno navezani, kar pomeni tudi, da so nežnejši, bolj ljubeči do svojih otrok, se v konfliktnih situacijah s svojim partnerjem obnašajo veliko bolj proaktivno pri iskanju rešitev za doseganje sporazumov. Prav tako veliko bolj sodelujejo s svojim partnerjem, kot tisti, ki so ne-varno navezani (Simpson idr., 2007). Čustvena navezanost otrok se oblikuje skozi generacije, pobira elemente drugih navezanosti in stremi za varno navezanostjo, še najbolj in ponovno v partnerstvu. Zaznave in spomini, ki jih posameznik ohrani iz otroštva, in odnosi s primarnimi skrbniki, oblikujejo odzivnost posameznika na različne oblike skrbniškega vedenja njihovih partnerjev v odraslosti (Simpson idr., 2007). Relacijska družinska teorija v svojem bistvu zajame najzgodnejše odnose in v njih išče temelje za nadaljnje vstopanje v odnose. Iskanje poteka na podlagi afektov, ki so se v človeško psihično strukturo zapisali že v zgodnjem otroštvu. Pri tem je statistično pomembna postavka, da afekti »iščejo odnos« oziroma, da posameznik vedno stremi za drugimi, ki so skladni in se povezujejo z njegovimi psihičnimi strukturami, s podobami oseb, ki so zgodaj zaznamovale njegov psihični svet (Gostečnik, 2004). Posameznik izbere partnerja, ki je na podoben stopnji diferenciacije kot on sam, kar pomeni, da je na podoben stopnji emocionalne zrelosti (Gostečnik, 2004). Zgodnje socialne izkušnje oblikujejo dolgotrajne razlike v načinih sklepanja odnosov, v katere se vpletajo načini navezanosti, ki so prisotni tudi v odraslih partnerskih odnosih. Tako obstajajo močne povezave med zgodnjo in odraslo navezanostjo, ki posameznika spremljajo od otroštva v odnosu s starši do odraslega obdobja v odnosu s partnerjem (Feeney in Noller, 1990). Kljub temu pa se znotraj odraslih odnosov primarna navezanost lahko spremeni. Moč navezanosti je povezana s starostjo posameznika in trajanjem ter bližino romantičnega odnosa s partnerjem (Mikulincer in Shaver v Dinero idr., 2008).

Duhovnost in seksualnost

Teoretično povezavo med duhovnostjo in spolnostjo iz krščanskega vidika med drugim opredeljujeta seksualna teologija in teologija utelešenja, ki sta v nasprotju z dualističnim pogledom spolnost prepoznala kot precej bolj integralno in celovito področje človeške izkušnje, ne le zgolj kot aktivnost za reprodukcijo, ampak kot vir sposobnosti za medčloveške odnose, za emocionalno in erotično povezovanje, za intimnost, za strast in za transcendenco, kot celovit izraz človekove osebnosti in samopodobe, zlasti v razmerju »telo-jaz«. Posledično se seksualnost dojema kot pomembna in integralna komponenta duhovnosti (npr. Nelson 1978; Heyward, 1989; Timmerman, 1992, cit. v Horn, Piedmont, Fialkowski, Wicks in Hunt, 2005).

Ta povezanost se realizira skozi senzualnost človeške seksualnosti, ko lahko posameznik doživlja neposredno erotično oziroma ljubezensko povezanost z bogom lastnega razumevanja oziroma duha (ang. the God of one's understanding), o čemer govori koncept utelešene duhovnosti (Horn idr., 2005).

Koncepta duhovnosti in seksualnosti je povezal tudi MacKnee (1997), ki trdi, da stanje osebne pomanjkljivosti (ang. incomplete) vodi v hrepenenje po povezovanju z drugimi; to vključuje tako seksualno kot duhovno iskanje. Antonsen ga dopolnjuje, da med spolno intimo moški in ženska momentalno dosežeta neke vrste transcendentalno izkušnjo enosti in popolnosti (Antonsen, 2003).

Piedmont povezanost razloži s tem, ko duhovnosti, ki vključuje pogled na življenje z bolj transcendentalne perspektive, pripiše sposobnost motivirati posameznika, da posvoji bolj celostno in medsebojno obče povezano osebnost (Piedmont, 1999). Prepričanje, da je posameznik neločljivo povezan z drugimi človeškimi bitji ter da sta medosebna sorodnost in medosebna skladnost neločljivo povezani, lahko posameznika vodi k prepričanju, da spolna intimnost v sebi vključuje božansko ali transcendentalno lastnost (Burris, Smith, Carlson, 2009). In prav zaradi edinstvenega poudarka medsebojne povezanosti lahko pričakujemo, da glede vplivanja na spolno vedenje mladostnikov duhovnost ne zagotavlja religiozne drže, ki omogoča zaščito tradicionalnih vrednot in zmanjšanje promiskuitete (Koenig, 2001); kar dokazujejo tudi rezultati (Burris idr., 2009).

Analize kažejo, da je duhovnost konsistentno pozitivno povezana s številom spolnih partnerjev, zlasti pri dekletih, in pogostostjo vaginalnih spolnih odnosov ter zelo močno napoveduje še pogostost spolnih odnosov brez kondoma, kar govori o tem, da je duhovnost edinstven in močan kazalec spolnega vedenja mladostnikov, zlasti pri dekletih (Burris idr., 2009).

Murray-Swank idr. (2005) je preučeval povezanost med seksualnostjo in duhovnostjo pri študentih (N = 151), kar je preiskal na podlagi njihovih prepričanj o sanktifikaciji spolnega odnosa, v sicer ne-zakonski, a ljubezenski zvezi. Sanktifikacija je definiral kot tendenco, da »v določenem segmentu življenja prepoznamo duhovni značaj in pomembnost.« V vzorcu njegove študije je ugotovil, da bolj kot so udeleženci v spolnem odnosu prepoznavali duhovne svetostne karakteristike, bolj verjetno so bili

udeleženi v spolnih aktivnostih v ljubečih razmerjih. Ugotovil je še, da je večja stopnja dojemanja svetosti in svetnostnih vrednot (npr. svet, blagoslovljen, posvečen, duhoven) v spolnem odnosu sovpadala z bolj pozitivnimi emocionalnimi odzivi in trenutno pogostostjo spolne dejavnosti ter s številom spolnih partnerjev pa tudi z večjo raznolikost nevaginalnih spolnih praks v heterospolnem odnosu (npr. oralni seks). Sanktifikacija se kaže kot izreden in smislen način razlaganja povezanosti med spolnostjo in duhovnostjo. Čeprav se ti rezultati zdijo nasproti intuitivnem pričakovanjem, pa morda odražajo odbijajočo se dualitično in nedualistično teološko perspektivo (Murray-Swank idr., 2005), morda pa tudi na podlagi stereotipnih predstav težje uvidljivo povezanost med spolnostjo in duhovnostjo.

Na drugi strani duhovnost vendarle zagotavlja in napoveduje določeno vedetje, ki bolj ugaja socialnim normam, postavljenim s strani družbe, saj je negativno povezana z občo seksualno permisivnostjo ter prisotnostjo tveganih oblik spolne dejavnosti (Murray, Ciarrocchi, Murray-Swank, 2007).

Medicinske raziskave so pokazale še na nevrološko povezanost med seksualnostjo in duhovnostjo (Newberg idr., 2001). Newberg idr. so ugotovili, da se nekatere spremembe, ki se pojavijo v možganih med globoko meditacijo in molitvijo podobne spremembam, ki se pojavijo v možganih med seksualno aktivnostjo.

Že uveljavljene raziskave so se dotaknile različnih področij raziskovanja v povezavi z navezanostjo, ljubezenskimi slogi in duhovnostjo, mi pa smo ta področja nadgradili še s komponento menjavanja partnerjev.

Problem in izhodišča

Starševska vloga kot spremljajoča senca vodi otroka čez mladostništvo v odraslost in ga pripravi za ključne življenjske vloge, tudi za partnerstvo. V sodelovanju z bližnjimi odnosi posameznik oblikuje svoj čustven prostor, osebno duhovnost in partnerski odnos, v katerem je prisotna temeljna navezanost. Partnerstvo oblikujejo različni ljubezenski slogi, ki lahko pomenijo stabilnost ali nenehno menjavanje partnerjev.

Cilj raziskave je ugotoviti, ali bo v partnerskih odnosih odraslih, ki poročajo o manj varnem stilu navezanosti, več menjav partnerjev kot v partnerskih odnosih odraslih, ki poročajo o varnem stilu navezanosti; ali se bodo tisti, ki menjavajo partnerje, ujemali v ljubezenskem slogu, in ali bodo značilnosti duhovnih dimenzij osebnosti drugačne kot pri tistih, pri katerih je menjavanj partnerjev manj.

Zanimalo nas je ali obstaja statistično pomembna povezanost med odnosi v družini in menjavanjem partnerjev v odrasli dobi, med odnosom do ljubezni in menjavanjem partnerjev v odrasli dobi ter med duhovnostjo in menjavanjem partnerjev v odrasli dobi.

Metoda

Udeleženci

V vzorec je bilo vključenih 353 udeležencev moškega in ženskega spola od 15. do 66. leta starost ($M = 29,6$ let, $SD = 9$), od tega je bilo 32 % ($N = 112$) moških in 68 % ($N = 241$) žensk, ki so bili ali trenutno so v partnerskem odnosu. Glede na zakonski stan je bilo v času izpolnjevanja vprašalnika 27 % udeležencev samskih, 20 % jih je bilo v mladostniški zvezi, 20 % v predzakonskem razmerju, 22 % poročenih, 1 % ovdovelih in 2 % razvezanih. Udeleženci so bili izbrani naključno iz okolja prek spletnega vprašalnika.

Instrumenti

Odnose v družini, ki jih mladi odrasli opisujejo z različnimi oblikami čutenj in izkušenj, smo merili z vprašalnikom Navezanost na starša (PAQ, Parental Attachment Questionnaire; Kenny, 1985), ki ocenjuje varnost navezanosti. Zanesljivost pri vseh treh dimenzijah, čustvena kakovost družinskih odnosov – ,96, starša kot spodbujevalca neodvisnosti – ,88, starša kot vir podpore – ,76.

Odnos do ljubezni smo merili z vprašalnikom Ljubezenski slogi (LAS, Love Attitudes Scale; Hendrick in Hendrick, 1986). Zanesljivost pri vseh šestih dimenzijah: erotika – ,78, igra – ,66, prijateljstvo – ,61, pragmatičnost – ,70, obsesija – ,67 in nesebičnost – ,77.

Duhovnost smo ocenjevali z Lestvico duhovne razsežnosti (STS, Spiritual transcendence scale, 1999), avtorja Piedmonta, oziroma s krajšo obliko tega merkega orodja (French, Piedmont, 2004), ki ima tri dimenzije: kontemplativna izpolnitev, univerzalnost in obča povezanost. Pri merjenju zanesljivosti je Cronbachov α pokazal zanesljivosti: pri skupni dimenziji duhovnosti – ,79, ter pri kontemplativni izpolnitvi – ,91, pri univerzalnosti – ,47 in pri obči povezanosti – ,65.

Spremenljivko menjavanja partnerjev smo ugotavljali s spodaj navedenimi vprašanji, ki smo jih sestavili samo za ta namen. Pred sklopom teh vprašanj je bilo dodano pojasnilo, s katerim smo posredno definirali njihov kontekst, tj. intimni zasebni odnosi. Na ta način smo prispevali k nedvoumnosti in jasnosti razumevanja vprašanj. Metričnih značilnosti teh vprašanj nismo določali, kar je v zvezi s tovrstnimi vprašanji značilno za večino raziskav iz področja seksualnega vedenja (Catania, Gibson, Chitwood in Coates, 1990, cit. v Tourangeau in Smith, 1996; prim. Leigh, Temple in Trocki, 1993), med drugim tudi zaradi irelevantnosti določanja zanesljivosti oziroma točnosti posameznega »screening« vprašanja, ki na tak način izmeri en vidik seksualnega vedenja (Schroder, Carey in Vanable, 2003).

Na podlagi 7 vprašanj, ki so predstavljena med instrumenti, smo pridobili še opisne podatke vzorca o menjavanju partnerjev. Od 352 udeležencev, se jih je do

sedaj 146 (41 %), ko so bili v partnerski zvezi, poljubljalo z drugo osebo, ki ni bila njihov partner, 206 (59 %) pa ne. Izmed 130 udeležencev, ki so smiselno odgovorili na vprašanje, kolikokrat so se, ko so bili v partnerski zvezi, poljubljali z drugo osebo, ki ni bila njihov partner, jih je največ odgovorilo, da enkrat (%), v povprečju pa se jim je to zgodilo štirikrat. Za 110 izmed teh 130 udeležencev velja, da se jim je to zgodilo od enkrat do petkrat. Za 41 od 351 udeležencev velja, da so bili v času odgovarjanja ali kdajkoli prej v t.i. »odprti zvezi«, v kateri s partnerjem nista pričakovala oziroma zahtevala partnerske zvestobe, ostali udeleženci, ki so odgovorili na to vprašanje, v takšni zvezi še niso bili. V povprečju so udeleženci do sedaj imeli spolni odnos s petimi osebami, največ udeležencev (%) pa le z eno. Sicer za 272 izmed 332 udeležencev, kolikor jih je odgovorilo na vprašanje o številu oseb, s katerimi so imeli spolni odnos, velja, da so imeli spolni odnos z eno do 12 osebami, za 32 pa jih velja, da niso imeli spolnega odnosa z nobeno osebo. Od 353 udeležencev jih 16 še ni bilo v nobeni partnerski zvezi (zveze kot so npr. intimna, srednješolska, resna, izvenzakonska, zakonska, globoka platonska itd., ki ne vključuje nujno spolnega odnosa), 50 jih je bilo v eni takšni zvezi, 69 v dveh, največ udeležencev (134) jih je bilo v tri do šest partnerskih zvezah, 17 jih je bilo v 10 do 15, 12 v 15 do 25 in sedem udeležencev v več kot 25 partnerskih zvezah. V povprečju so udeleženci ($N = 337$) do sedaj imeli spolni odnos s tremi osebami, s katerimi sicer niso imeli resne zveze. Sicer največ udeležencev (%) takšnega spolnega odnosa ni imelo nikoli, medtem ko za 113 izmed preostalih udeležencev, velja, da so imeli spolni odnos z eno do pet osebami. Od 104 udeležencev, ki so bili v času odgovarjanja poročeni, jih je bilo do takrat 83 enkrat v zakonski partnerski zvezi, 14 jih je bilo dvakrat v zakonski partnerski zvezi, pet pa tri- do šestkrat. Na splošnem vprašanju o strinjanju z menjavanjem partnerjev jih je 180 od vseh udeležencev odgovorilo z 'se ne strinjam', 67 z 'se delno ne strinjam', 30 z 'vseeno mi je', 57 z 'se delno strinjam' in 19 z 'se strinjam.'

1. *Ali ste se kdaj, ko ste bili v partnerski zvezi, poljubljali z drugo osebo, ki ni bila vaš partner?*
(Če ste odgovorili z 'da', kolikokrat se, ko ste bili v partnerski zvezi, poljubljali z drugo osebo, ki ni bila vaš partner (vsaj približno)?)
2. *Ali imata s partnerjem oz. ali ste kadarkoli z bivšim partnerjem imeli t. i. »odprto zvezo«, v kateri partnerja ne pričakujeta oziroma zahtevata partnerske zvestobe?*
3. *S koliko osebami (vključno z morebitno sedanjo zvezo) ste do sedaj imeli spolni odnos? Če se ne morete spomniti točno, navedite približno število.*
4. *S koliko osebami ste bili do sedaj po vaši oceni v partnerski zvezi (vse zveze, ki ste jim imeli kot npr.: intimna, srednješolska, resna, izvenzakonska, zakonska, globoka platonska itd.), ki ne vključuje nujno spolnega odnosa, vključno z morebitno sedanjo zvezo?*

5. *S koliko osebami, s katerimi po vaši oceni niste imeli resne zveze, ste do sedaj imeli spolni odnos? Če se ne morete spomniti točno, navedite približno število.*

6. *Se strinjate z menjavanjem partnerjev?*

Vprašanje za poročene:

7. *S koliko osebami ste bili do sedaj v zakonski partnerski zvezi, ki je vključevala spolni odnos, vključno z morebitno sedanjo zvezo?*

Postopek

Najprej smo pridobili vse potrebne vprašalnike za raziskovanje navezanosti na mamo in očeta, odnosov v družini, odnosov do ljubezni in duhovnosti. Večina vprašalnikov je bilo že predhodno prevedenih za potrebe raziskovanja, pri prevajanju vprašalnika za merjenje duhovnosti pa so pomagali študentje Oddelka za anglistiko in amerikanistiko Filozofske fakultete v Ljubljani.

Podatke smo zbirali prek specializiranega spletnega programa QuestionPro, kamor smo nanizali nabor vprašalnikov. K reševanju smo povabili širok in naključen spekter ljudi, ki so bili vključeni v socialne mreže fakultet ljubljanske univerze. Pri zbiranju podatkov je bil vsem udeležencem pojasnjen potek in namen raziskave. Pri podajanju navodil udeležencem smo še posebej izpostavili napotek k skrbnemu prebiranju vprašanj in prošnjo k iskrenemu odgovarjanju. Na koncu smo se jim zahvalili za sodelovanje ter ponudili možnost, da jim rezultate in morebitne ugotovitve tudi predstavimo.

Rezultati

Pred začetkom statistične analize smo s pomočjo Kolmogorov – Smirnovega testa preverili normalnost porazdelitve dimenzij vprašalnika navezanosti na starša. Test normalnosti je pokazal, da se rezultati na dimenzijah (čustvena kakovost družinskih odnosov, starša kot spodbujevalca neodvisnosti, starša kot vir podpore) gibljejo od $p = ,00$ do $p = ,12$.

Pri vprašalniku ljubezenski slogi so rezultati pokazali, da se pri dimenzijah (erotika, igra, prijateljstvo, pragmatičnost, obsesija, nesebičnost) gibljejo od vrednosti $p = ,00$ do $p = ,16$.

Pri lestvici duhovne razsežnosti je test pokazal, da se rezultati pri dimenzijah (kontemplativna izpolnitev, univerzalnost, obča povezanost) gibljejo od $p = ,00$ do $p = ,01$.

Rezultati testa Kolmogorov – Smirnov so pokazali, da se rezultati ne porazdeljujejo normalno, zato smo uporabili neparametrične teste.

Zaradi obsežnosti rezultatov podajamo samo rezultate, pri katerih se je pokazala statistično pomembna razlika, merjena z Mann – Whitneyev U testom za dva neodvisna vzorca ($p < ,05$) med posameznimi skupinami.

Rezultati so pokazali, da na lestvici ljubezenskih slogov tisti, ki so se v partnerski zvezi že kdaj poljubljali z drugo osebo, v povprečju dosegajo statistično pomembne nižje rezultate od tistih, ki se v partnerski zvezi niso nikoli poljubljali z drugo osebo, in sicer pri dimenzijah igra (da – $M = 25,94$, $SD = 4,53$; ne – $M = 27,82$, $SD = 4,17$; $p = ,000$) in erotika (da – $M = 14,95$, $SD = 4,4$; ne – $M = 16,02$, $SD = 5,06$, $p = ,040$) (vrednotenje je obratno!).

Na lestvici duhovne razsežnosti pa tisti, ki so se v partnerski zvezi že kdaj poljubljali z drugo osebo, v povprečju dosegajo statistično pomembne višje rezultate od tistih, ki se v partnerski zvezi niso nikoli poljubljali z drugo osebo, in sicer na dimenziji kontemplativna izpolnitev (da – $M = 8,45$, $SD = 3,58$; ne – $M = 7,43$, $SD = 3,29$, $p = ,000$) in na skupni dimenziji duhovnosti (da – $M = 25,16$, $SD = 6,49$; ne – $M = 23,43$; $SD = 6,76$, $p = ,024$).

Iz rezultatov je razvidno, da na lestvici ljubezenskih slogov tisti, ki imajo oziroma so imeli kdaj z bivšim partnerjem »odprto zvezo«, v povprečju dosegajo statistično pomembne nižje rezultate od tistih, ki nimajo oziroma niso nikoli s katerim od bivšim partnerjem imeli »odprte zveze«, in sicer pri dimenzijah igra (da – $M = 24,49$, $SD = 5,89$; ne – $M = 27,36$, $SD = 4,07$, $p = ,003$) in pragmatičnost (da – $M = 20,56$, $SD = 5,68$; ne – $M = 22,55$, $SD = 4,85$, $p = ,043$) (vrednotenje je obratno!).

Na lestvici duhovne razsežnosti pa tisti, ki imajo oziroma so imeli kdaj z bivšim partnerjem »odprto zvezo«, v povprečju dosegajo statistično pomembne višje rezultate od tistih, ki odprte zveze nimajo oziroma je nikoli niso imeli, in sicer na dimenziji kontemplativna izpolnitev (da – $M = 9,66$, $SD = 4,01$; ne – $M = 7,63$, $SD = 3,29$; $p = ,004$) in univerzanost (da – $M = 8,95$, $SD = 2,89$; ne – $M = 7,86$; $SD = 2,37$; $p = ,025$) ter na skupni dimenziji duhovnosti (da – $M = 27,68$; $SD = 7,38$; ne – $M = 23,96$; $SD = 6,48$; $p = ,002$).

S pomočjo Kruskal – Wallisovega testa za več neodvisnih vzorcev smo izračunali statistično pomembne razlike med vzorci glede na stališče do pojava menjavanja partnerjev. V nadaljevanju smo izračunali med katerimi posameznimi skupinami znotraj vzorca je navedena največja statistično pomembna razlika med skupinami, kar smo ugotavljali z Mann – Whitneyevim U testom za dva neodvisna vzorca.

Iz rezultatov je razvidno, da na dimenziji igre (strinjanje – $M = 23,74$, $SD = 6,44$; ne strinjanje – $M = 27,89$, $SD = 4,26$, $p = ,002$) lestvice ljubezenskih slogov tisti, ki se strinjajo s pojavom menjavanja partnerjev, v povprečju dosegajo statistično pomembne nižje rezultate kot tisti, ki se ne strinjajo s pojavom menjavanja partnerjev (vrednotenje je obratno!).

Na dimenziji kontemplativna izpolnitev (strinjanje – $M = 10,26$, $SD = 3,46$; ne strinjanje – $M = 7,19$; $SD = 3,33$; $p = ,001$) lestvice duhovne razsežnosti tisti, ki se strinjajo s pojavom menjavanja partnerjev, v povprečju dosegajo statistično pomembne višje rezultate kot tisti, ki se ne strinjajo s pojavom menjavanja partnerjev.

Na lestvici ljubezenskih slogov so rezultati pokazali, da tisti, ki so bili do sedaj v treh do šestih partnerskih zvezah ne glede na vključenost spolnega odnosa, v povprečju dosegajo statistično pomembne višje rezultate od tistih, ki so bili do sedaj v 15 do 25 partnerskih zvezah ne glede na vključenost spolnega odnosa, in sicer pri dimenziji igra (treh do šestih partnerskih zvez – $M = 27,37$, $SD = 3,94$; 15 do 25 partnerskih zvez – $M = 21,83$, $SD = 4,24$, $p = ,000$) (vrednotenje je obratno!). Pri dimenziji nesebičnost (ena partnerska zveza – $M = 16,16$, $SD = 4,55$; treh do šestih partnerskih zvez – $M = 18,13$, $SD = 4,54$, $p = ,017$) te iste lestvice tisti, ki so bili do sedaj v eni partnerski zvezi ne glede na vključenost spolnega odnosa, v povprečju dosegajo statistično pomembne nižje rezultate od tistih, ki so bili do sedaj v treh do šestih partnerskih zvezah ne glede na vključenost spolnega odnosa (vrednotenje je obratno!).

Na dimenziji kontemplativna izpolnitev (treh do šestih partnerskih zvez – $M = 7,78$, $SD = 3,39$; 10 do 15 partnerskih zvez – $M = 9,53$, $SD = 3$, $p = ,031$) in na splošni dimeziji duhovnosti (treh do šestih partnerskih zvez – $M = 24,04$, $SD = 6,48$; 10 do 15 partnerskih zvez – $M = 27,88$, $SD = 5,98$, $p = ,015$) lestvice duhovne razsežnosti tisti, ki so bili do sedaj v 10 do 15 partnerskih zvezah ne glede na vključenost spolnega odnosa, v povprečju dosegajo statistično pomembne višje rezultate kot tisti, ki so bili do sedaj v treh do šestih partnerskih zvezah ne glede na vključenost spolnega odnosa.

Pri rezultatih je razvidno, da na dimenziji kontemplativna izpolnitev lestvice duhovne razsežnosti (ena partnerska zveza – $M = 7,13$, $SD = 3$; treh do šestih partnerskih zvez – $M = 11,80$, $SD = 4,38$, $p = ,016$) tisti, ki so bili do sedaj v treh do šestih partnerskih zvezah, vključujoč spolni odnos, v povprečju dosegajo statistično pomembne višje rezultate kot tisti, ki so bili do sedaj v eni partnerski zvezi, ki je vključevala spolni odnos.

Poljubljanje z drugo osebo v partnerski zvezi se statistično pomembno negativno povezuje z dimenzijo navezanosti na starša, in sicer s staršem kot vir podpore, ter z dimenzijama lestvice duhovne razsežnosti, in sicer z duhovnostjo in s kontemplativno izpolnitvijo. Statistično pomembno pozitivno se povezuje z dimenzijama lestvice ljubezenskih slogov, in sicer z igro in erotiko (vrednotenje je obratno!).

Število oseb, s katerimi se je partner poljubljal med partnersko zvezo, se statistično pomembno negativno povezuje z ljubezenskim slogom igro (vrednotenje je obratno!).

Zveza, v kateri partnerja ne pričakujeta oziroma zahtevata partnerske zvestobe, se statistično pomembno pozitivno povezuje z dimenzijama lestvice ljubezenskih slogov, in sicer z igro in s pragmatičnostjo (vrednotenje je obratno!). Statistično pomembno negativno se povezuje z dimenzijami lestvice duhovne razsežnosti, in sicer s splošno duhovnostjo, kontemplativno izpolnitvijo in z univerzalnostjo.

Tabela 1. Spearmanovi koeficienti korelacije in stopnje tveganja med posameznimi dimenzijami vprašalnikov PAQ, LAS, STS in kazalci menjavanja partnerjev.

Dimenzije	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Pojubljanje z drugo osebo	p	,119	,184	,007**	,040*	,000**	,175	,719	,646	,103	,024*	,009**	,253	,202
	r	-,083	-,071	-,143**	,040*	,230**	-,073	,019	,025	-,087	-,121*	-,139**	-,061	-,068
Št. poljubljanj z drugo osebo	p	,404	,967	,244	,909	,000**	,050*	,959	,057	,152	,745	,602	,537	,747
	r	-,071	-,003	-,099	-,010	-,291**	-,165	-,004	-,160	-,121	,028	,044	,052	-,027
Odperta zveza	p	,916	,424	,106	,287	,003**	,167	,043*	,979	,310	,002**	,004**	,024*	,081
	r	-,006	,043	-,086	-,057	,159**	,074	,108*	-,001	-,054	-,165**	-,155**	-,120*	-,093
Št. spolnih partnerjev	p	,590	,378	,172	,109	,000**	,017*	,801	,388	,004**	,000**	,000**	,027*	,034*
	r	-,030	-,049	-,075	-,088	-,275**	,131	-,014	,048	,159**	,212**	,191**	,121*	,116*
Št. vseh resnih zvez	p	,919	,402	,625	,081	,001**	,070	,679	,747	,009**	,000**	,000**	,015*	,052
	r	-,005	-,045	,026	-,093	-,180**	,096	,022	,017	,140**	,214**	,219**	,129**	,103
Št. spolnih partnerjev v ne-resnih zvezah	p	,402	,140	,257	,119	,000**	,403	,985	,275	,247	,006**	,011*	,532	,020*
	r	-,046	-,081	-,062	-,085	-,260**	,046	,001	,060	,063	,151**	,139*	,034	,127*
Strinjanie z menjavanjem partnerjev	p	,484	,162	,911	,154	,000**	,567	,687	,840	,067	,089	,000**	,895	,913
	r	,037	,075	-,006	-,076	,231**	,031	-,022	-,011	-,098	-,091	-,200**	-,007	,006
Št. partnerskih zvez	p	,338	,393	,036*	,040*	,390	,379	,962	,204	,307	,399	,384	,941	,583
	r	-,079	-,071	-,172*	,040*	,071	,073	-,004	-,105	,084	,070	,072	,006	,045
Št. partnerskih zvez po ločitvi	p	,257	,562	,168	,374	,274	,339	,904	,563	,458	,970	,618	,493	,774
	r	-,157	-,081	-,191	-,123	,152	,133	,017	-,080	,103	,005	,069	-,095	,040

Opombe: N = 353. 1 – Čustvena kakovost družinski odnosov (PAQ); 2 – Starša kot spodbujevalec neodvisnosti (PAQ); 3 – Starša kot vir podpore (PAQ); 4 – Erotika (L.A.S.); 5 – Igra (L.A.S.); 6 – Prijateljstvo (L.A.S.); 7 – Pragmatičnost (L.A.S.); 8 – Obsesija (L.A.S.); 9 – Nesebičnost (L.A.S.); 10 – Duhovnost (STS); 11 – Kontemplativna izpolnitev (STS); 12 – Univerzalnost (STS); 13 – Obča povezanost (STS).

*p < ,05; **p < ,01.

Število oseb, s katerimi je imel partner spolni odnos, se statistično pomembno negativno povezuje z ljubezenskim slogom igro ter pozitivno z ljubezenskim slogom prijateljstvo in nesebičnost (vrednotenje je obratno!). Statistično pomembno pozitivno se povezuje z dimenzijami lestvice duhovne razsežnosti, in sicer s splošno duhovnostjo, kontemplativno izpolnitvijo, univerzalnostjo in z občo povezanostjo.

Število partnerskih zvez, ne vključujoč nujno spolnega odnosa, se statistično pomembno negativno povezuje z ljubezenskim slogom igro, ter pozitivno s slogom nesebičnostjo (vrednotenje je obratno!). Statistično pomembno pozitivno se povezuje z dimenzijami lestvice duhovne razsežnosti, in sicer s splošno duhovnostjo, kontemplativno izpolnitvijo in z univerzalnostjo.

Število vseh oseb, s katerim je imel partner spolni odnos, v ne nujno partnerskem odnosu, se statistično pomembno negativno povezuje z ljubezenskim slogom igro (vrednotenje je obratno!). Statistično pomembno pozitivno se povezuje z dimenzijami lestvice duhovne razsežnosti, in sicer s splošno duhovnostjo, kontemplativno izpolnitvijo in z občo povezanostjo.

Strinjanje z menjavanjem partnerjev se statistično pomembno pozitivno povezuje z ljubezenskim slogom igro (vrednotenje je obratno!). Statistično pomembno negativno se povezuje z dimenzijo lestvice duhovne razsežnosti, in sicer s kontemplativno izpolnitvijo.

Število zakonskih partnerskih zvez, vključujoč spolni odnos, se statistično pomembno negativno povezuje z dimenzijo navezanosti na starša, in sicer starša kot vir podpore.

Razprava

Mnogi avtorji (Crowell, Treboux in Waters, 2002; Erdman in Caffery, 2003; Rholes in Simpson, 2004; Kompan Erzar in Poljanec, 2009), ki raziskujejo navezanost, trdijo, da posamezniki na podlagi izkušenj v zgodnjih odnosih s starši, ustvarijo notranji delovni model in stil navezanosti, ki sistematično vpliva na navezanost in vedenje v odraslem intimnem odnosu. Na našem vzorcu smo ugotavljali, ali prihaja do statistično pomembnih povezav med navezanostjo in odnosi s primarnimi skrbniki ter menjavanjem partnerjev.

Naši rezultati kažejo, da se spremenljivka starša kot vir podpore, ki je ena od treh spremenljivk vprašalnika, ki ocenjuje varnost navezanosti na starša, statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem o poljubljanju z drugo osebo, ki ni bila posameznikov partner, ko je bil v partnerskem odnosu. Kar govori o tem, da so se posamezniki, čigar starši so bili na razpolago, ko so potrebovali nasvet ali usmeritev in so dobili toliko pozornosti od njih, kolikor so jo potrebovali, in so staršema lahko zaupali svoje najbolj osebne misli in čutenja, v manjši meri poljubljali z drugo osebo, ki ni bila njihov partner, ko so bili v partnerskem odnosu.

Tako ugotavljata tudi Sperling in Berman (1994), ki trdita, da odrasli, ki so v svojem otroštvu imeli tople in odzivne starše, hkrati poročajo o večjem zadovoljstvu v intimnem odnosu s partnerjem ter so se v partnerskem odnosu bolj pripravljeni prilagajati in vztrajati, zato se najverjetneje tudi v manjši meri spuščajo v intimne odnose (nezvestoba) z drugimi posamezniki, ki niso njihovi partnerji.

Predvidevamo, da posamezniki, ki so razvili varno navezanost s svojimi starši v otroštvu in posledično poročajo o svojih starših kot toplih in odzivnih, so imeli starše, ki so imeli tudi urejene zadeve v partnerskem odnosu, tako da so se lahko v polnosti posvetili vzgoji otroka, hkrati pa je še vedno ostal prostor za njiju kot partnerja, kar je tudi dober model partnerstva za njune otroke. Torej, ko govorimo o varni navezanosti starš-otrok, moramo vedno imeti v mislih, da je za to potreben tudi urejen odnos med partnerjema oziroma staršema, saj ta v nasprotnem primeru lahko negativno vpliva na otrokovo odraslo intimno zvezo, hkrati pa odnos med staršema tudi predstavlja model za otroka, kako sploh odrasel intimni odnos izgleda, kar ugotavljata tudi Caspi in Elder (1988).

Spremenljivka starši kot vir podpore se statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem glede števila zakonskih partnerskih zvez, vključujoč spolni odnos. Posamezniki, čigar starši so bili na razpolago, ko so potrebovali nasvet ali usmeritev in so dobili toliko pozornosti od njih, kolikor so jo potrebovali, in so staršema lahko zaupali svoje najbolj osebne misli in čutenja, imajo manj zakonskih partnerskih zvez, ki vključujejo spolni odnos. Torej, odnos med staršem in otrokom ne pomeni samo model, po katerem bodo posamezniki gradili vse svoje odrasle intimne odnose, temveč je povezan tudi z dejstvom, kakšen način pristopanja k partnerskem odnosu bo razvil posameznik. Simpson (1990) ugotavlja, da posamezniki, ki so imeli s starši topel in ljubeč odnos, imajo v povprečju dalj časa trajajoče odnose s svojimi intimnimi partnerji in so jim tudi bolj zavezani. Prav tako poročajo tudi o večjem zadovoljstvu v odnosu, kar jih posledično tudi spodbuja, da ta odnos ohranijo. Avtorji Cobb, Davila in Bradbury (2001) pa še dodajajo, da imajo varno navezani posamezniki večje sposobnosti komunikacije in spoprijemanja s konflikti v odnosu ter drug drugemu nudijo več podpore.

Na našem vzorcu nismo dobili vseh dimenzij navezanosti na starša statistično pomembno povezanih z menjavanjem partnerjev, zato lahko le delno potrdimo hipotezo, kjer trdimo, da obstaja statistično pomembna povezava med navezanostjo na starša in menjavanjem partnerjev.

V nadaljevanju nas je zanimalo, ali prihaja do statistično pomembnih povezav med ljubezenskimi slogi v partnerskem odnosu posameznika ter menjavanjem partnerjev v odrasli dobi.

Lee (1988, cit. v Hendrick in Hendrick, 1986) je v svoji tipologiji opredelil šest ljubezenskih slogov, ki so v obliki dimenzij predstavljali lestvico ljubezenskih slogov (LAS), ki smo jo uporabili pri raziskovanju. Ugotovili smo, da se erotična ljubezen statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem o poljubljanju z drugo osebo, ki ni bila posameznikov partner, kar pomeni, da so se posamezniki, ki

ljubezen visoko vrednotijo in so močno predani partnerju, v manjši meri poljubljali z osebami, ki niso bile njihovi partnerji.

Ugotovili smo, da se ljubezen, ki predstavlja igro, statistično pomembno pozitivno povezuje z vprašanjem o številu oseb, s katerimi se je partner poljubljil, z vprašanjem o številu spolnih partnerjev, z vprašanjem o številu oseb v partnerski zvezi in z vprašanjem o številu spolnih partnerjev izven resne zveze, kar pomeni, da so se posamezniki, ki se izogibajo globokim čustvom in jih tudi pri partnerju ne želijo vzbujati ter pogosto menjavajo partnerje, v večji meri poljubljali z drugimi osebami, ki niso bile njihovi partnerji, so imeli več spolnih odnosov v in izven resne zveze ter so imeli več partnerskih zvez. Iz raziskave je razvidno, da se ljubezen, ki predstavlja igro, statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem o poljubljanju z drugo osebo, o »odprti zvezi« in z vprašanjem o strinjanju z menjavanjem partnerjev. Tako posamezniki, čigar ljubezen ima manipulativno kvaliteto in plitka čustva, v manjši meri sklepajo »odprte partnerske vezi« in se v manjši meri strinjajo z menjavanjem partnerjev.

Ljubezen, ki se prepleta s prijateljstvom, pa se statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem o številu spolnih partnerjev. Tako so posamezniki, katerih ljubezen ni ognjevita in se prepleta s prijateljstvom, imeli manj spolnih partnerjev.

Načrtovana ljubezen se statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem o »odprti zvezi«, kar pomeni, da posamezniki, ki razumsko pristopajo k izbiri partnerja s prej oblikovanimi zaželenimi lastnostmi partnerja, v manjši meri sklepajo »odprte partnerske vezi«.

Ugotovili smo, da se ljubezen, ki ne postavlja nobenih zahtev in je pripravljena vse oprostiti, statistično pomembno negativno povezuje z vprašanjem o številu spolnih partnerjev in z vprašanjem o številu oseb v partnerski zvezi. Ti posamezniki, ki so pripravljene na samo-žrtvovanje in ne postavljajo nobenih zahtev, so imeli manj spolnih partnerjev in manj partnerskih vezi.

Ugotovitve za posamezne dimenzije se ujemajo z Leejevo (1988, cit. v Hendrick in Hendrick, 1986) tipologijo ljubezni. Statistična pomembnost pri navedenih ugotovitvah in stopnje zanesljivosti dimenzij so bile sicer nizke, a so nakazovale na trend, ki sovпада s tipologijo. V tem oziru bi se lahko sklicevali na velikost vzorca (353 posameznikov), ki je bil ravno dovolj velik, da smo dobili statistično pomembnost, hkrati pa premajhen za visoko povezanost.

Na našem vzorcu nismo dobili vseh dimenzij ljubezenskih slogov statistično pomembno povezanih z menjavanjem partnerjev, zato lahko le delno potrdimo hipotezo, kjer trdimo, da obstaja statistično pomembna povezava med ljubezenskimi, slogi posameznika in menjavanjem partnerjev.

V zadnjem delu raziskave smo se osredotočili na povezavo med posameznikovo osebno duhovnostjo in menjavanjem partnerjev v odrasli dobi.

Duhovnost je močan kazalec spolnega vedenja mladostnikov, zlasti pri dekletih (Burriss idr., 2009), kar potrjujejo tudi rezultati te raziskave, pri čemer prednjači dimenzija duhovnosti, kontemplativna izpolnitev. Ta sicer napoveduje

pogostost trenutkov, ko posameznikova molitev oziroma meditacija nudita osebi emocionalno zadovoljstvo, ter govori o tem, kako močan občutek veselja, moči in podpore pri naporu v povezovanju z višjo stvarnostjo se v nekom vzbuja zaradi molitve oziroma meditacije (Piedmont, 1999). Konstrukt duhovnosti v tej raziskavi razumemo kot sposobnost posameznika, da lahko zavzame perspektivo, ki je izven lastnega direktnega občutka časa in prostora, in zmore gledati na življenje z bolj širokega in objektivnega zornega kota, vključujoč verovanje, da obstaja višji načrt in smoter, ki je nad umrljivo eksistenco, trajen in nespremenljiv, ki usmerja, daje življenju smisel in vrednote (Piedmont, 1999).

Rezultati so pokazali, da gojijo globljo duhovnost in zlasti v molitvi oziroma meditaciji najdejo emocionalno zadovoljstvo tisti posamezniki, ki so se v partnerski zvezi že kdaj poljubljali z drugo osebo, ki ni bila njihov partner, ter posamezniki, ki so bili že kdaj udeleženi v odprti zvezi, kjer partnerska zvestoba ni bila zahtevana. To lahko pomeni, da poduhovljenost in učinkovita molitev oziroma meditacija omogočata ali vsaj v veliki meri spremljata višjo seksualno permisivnost (Murray idr., 2007), kamor bi lahko spadalo tovrstno s seksualnostjo povezano vedenje v partnerskih zvezah.

Nadalje rezultati kažejo, da je močnejši pomen molitve oziroma meditacije bolj značilen za posameznike, ki so bili do sedaj v treh do šestih partnerskih zvezah, vključujoč spolni odnos, v primerjavi s tistimi, ki so bili do sedaj v največ eni takšni partnerski zvezi. To bi lahko pomenilo, da večje število spolnih partnerjev zahteva večjo angažiranost za duhovnost in molitev oziroma meditacijo, iz razloga, če spolna dejavnost ni vključena v zakonskem razmerju in je kot takšna nezadovoljujoča (Antonsen, 2003), potem šele duhovnost in molitev oziroma meditacija ponujajo zapolnitev manjka v človekovi notranjosti (Piedmont, 2007; MacKnee, 1997). Ali pa to pomeni, da večje število spolnih partnerjev zahteva večjo angažiranost za duhovnost in molitev oziroma meditacijo, ker spolnost šele skupaj z duhovnostjo vpliva posamezniku notranje energije in omogoča razvoj k bolj celoviti osebnosti (MacKnee, 1997), kjer je spolnost potrebno razumeti kot senzualno spolnost, skozi katero lahko posameznik doživlja neposredno erotično oziroma ljubezensko povezanost z bogom lastnega razumevanje oziroma duha (Horn idr., 2005), podobno kot to omogoča osebna duhovnost sama ali molitev oziroma meditacija (Piedmont, 1999). Sicer pa v naši raziskavi ne izključujemo možnosti vpliva tretje spremenljivke, ki je nismo predvideli in upoštevali.

Kljub temu da glavnina literature seksualnosti, zlasti zakonski seksualnosti, pripisujejo božanske poteze, ki vzbujajo najgloblji smisel ter krepijo partnerski odnos (Hernandez, 2008), pa nekatere predhodne raziskave (npr. Burris idr., 2009; Murray-Swank idr., 2005) tudi večje število spolnih partnerjev povezujejo z globljo duhovnost. Tudi rezultati te raziskave v splošnem potrjujejo, da so kazalci menjavanja partnerjev – število partnerskih zvez (ne vključujoč spolnega odnosa), število partnerskih zvez (vključujoč spolni odnos) in število spolnih partnerjev – pozitivno (sicer

šibko) povezani z duhovnostjo, predvsem s tisto, ki govori o učinkoviti predani molitvi oziroma meditaciji, in tisto, ki jo opisuje univerzalnost, tj. sposobnost videti človeštvo in vsebivajoče nasploh kot eno, kot medsebojno povezano eksistenco, z enako usodo, presegajoč fizične razlike (Piedmont, 1999).

Rezultati naše raziskave poleg zgoraj že opisanih kazalcev števila spolnih partnerjev ugotavljajo tudi, da so posamezniki, ki so bili do sedaj v 10 do 15 partnerskih zvezah, v primerjavi s tistimi, ki so bili do sedaj v treh do šestih partnerskih zvezah, pri čemer v zvezi spolni odnos ni bil nujno prisoten, bolj dovzetni in predani molitvi oziroma meditaciji, ki prinaša emocionalno zadovoljstvo, ter je za njih značilna tudi globlja duhovnost. To pomeni, da tudi za bolj platonsko ljubezen (če z njo razumemo partnerske odnose z manjšim ali nobenim poudarkom na telesni spolnosti) velja, da večje število partnerjev napoveduje globljo duhovnost. Kar bi morda lahko pomenilo, da močna čustvena doživetja, ki jih posameznik doživlja v svoji duhovni notranjosti ter jih vzbuja preko molitve oziroma meditacije, išče z manjšim poudarkom na telesnem zblizevanju, a z večjim poudarkom na čutnosti kot središču človekovega življenja (Bergant, 1981), in to šele v kasnejših (10 do 15) partnerskih zvezah. Morda pa to, da večje število dosedanjih partnerskih zvez z ne-nujno vključenim spolnim odnosom napoveduje globljo duhovnost, pomeni, da posameznik šele v kasnejših (10 do 15) zvezah v večji meri razvije duhovno občo povezanost s partnerjem kot intimnim prijateljem, zaradi česar je manj osredotočen na seksualno dejavnost (Holder idr., 2000), kot v prejšnjih zvezah.

Kakorkoli za boljše razumevanje vloge duhovnosti v povezavi s kazalci menjavanje partnerjev je bilo narejenega veliko, vendar bi morali za konkretnije zaključke to raziskavo nadalje dopolniti z novimi raziskavami. Potrebno bi bilo preučiti, na kakšen način družbeno okolje, iz katerega prihajajo udeleženci naše raziskave, posreduje standarde za usmerjanje vedenja, med katerega spada tudi seksualno vedenje. Standardi in norme za odločanje, ki jih posameznik ponotranji in operira z njimi v medsebojnih odnosih, sicer izhajajo iz religioznosti (Koenig, 2001), vendar duhovnost povzame veliko teh lastnosti (Zinnbauer, Pargament in Scott, 1999; Zinnbauer in Pargament, 2005), zato bi bilo treba nadalje pri raziskovanju, kako je seksualno vedenje povezano z duhovnostjo, upoštevati tudi to spremenljivko. Duhovnost, ki se usmerja na ponotranjene subjektivne izkušnje božanske in nadnaravne stvarnosti, ki je različna od tega, kar omogoča posameznikova veroizpoved ali privzeta religiozna praksa, lahko bolje razloži vzorce spolnega vedenja (Hyman in Handal, 2006; Marler in Hadaway, 2002).

Zanesljivosti dveh dimenzij (univerzalnost in obča povezanost) sta nizki, medtem ko je pri kontemplativni izpolnitvi visoka. Slednja se je v tej raziskavi tudi največkrat pojavila v statistično značilnih povezavah in primerjavah. Vendar pa v celoti gledano, na našem vzorcu nismo dobili vseh dimenzij duhovnosti statistično pomembno povezanih z menjavanjem partnerjev, zato lahko le delno potrdimo hipotezo, kjer trdimo, da obstaja statistično pomembna povezava med duhovnostjo posameznika in menjavanjem partnerjev.

V prvem delu raziskave smo se prek navezanosti osredotočili na posameznikovo doživljanje odnosov z bližnjimi (očetom in mamo) in kako je ta vplivala na njihov odrasli intimni odnos. V prihodnjih raziskavah bi se lahko osredotočili tudi na to, kako so starši in otroci razreševali posamezne zaplete v družini. Ravno to lahko precej vpliva na posameznikovo vedenje v odraslem intimnem odnosu.

Če pa bi se lotili longitudinalne študije, bi lahko merili posameznikove odnose z bližnjimi skozi celotno obdobje življenja v primarni družini. Ko posameznik odrašča in postaja zrelejši, začenja tudi drugače gledati na odnos s starši. Prav tako pa se spomni čedalje manj podrobnosti, ki prav tako vplivajo na dojetje odnosa s staršema, ki ima posledično tudi vpliva na odrasli intimni odnos posameznika.

Zbrali smo podatke na udeležencih, ki so bili v večini ženskega spola. Večina moških ni želela odgovarjati na vprašanja, ki so se očitno dotikala občutljivejše oziroma nevsakdanje teme.

Kljub zagotavljanju anonimnosti, udeleženci niso bili prepričani, ali bodo res ostali anonimni in so zato raje odklonili sodelovanje. Kar posledično privede do manjšega števila udeležencev. Večji vzorec bi nam tako prinesel večjo sigurnost v rezultate oziroma sklepanje iz vzorca na populacijo.

Veliko udeležencev je prekinilo izpolnjevanje, saj se jim je zdel vprašalnik (oziroma sklop petih vprašalnikov) predolg. Trajanje reševanja pa je najverjetneje vplivalo tudi na kvaliteto reševanja udeležencev, ki so vprašalnice vseeno rešili. Dolgotrajno reševanje lahko udeleženca utruji, kar zmanjša točnost odgovorov, ki jih udeleženci podajo.

Omejitev naše raziskave v veliki meri izhajajo tudi iz raziskovalnega polja seksualnega vedenja, kjer je zaradi občutljivih vprašanj točnost samo-ocenjevalnih podatkov vprašljiva (Tourangeau in Yan, 2007; Tourangeau in Smith, 1996). Kot najočitnejši pokazatelj tega je neodzivnost ali prenehanje izpolnjevanja vprašalnika pri občutljivih postavkah, ki pa v naši raziskavi glede na primerljive raziskave iz tega področja ni bil nič večji (prim. Leigh, Temple in Trocki, 1993). Slabost je tudi v tem, da je imel naš vzorec velik starostni razpon, saj se parametri seksualnega vedenja ne porazdeljujejo enako med posameznimi starostnimi razredi (prim. Johnson idr., 2001), kar pa smo v naši raziskavi, osredotočeni bolj na samo povezanost seksualnega vedenja z drugimi osebnostnimi dimenzijami, zanemarili. Tudi nismo podrobneje raziskali, kakšne prednosti in slabosti na točnost podatkov prinaša izbrani način pridobivanja podatkov preko samo-ocenjevalnega spletnega vprašalnika (Schroder, Carey in Vanable, 2003). V nadaljnjih raziskavah bi bilo potrebno obravnavo področje specifikirati in se ob tem osredotočiti še na ta vidik pridobivanja podatkov, ki je za področje seksualnega vedenja posebej pomemben.

Literatura

- Amato, P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage And the Family*, 58(3), 628–640.
- Amoateng, A. in Bahr, S. (1986). Religion, family, and adolescent drug use. *Sociological Perspectives*, 29, 53–76.
- Antonsen, J. L. (2003). *God in the marital triangle: a phenomenological study of the influence of christian faith in the marriage relationship*. Langley: Trinity western university.
- Bergant, M. (1981). *Družina, zakon, ljubezen na razpotjih*. Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo.
- Bogaert, A. F. in Sadava, S. (2002). Adult attachment and sexual behavior. *Personal Relationships*, 9(2), 191–204.
- Burris, S. L., Smith, G. T. in Charles, R. (2009). Relations among religiousness, spirituality, and sexual practices. *The Journal of Sex Research*, 46(4), 282–289.
- Halpern C. T., Udry J. R., Campbell B., Suchindran C., Mason G. A. (1994). Testosterone and religiosity as predictors of sexual attitudes and activity among adolescent males: A bio-social model. *Journal of Biosocial Science*, 26(2), 217–234.
- Caspi, A. in Elder, G. H. Jr. (1988). Childhood precursors of the life course: Early personality and life disorganization. V E. M. Hetherington in R. M. Lerner (ur.), *Child development in life-span perspective* (str.115–142). New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cobb, R. J., Davila, J. in Bradbury, T.N. (2001). Attachment security and marital satisfaction: The role of positive perceptions and social support. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1131–1143.
- Crowell, A. J., Treboux, D. in Waters, M. (2002). Stability of attachment representations: The transition to marriage. *Developmental Psychology*, 38, 467–479.
- Davila, J. in Bradbury, T. N. (2001). Attachment insecurity and the distinction between unhappy spouses who do and do not divorce. *Journal of Family Psychology*, 15, 371–393.
- Dempster, Mc. D., Frongillo, E. A., Pluhar. E. in Stycos, J. M. (1998). Understanding the relationship between religion and the sexual attitudes and behaviors of college students. *Journal of Sex Education and Therapy*, 123/(4), 288–296.
- Dinero, R. E., Conger, R. D., Shaver, P., Widaman, K. F. in Larsen-Rife, D. (2008). Influence of family of origin and adult romantic partners on romantic attachment security. *Journal of Family Psychology*, 22(3), 622–632.
- Erdman, P. in Caffery, T. (2003). *Attachment and family systems: Conceptual, empirical and therapeutic relatedness*. London: The Guilford Press.
- Feeney, J. A. in Noller, P. (1990). Attachment style as a predictor of adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 281–291.
- Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Hazan, C. in Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524.
- Helminiak, D. (1989). Self-esteem, sexual self-acceptance and spirituality. *Journal of Sex Education And Therapy*, 15(3), 200–210.
- Hendrick, C. in Hendrick, S. (1986). A theory and method of love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(2), 392–402.

- Hernandez, K. M. (2008). *Sacred sexual unions: the sanctification of marital sexuality in newlyweds*. Ohio (USA): Bowling Green State University.
- Holder, D. W., Durant, R. H., Harris, T. L., Daniel, J. H., Obeidallah, D. in Goodman, E. (2000). The association between adolescent spirituality and voluntary sexual activity. *Journal of Adolescent Health, 26*, 295–302.
- Horn, M. J., Piedmont, R. L., Fialkowski, G. M., Wicks, R. J. in Hunt, M. E. (2005). *Theology and Sexuality, 12*(1), 81–101.
- Hyman, C. in Handal, P. J. (2006). Definitions and evaluation of religion and spirituality items by religious professionals: A pilot study. *Journal of Religion and Health, 45*, 264–282.
- Johnson, A. M., Mercer, C. H., Erens, B., Copas, A. J., McManus, S., Wellings, K., ... Field, J. (2001). Sexual behaviour in Britain: partnership, practices, and HIV risk behaviours. *The Lancet, 358*(9296), 1835–1843.
- Karney, R. B. in Bradbury, N. T. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method, and research. *Psychological Bulletin, 118*, 3–34.
- Koenig, H. G. (2001). Religion and medicine II: Religion, mental health, and related behaviors. *International Journal of Psychiatry in Medicine, 31*, 97–109.
- Kompan Erzar, L. K. (2003). *Skrita moč družine*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Kompan Erzar, K. (2006). *Ljubezen umije spomin*. Ljubljana: Brat Frančišek.
- Kompan Erzar, K. in Poljanec, A. (2009). *Rahločutnost do otrok: stik z otrokom v prvem letu življenja*. Ljubljana: Brat Frančišek.
- Leigh, B. C., Temple, M. T. in Trocki, K. F. (1993). The Sexual Behavior of US Adults: Result from a National Survey. *American Journal of Public Health, 83*(10), 1400–1408.
- Levey, T. C., Schiaffino, K. M. in Zaleski, E. H. (1998). Coping mechanisms, stress, social support and health problems in college students. *Applied Developmental Science, 2*(3), 127–137.
- MacKnee, C. (1997). Sexuality and spirituality: In search of common ground. *Journal of Psychology and Christianity, 16*(3), 210–221.
- Mahoney, E. R. (1980). Religiosity and sexual behavior among heterosexual college students. *Journal of Sex Research, 16*, 97–113.
- Marler, P. L. in Hadaway, C. K. (2002). Being religious or being spiritual in America: A zero-sum proposition? *Journal for the Scientific Study of Religion, 41*, 289–300.
- Murray, K. M., Ciarrocchi, J. W. in Murray-Swank, N. A. (2007). Spirituality, religiosity, shame and guilt as predictors of sexual attitudes and experiences. *Journal of Psychology and Theology, 35*(3), 222–234.
- Murray-Swank, N. A., Pargament, K. I. in Mahoney, A. (2005). At the crossroads of sexuality and spirituality: The sanctification of sex by college students. *International Journal for the Psychology of Religion, 15*, 199–219.
- Newberg, A., D'Aquili, E. in Rause, V. (2001). *Why God won't go away*. New York: Ballantine.
- Paul, C., Fitzjohn, J., Eberhart-Phillips, J., Herbison, P. in Dickson, N. (2000). Sexual abstinence at age 21 in New Zealand: The importance of religion. *Social Science and Medicine, 51*, 1–10.
- Piedmont, R. L. (1999). Does spirituality represent the sixth factor of personality: Spiritual transcendence and the five-factor model. *Journal of Personality, 67*, 985–1013.

- Piedmont, R. L. (2007). Cross-cultural generalizability of the spiritual transcendence scale to the Philippines: Spirituality as a human universal. *Mental Health, Religion and Culture*, 10(2), 89–107.
- Poulson, R. L., Eppler, M. A., Satterwhite, T. N., Wuensch, K. L. in Bass, L. A. (1998). Alcohol consumption, strength of religious beliefs and risky sexual behavior in college students. *Journal of American College Health*, 46, 227–232.
- Rholes, W. S. in Simpson, J. A. (2004). Attachment theory: Basic concepts and contemporary questions. V W. S. Rholes in J. A. Simpson (ur.), *Adult Attachment: Theory, Research, and Clinical Implications*, (str. 3–14). New York: Guilford Press.
- Rubin, K. H., Dwyer, K. M., Booth-LaForce, C., Kim, A. H., Burgess, K. B. in Rose-Krasnor, L. (2004). Attachment, friendship, and psychosocial functioning in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 24(4), 326–356.
- Saucier, G. in Skrzypinska, K. (2006). Spiritual but not religious? Evidence for two independent dispositions. *Journal of Personality*, 14, 1257–1292.
- Schroder, K. E. E., Carey, M. P. in Vanable, A. (2003). Methodological Challenges in Research on Sexual Risk Behavior: II. Accuracy of Self-Reports. *Annals of Behavioral Medicine*, 26(2), 104–123.
- Shmueli-Goetz, Y., Target, M., Fonagy, P. in Datta, A. (2008). The Child Attachment Interview: A psychometric study of reliability and discriminant validity. *Developmental Psychology*, 44(4), 939–956.
- Simpson, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 971–980.
- Simpson, J. A., Winterheld, H. A., Rholes, W. S. in Orin, M. M. (2007). Working models of attachment and reactions to different forms of caregiving from romantic partners. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 466–477.
- Sperling, B. M. in Berman, H. W. (1994). *Attachment in Adults: Clinical and developmental perspectives*. New York: The Guilford Press.
- Sternberg, J. R. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review*, 93(2), 119–135.
- Thorton, A. in Camburn, D. (1989). Religious participation and adolescent sexual behavior. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 641–652.
- Tourangeau, R. in Smith, T. W. (1996). Asking Sensitive Questions: The impact of data collection mode, question format, and question context. *Public Opinion Quarterly*, 60(2), 275–304.
- Tourangeau, R. in Yan, T. (2007). Sensitive Questions in Surveys. *Psychological Bulletin*, 133(5), 859–883.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I. in Scott, A. B. (1999). The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects. *Journal of Personality*, 67, 889–919.
- Zinnbauer, B. J. in Pargament, K. I. (2005). Religiousness and spirituality. V R. F. Paloutzian in C. L. Park (ur.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (str. 21–42). New York: Guilford.

Samouresničujoča se prerokba: pojav in implikacije

*Simona Gomboc**

*Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje
in informacijske tehnologije, Oddelek za biopsihologijo, Koper*

Povzetek: Namen članka je predvsem predstavitev pojava samouresničujoče se prerokbe, pa tudi razmislek o možnostih njegove konstruktivne uporabe oziroma preprečevanja njegovih negativnih učinkov. Pojav je najprej predstavljen zgodovinsko: od prve opredelitve s strani Mertona, preko Rosenthalove klasične študije o učinku pričakovanj učiteljev na razvoj inteligentnosti pri učencih, ki je raziskovanje pojava samouresničujoče se prerokbe vpeljala v socialno psihologijo, do analize ekstremnosti tako pozitivnih kot negativnih odzivov nanjo. Sledi pregled sodobnih študij v zvezi z vprašanjem samega obstoja pojava; njegove velikosti, praktične pomembnosti in razširjenosti. Opisana sta tudi Rosenthalov model desetih puščic in njegova štirifaktorska teorija, ki skupaj razlagata dejavnike in mehanizem samouresničujoče se prerokbe. Predstavitev je dopolnjena z razmislekom o kulturno-zgodovinskem in paradigmatkem kontekstu kot pomembnem dejavniku razširjenosti in pomena preučevanja samouresničujoče se prerokbe. Članek se zaključi z razmislekom o možnostih zmanjšanja pogostosti pojava oziroma njegovih negativnih učinkov, pri čemer je izpostavljen pomen zavedanja, tako v smislu zavedanja samega obstoja pojava kot razumevanja njegovega delovanja.

Ključne besede: samouresničujoča se prerokba, Pygmalionov učinek, socialna resničnost, socialni konstruktivizem, socialna psihologija

Self-fulfilling prophecy: the phenomenon and its implications

Simona Gomboc

*Department of Biopsychology, Faculty of Mathematics, Natural Sciences
and Information Technologies, University of Primorska*

Abstract: The article presents the phenomenon of self-fulfilling prophecy and provides some critical thoughts about the possibilities of using it constructively as well as preventing its possible detrimental effects. The phenomenon is first presented historically: from the first definition by Merton, through Rosenthal's classical Pygmalion study that brought the topic into social psychology, to an analysis of the extremeness of both positive and negative reactions that the study spawned. This is followed by an overview of modern research regarding the existence of self-fulfilling prophecy; its magnitude, practical importance, and prevalence. Then, Rosenthal's Ten-arrow model and Four-factor theory that aim to explain the factors and mechanism of self-fulfilling prophecy are described. The presentation is completed by an analysis of cultural-historical as well as paradigmatic context that importantly con-

* Naslov/Address: Simona Gomboc, Oddelek za biopsihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijsko tehnologijo, Muzejski trg 2, Koper, Slovenija, e-naslov: simona.gomboc@upr.si

tributed to the importance of self-fulfilling prophecy research in social psychology. In conclusion, some possibilities for diminishing the prevalence of the phenomenon are presented. In regard to this, the role of awareness is especially emphasized, both in the sense of being aware of phenomenon's existence as well as in the sense of understanding its workings.

Keywords: self-fulfilling prophecy, Pygmalion effect, social reality, social constructivism, social psychology

CC = 3040

Koncept samouresničujoče se prerokbe¹ je leta 1948 prvi predstavil sociolog Robert K. Merton, da bi opisal situacijo, v kateri pričakovanja ene osebe (ali skupine) o drugi osebi (ali skupini) vodijo do uresnitve teh pričakovanj (Franzoi, 2006).² Pojav je opredelil na sledeč način:

»Samouresničujoča se prerokba je v začetku *napačna* definicija situacije, ki izzove novo vedenje, katero nadalje povzroči, da se primarno napačna ocenitev situacije uresniči. Navidezna veljavnost samouresničujoče se prerokbe ohranja prevlado napake, kajti prerok bo dejanski izhod dogodkov videl kot dokaz, da je imel že od začetka prav.« (Merton, 1948, 195, kurziv v originalu).

Mertonu je pojav samouresničujoče se prerokbe služil za pojasnjevanje dogajanja v družbi. Kot bazično predpostavko za razumevanje dogajanja med ljudmi je privzel Thomasov teorem. Ta pravi, da v kolikor »posameznik označi situacijo kot resnično, je ta resnična v vseh svojih posledicah.« (prav tam, 194). Pri tem je dodatno opozoril na implikacije teorema, da se namreč »posamezniki ne odzivajo le na objektivne značilnosti situacije, ampak, še pomembneje, na pomene, ki jih pripišejo objektivni situaciji.« (prav tam). Ti pomeni potem določajo njihovo vedenje.

¹ Angleški termin »*self-fulfilling prophecy*« lahko v slovenščino prevajamo na dva načina. Eden od terminov v uporabi je »samoizpolnjujoča se napoved« (prim. Ostrez, 2006), v tem članku pa bom uporabljala drugi, tudi uporabljan termin: »samouresničujoča se prerokba«. V prvem delu je to manj, v drugem pa bolj neposreden prevod, tako da sta s tega vidika termina enakovredna. Za drugega sem se odločila zato, ker izraz »samouresničujoče« nakazuje na dinamiko *uresničevanja*, torej dejanskega nastajanja nečesa, kar je prej obstajalo le na ravni mišljenja. To ima pomembne implikacije za povezavo samouresničujoče se prerokbe s pojavom socialne resničnosti in epistemološko pozicijo (socialnega) konstruktivizma.

² Za označitev posameznika ali skupine, ki goji pričakovanja, uporabljam termin »prerok«, za označitev posameznika ali skupine, na katerega oziroma katero se vežejo pričakovanja, pa termin »ciljna oseba« oziroma »ciljne osebe«. V angleški literaturi se sicer za označitev prvih uporabljajo termini »*perceiver*«, »*prophet*« in »*expectee*«, za označitev drugih pa »*target*« in »*expectee*«.

Merton je opisal nekaj tipičnih primerov samouresničujoče se prerokbe, ki so bili kasneje pogosto navajani s strani drugih avtorjev (prim. Harris, 2007; Myers, 2008). Delovanje bančnega sistema in zlom borze leta 1929 kaže na realne posledice verjetja velike množice posameznikov v nestabilnost valute. Ko so ljudje zaradi strahu pred izgubo denarja množično dvigovali denar s svojih bančnih računov, so povzročili propadanje bank in dejanski padeč valute, kar se ne bi zgodilo, če se ta dvom ne bi pojavil. Nadalje je Merton (1948) kot samouresničujoče se opisal etnične in rasne predsodke. Rasna politika Združenih držav Amerike v času Mertonovega delovanja (petdeseta leta prejšnjega stoletja) je bila še močno diskriminatorna do temnopoltih državljanov. Eden mnogih predsodkov o temnopoltih prebivalcih se je vezal na njihovo domnevno nižjo intelektualno sposobnost v primerjavi z belo raso, kar so utemeljevali z dejstvom, da je odstotek temnopoltih, ki maturirajo, zelo nizek. Vendar pa so pri tem spregledali dejstvo, da je zaradi prepričanja o nižjih sposobnostih temnopoltih prevladovala politika o nedodeljevanju štipendij temnopoltim državljanom, saj je bilo »škoda porabljeni denar za nesposobne.« (prav tam., 200). Tako je prepričanje belcev ustvarjalo in ohranjalo pogoje, ki so onemogočali izobraževanje temnopoltim in ga tako potrjevali.

Kot ugotavljajo Madon, Jussim in Eccles (1997, 791), je bil Merton prvi, ki je opozoril na moč vpliva interpersonalnih pričakovanj na vedenje ljudi in spodbudil pomembna vprašanja, ki so postala del socialne psihologije: v kolikšni meri pričakovanja vplivajo na socialno resničnost in kdaj jo pričakovanja tudi ustvarjajo?

V psihologijo je pojav samouresničujoče se prerokbe uvedel Robert Rosenthal, ki ga je prvi začel preučevati eksperimentalno (Madon idr., 1997). Ko opisuje svoje začetke ukvarjanja s pojavom, Rosenthal pravi, da je »v petdesetih letih prejšnjega stoletja skoraj uničil rezultate svoje doktorske dizertacije [...] kajti izgledalo je, da [se je] do udeležencev svoje raziskave vedel na način, ki je vodil v takšen odziv z njihove strani, da je potrjeval eksperimentalne hipoteze.« (Rosenthal, 2002, 840). Presenetljiva možnost vpliva eksperimentatorjev na udeležence raziskave ga je spodbudila, da je začel raziskovati pojav, ki ga je najprej poimenoval nezavedna eksperimentalna pristranost (Angl. »*unconscious experimental bias*«), kasneje pa ga je preimenoval v učinek interpersonalnih pričakovanj (Rosenthal, 2002)³.

V prvi raziskavi, ki je načrtno preučevala vpliv pričakovanj eksperimentatorjev na udeležence raziskav (Rosenthal, Persinger, Vikan-Kline in Fode, 1963) so imeli udeleženci raziskave za nalogo ocenjevati uspešnost ljudi na fotografijah. Eksperimentalna in kontrolna skupina sta se ločili le v pogoju, ali so bila eksperimentatorjem vnaprej ustvarjena pričakovanja glede odgovarjanja udeležencev raziskave ali ne. Eksperimentatorji obeh skupin so vsem udeležencev prebrali enaka navodila in pokazane so jim bile enake fotografije istih oseb. Kljub temu so udeleženci eksperimentalne skupine, v kateri so eksperimentatorji pričakovali, da bodo osebe na

fotografijah ocenjene kot zelo uspešne, bolj pozitivno ocenjevale uspeh oseb na slikah kot udeleženci kontrolne skupine, kjer eksperimentatorji tega niso pričakovali.

»Seveda si našel učinek pričakovanja, če pa si delal z ljudmi; zato mi delamo s podganami,« so bile reakcije psihologov na Rosenthalovo raziskavo (Rosenthal, 2002, 840). Vendar, obstajali so tudi opisi vpliva ljudi na eksperimentalne živali, med drugimi s strani Pfungsta o delu s pametnim konjem Hansom in poročanje Pavlova o delu s psi (Grunberg, 1929; v Rosenthal, 2002). Prvi eksperiment, ki ga je potem Rosenthal naredil z živalmi (Rosenthal in Fode, 1963) pa je prav tako pokazal učinek eksperimentatorjevih pričakovanj na rezultate eksperimenta. Dvanajstim eksperimentatorjem je bilo naključno dodeljenih pet netreniranih ali kako drugače posebej vzgajanih podgan. Eksperimentalna situacija naj bi obsegala učenje gibanja po labirintu s pomočjo vizualnih znakov. Šestim eksperimentatorjem so povedali, da so bile podgane posebej vzgajane za uspešno gibanje v labirintu, ostalim šestim eksperimentatorjem pa, da so bile podgane posebej vzgajane tako, da se v labirintih ne bi znašle. Rezultati eksperimenta so jasno pokazali, da so se podgane eksperimentatorjev, ki so verjeli, da so bile njihove podgane posebej vzgajane za uspešno gibanje v labirintu, hitreje učile od podgan, katerih eksperimentatorji so verjeli v njihove slabe sposobnosti gibanja v labirintu.

Rosenthalovo delo na področju odkrivanja vpliva eksperimentatorjev na udeležence raziskave je imelo pomembne implikacije (Harris, 2007). Raziskovalci so pri načrtovanju eksperimentov namreč začeli preprečevati ta vpliv z oblikovanjem dvojno slepih eksperimentalnih načrtov, kjer je eksperimentatorjem prikrito, kateri udeleženci sestavljajo eksperimentalno in kateri kontrolno skupino.

Pygmalionova študija

Pedagoški psihologi so opozarjali na možnost, da učenčeve sposobnosti narastejo, če tako pričakuje njihov učitelj (Rosenthal, 1995). Da bi preveril to možnost,

³ V angleški literaturi se sicer uporablja več terminov za označitev pojava samouresničujoče se prerokbe, ki jih avtorji uporabljajo nedosledno, včasih kot sopomenke terminu »*self-fulfilling prophecy*«, včasih kot njegove podpomenke, kar vnaša v raziskovalno področje določeno zmedo. Kot sopomenki se praviloma uporabljata termina: »*expectancy effect*« (slov. »učinek pričakovanj«) in »*inter-personal expectancy effect*« (slov. »učinek interpersonalnih pričakovanj«), čeprav je na mestih iz konteksta tudi razvidno, da je drugi kdaj uporabljen kot podpomenka prvemu. V skladu s tem, bi lahko tudi termin »samouresničujoča se prerokba« označili kot podpomenko terminu »učinek pričakovanja«, vendar ga Merton uporablja za označitev pojava med ljudmi (torej kot sopomenko terminu »učinek interpersonalnih pričakovanj«), Rosenthal pa ga, čeprav se naveže na Mertona, uporablja tudi kot termin, ki označuje učinek med ljudmi in živalmi (torej kot sopomenko terminu »učinek pričakovanja«). Sama bom, ko bom navajala avtorje, uporabljala termin, ki ga uporabljajo sami, v ostalih primerih pa bom uporabljala termin »samouresničujoča se prerokba«, ki ga razumem kot najbolj splošen termin za označitev pojava, ko napačna pričakovanja preroka (ali skupine prerokov) *vzročno-posledično*, preko spremembe vedenja tega preroka (ali skupine prerokov) in kompatibilnega odziva s strani ciljne osebe (skupine posameznikov ali živali) vodijo v njihovo uresničitev.

je Rosenthal skupaj z Jacobsenovo leta 1964 izvedel Pygmalionov eksperiment, ki velja danes za klasičnega⁴ (Rosenthal in Jacobsen, 1973). Eksperiment je potekal na osnovni šoli Oak v Združenih državah Amerike. V maju leta 1964 je bil na učencih 18 razredov (po trije razredi na šestih stopnjah, od vrta do petega razreda) apliciran test inteligentnosti TOGA, ki naj bi, kot je bilo povedano učiteljem, uspel izločiti tiste, ki bodo v naslednjih osmih mesecih pokazali pomemben napredek na intelektualnem področju. Vsakemu od učiteljev je bil štiri mesece po aplikaciji testa predstavljen imenski seznam učencev, pri katerih je domnevno pričakovati tovrsten učinek, pri čemer je seznam sestavljalo znotraj vsakega razreda dvajset odstotkov naključno izbranih učencev eksperimentalne skupine. Učenci so potem znova reševali isti test inteligentnosti v januarju leta 1965 (8 mesecev po prvem testiranju), v maju istega leta (1 leto po prvem testiranju) in nazadnje v maju naslednjega leta, torej leta 1966 (2 leti po prvotni aplikaciji testa).

Rezultati eksperimenta so pokazali, da se je povprečni inteligenčni količnik učencev eksperimentalne skupine ($N=65$) v obdobju dveh let povečal za 12 IQ točk, medtem ko so učenci kontrolne skupine ($N=255$) pridobili 8 IQ točk, pri čemer je bila razlika med obema eksperimentalnima skupinama, 4 IQ točke, statistično pomembna (Cohenov $d = 0,35$; $p < 0,05$). Na podlagi teh rezultatov sta avtorja zaključila, da so pričakovanja učiteljev delovala po principu samouresničujoče se prerokbe; imela so neposreden vzročni vpliv na intelektualni razvoj učencev, kajti, »razlika med skupino učencev s pričakovanim intelektualnim napredkom in kontrolno skupino učencev je bila samo v glavah učiteljev.« (Rosenthal, 2002, 842). Še več, učence kontrolne skupine, torej tiste učence, pri katerih učitelji glede na podan seznam niso pričakovali intelektualnega napredka, pa so še vedno dosegli znaten intelektualni napredek, so učitelji dojemali kot slabše prilagojene, manj zanimive in priljubljene in to v toliko večji meri, kolikor večji je bil njihov napredek (prav tam). Torej, napačna pričakovanja učiteljev so na eni strani doprinesla k nepravilni prednosti nekaterih učencev nasproti drugim, hkrati pa so se učitelji na nepričakovan intelektualni nadpredek drugih odzvali neodobravajoče. Te ugotovitve so kazale na možnost, da so učitelji aktivno vpleteni v ustvarjanje diskriminatornih socialnih razlik in so posledično izzvale velik odmev.

⁴Tako klasičnega, da se je termin »*Pygmalion effect*« uveljavil kot podpomenka samouresničujoče se prerokbi in označuje primer, ko pozitivna pričakovanja vzročno povzročijo izboljšanje sposobnosti pri ciljnih osebah. V literaturi je sicer termin najpogosteje uporabljan kot označitev tovrstnega pojava v šolskem kontekstu: ko pričakovanja učiteljev vplivajo na dosežke učencev, pri čemer je ponekod uporabljan izključno za opis situacije, ko pozitivna pričakovanja vplivajo na inteligenčni dosežek učencev. V slovenščino ga prevajamo kot »Rosenthalov učinek«. Uporablja se tudi termin »*Galathea effect*«, ki označuje kompatibilen učinek Pygmalionovem učinku, saj se nanaša na pojav, ko se dosežki in sposobnosti določene osebe (ali skupine posameznikov) izboljšajo zato, ker imajo drugi pozitivna pričakovanja o njih. Termin »*Golem effect*« pa predstavlja pojav, ko se dosežki in sposobnosti določene osebe (ali skupine posameznikov) poslabšajo zaradi negativnih pričakovanj drugih (Golem je v judovski mitologiji stroj, ki je bil narejen, da bi bil služabnik, vendar se je spremenil v pošast).

Odzivi na Pygmalionovo raziskavo

Pygmalionova raziskava je spodbudila množico raziskav, ki so želele bodisi potrditi bodisi ovreči predpostavko o tovrstnem učinku učiteljevih pričakovanj na razvoj inteligentnosti učencev (za pregled glej Spitz, 1999). Kar je skupno obema vrstama odzivov, je njuna ekstremnost: na eni strani je bila Pygmalionova raziskava entuziastično in nekritično sprejeta s strani širše intelektualne in obče javnosti, na drugi strani pa je bila deležna tudi poplave (ne vedno upravičenih) kritik, predvsem s strani pedagoških psihologov in raziskovalcev inteligentnosti.

Negativne kritike

Nemudnih ostrih kritik je bila Pygmalionova raziskava deležna predvsem s strani Thorndika (1968, v Jussim, 2005) in Snowa (1969; v Spitz, 1999), čeprav so se kritike vrstile tudi s strani drugih (prim. Jensen (1980), Roth (1995), Rowe (1995); za pregled glej Jussim, 2005). Thorndike je v svojih kritikah nastopil zelo skrajno; raziskavo je označil kot »tehnično tako pomanjkljivo, da je obžalovanja vredno, da je kdaj zapustila roke njenih raziskovalcev,« vendar kljub temu ne dvomi, »da bo kljub vsem mojim kritikam, Pygmalionova raziskava postala klasična, pogosto citirana in redko deležna kritične preučitve.« (Thorndike, 1968; v Spitz, 1999, 208). Po mnenju Thorndika dobljeni podatki kažejo na to, da je bila aplikacija vprašalnika TOGA neupravičena oziroma je bil testni postopek nepravilno izveden. Kajti, na primer, povprečni izmerjeni IQ količnik na podtestu sklepanje v razredu 19 učencev, ki so vstopali v prvi razred, je bil 31 IQ točk, kar šoloobvezne otroke označi »komaj za imbecile« (prav tam) in kaže, da je »bilo testiranje brezpredmetno in nesmiselno« (prav tam). Povprečni IQ količnik na podtestu sklepanje vseh 63 otrok, ki so vstopali v prve razrede, je bil 58, za kar je Thorndike ocenil, bi moral biti doseženi surovi rezultat na testu okrog 2 točki. Takšen surovi rezultat pa je nižji od rezultata, ki bi ga dobili v primeru slučajnega ugiibanja. Opozorila na tovrstne nenavadne rezultate so posebej pomembna, ker je bilo ravno v nižjih razredih zabeležena tako velika razlika med eksperimentalno in kontrolno skupino, da je pomembno doprinesla k statistično pomembni razliki med obema skupinama na ravni celotne raziskave.

Ob kritikah, vezanih na izvedbo eksperimenta (uporabljeni test in način njegove aplikacije), je bilo nadalje največ kritik deležno neposredno povezovanje pričakovanj učiteljev z inteligenčnim količnikom učencev. Snow (1995) – eden najbolj gorečih kritikov in dolgoletni Rosenthalov partner v diskusijah, vezanih na Pygmalionovo študijo – pravi, da se sicer strinja z ugotovitvijo, da rezultati študije kažejo na obstoj interpersonalnih pričakovanj kot psiholoških fenomenov, in da učiteljeva pričakovanja, kot primer interpersonalnih pričakovanj, lahko vplivajo na učne dosežke, vendar ostro odklanja sklep o neposrednem vplivu učiteljevih

pričakovanj na inteligenčni količnik učencev. Tako tudi neposredno poziva Rosenthala, naj preneha navajati Pygmalionovo študijo »kot dokaz za to, da imajo pričakovanja učiteljev vzročni vpliv na inteligenčni razvoj učencev in s tem zavajati širšo javnost, da je možno samo s spremembo pričakovanj povečati inteligenčni količnik otrok.« (Snow, 1995, 171). Snow (1969; v Spitz, 1999) svoje kritike utemeljuje na ponovni analizi surovih rezultatov Pygmalionove študije in se na podlagi lastnih ugotovitev strinja s Thorndikom o neustreznosti uporabe testa inteligentnosti TOGA, predvsem zaradi pomanjkanja norm za najmlajše otroke, posebej za tiste iz nižjega socialnoekonomskega okolja. Tudi Spitz (prav tam) opozori na nenavadno nizke povprečne testne rezultate prvega testiranja nekaterih učencev razredov najnižje stopnje (povprečni inteligenčni količniki učencev prvih razredov: 31, 47 in 53) in podaja še nadaljne primere nenavadno velikih skokov inteligenčnega količnika med prvim in naslednjimi testiranjimi (8 mesecev, 1 leto in 2 leti kasneje). Tako med drugim navaja primer učenca, ki je na prvem testiranju na podtestu sklepanje dosegel 17 IQ točk, izmerjeni količniki na naslednjih testiranjih pa so si sledili v naslednjem vrstem redu: 148, 110 in 112 IQ točk.

Rosenthal že več kot štiri desetletja odgovarja na kritike lastne študije (za pregled glej Rosenthal, 1987, 1995, 2002) in je nekatere tudi ovrigel, med drugim tudi Thordikov sklep, da so neustrezne vse ugotovitve raziskave, saj naj bi bila uporaba testa neustrezna. Aplikacija neustreznega diagnostičnega sredstva namreč, poleg doseganja veljavnosti ugotovitev, nadalje oteži tudi najdubo razlik med eksperimentalnima skupinama (Rosenthal, 2002). Zato so bile, v kolikor je bila uporaba testa TOGA dejansko neustrezna, ugotovljene razlike med skupinama celo podcenejane (Jussim in Harber, 2005). Še naprej pa ostajajo dvomi, ki se vežejo predvsem na neposredno vzročno-posledično povezavo med pričakovanji učiteljev in intelektualnim razvojem učencev: tako Spitz (1999) Rosenthalu očita, da je že pri navajanju vpliva eksperimentatorjev na učenje podgan v labirintu neupravičeno prenehal uporabljati navednice, ko govori o podganah, ki so postale pametnejše zaradi pričakovanj eksperimentatorjev. Uporaba navednic bi namreč pomenila, da so podgane le izboljšale svoje dosežke, ne pa da se je njihova »podganja inteligentnost« povečala. Kot sprašuje že Fiske (1978; v Spitz, 1999): so pričakovanja vplivala na organizem ali samo na podatke? Spitz (prav tam) tudi v primeru učencev Rosenthalu očita isto napako kot naj bi jo, po njegovem mnenju, naredil pri navajanju ugotovitev eksperimentov z živalmi in še naprej opozarja na nekritično enačenje dosežkov učencev z napredkom na intelektualnem področju.

Ameriški ethos ter Nekritična sprejetost Pygmalionove raziskave

Na drugi strani je bila raziskava skoraj entuziastično sprejeta med širšo občo, pa tudi strokovno javnostjo. Wineburg (1987) v svojem prispevku z naslovom Samouresničitev samouresničujoče se prerokbe navaja vrsto nekritičnih in napačnih sklepov, ki naj bi izhajali iz ugotovitev Pygmalionove raziskave. Kot ugotavlja,

so »verovanja, vezana na Pygmalionovo raziskavo postala bolj pomembna kot dejanski raziskovalni sklepi in ločevanje enih od drugih se je izkazalo za nelahko nalogo.« (prav tam, 33). Medijsko je raziskava doživela velik odmev. Časnik Time je leta 1968 objavil, da je Pygmalionova raziskava dokazala, da so mnogi učenci učno neuspešni preprosto zato, ker tako pričakujejo njihovi učitelji (Wineburg, prav tam). New Yorker je prav tako objavil članek Roberta Cola, psihiatra s Harvarda, ki je ugotovitve raziskave označil kot nedvoumno potrjujoče in pri tem spregledal vsaj dve dejstvi: da so bile najdene razlike med eksperimentalno in kontrolno skupino statistično pomembne na samo dveh stopnjah od šestih (v prvem in drugem razredu) ter da ponovljene raziskave niso uspeli dokazati vpliva učiteljev na intelektualni razvoj učencev (Wineburg, prav tam), kar ne daje slike nedvoumne potrjenosti pojava.

»Pygmalionova raziskava je stopila na občutljiv socialni in politični žulj,« pravita Jussim in Harber (2005, 134) in ekstemnost kritik na eni ter entuziastično sprejetost na drugi strani vsaj delno pripisujeta jasnosti in enostavnosti sporočila Rosenthala in Jacobsenove, ki je obljubljalo znanstveno potrditev sumov o moči prepričanj pri ustvarjanju nepravilnosti in diskriminacije. Ko Wineburg (1987) išče odgovore na vprašanje, zakaj je bil odziv na Pygmalionovo raziskavo v določenih krogih tako nekritično pozitiven, pravi naslednje:

»Pygmalion ne predstavlja le ideje, ampak celoten *ethos*, edinstveno ameriški način gledanja nase in razumevanja tega, kar vidimo. Pygmalion je uporabil empirične podatke, da bi dokumentiral to, kar verjamemo kot ljudje: ne naše socialno okolje, ne naše pretekle izkušnje, niti testni rezultati v naših akademskih poročilih ne morejo onemogočiti našega razvoja.« (prav tam, 35).

Domnevni dokazi za moč prepričanj so se skladali s splošno sprejetim mnenjem, da je »tudi na na področju intelektualnega razvoja kot na toliko drugih sferah življenja Američana pot do uspeha tlakovana z močjo pozitivnih misli.« (prav tam).

Da je bila Pygmalionova študija tako široko sprejeta, pa Wineburg izpostavlja tudi značilnosti obdobja ameriške zgodovine druge polovice prejšnjega stoletja:

»Ne samo, da je bil Pygmalion rojen v pravi državi, tudi njegov *timing* je bil pravi. Pretresena zaradi (Vietnamske, op. a.) vojne, gibanja za državljanske pravice in rasnih nemirov, je Amerika že našla krivce. Učitelji, zadosti nemočni in neorganizirani, so bili pripravniki kandidati.« (Wineburg, 1987, 35).

Učitelji so predstavljali odgovor na vprašanje, zakaj je potem, ko je bila sistemska segregacija ukinjena, problem nepriviligiranih otrok ostal. Da enostavna sprememba socialne organizacije ne zadošča, dokler ne dosežemo spremembe v glavah učiteljev, je opozarjal že Clark (1963; v Wineburg, prav tam), ki je prvi

začel raziskovati stališča učiteljev in posebej radikalno opozarjal na možnost, da so prav učiteljeva pričakovanja zelo pomemben dejavnik intelektualne sposobnosti (glej tudi Rosenthal, 2002). Še danes določena struja raziskovalcev vidi učitelje kot izvor družbenih problemov. Njihovi pogledi na samouresničujočo se prerokbo so poudarjeno bolj ekstremni: samouresničujočo se prerokbo vidijo kot realen in zelo široko razširjen pojav, ki ima velik učinek, ne samo na dosežke učencev, ampak tudi na njihov intelektualni razvoj. Menijo, da so pričakovanja učiteljev v večini primerov nepravilna, da so učinki negativnih pričakovanj močnejši kot učinki pozitivnih pričakovanj in da se učinki učiteljevih pričakovanj kumulirajo skozi čas (Jussim in Harber, 2005).

Manj ekstremni zaključki novejših ponovnih analiz

Ko Jussim in Harber (2005) podajata pregled petintridesetih let ukvarjanja raziskovalcev s pojavom samouresničujoče se prerokbe na pedagoškem področju, torej s preučevanjem vpliva pričakovanj učiteljev na razvoj inteligentnosti učencev, se vračata k izvornim rezultatom Pygmalionove raziskave, saj sta (podobno kot Snow, 1995; Spitz, 1999; Wineburg, 1987) mnenja, da so bili pogosto narobe interpretirani. To naj bi tudi pojasnilo tako različna mnenja raziskovalcev: od poudarjanja velike moči vpliva učiteljevih pričakovanj (npr. Schultz in Oskamp, 2000; v Jussim in Harber, 2005), preko priznavanja majhnega učinka (prim. Snow, 1995; Spitz, 1999) do zanikanja pojava v celoti (Roth, 1995; Rowe, 1995; v Jussim in Harber, 2005).

V zvezi s sklepno ugotovitvijo Pygmalionove študije, da so učenci eksperimentalne skupine ($N=65$) pridobili 12 IQ točk, medtem ko so jih učenci kontrolne skupine ($N=255$) pridobili 8 (cohenov $d = 0,35$; $p < 0,05$), avtorja na podlagi analize izvornih podatkov podajata nadaljne ugotovitve (Jussim in Harber, prav tam), s katerimi želita dodatno osvetliti celotno sliko:

Dvig povprečnega IQ koeficienta je bil zabeležen tudi v kontrolni skupini, ne samo v eksperimentalni in je bil v obeh skupinah relativno velik. Avtorja zato menita, da raziskava sicer ni izključila možnosti vpliva učiteljev na dosežke učencev, vendar tudi ni podala nobenega dokaza, da so učitelji učencem škodovali; večina učencev je na intelektualnem področju napredovala, ne glede na eksperimentalne pogoje. Čeprav je dvig povprečne vrednosti IQ količnika obeh eksperimentalnih skupin mogoče označiti za dramatičnega, pa sta avtorja mnenja, da kot dramatične ne moremo označiti razlike v povprečni vrednosti IQ količnika med obema skupinama. Čeprav se je izkazala za statistično pomembno, še vedno znaša samo 4 IQ točke.

Če pogledamo razlike v dvigu povprečnega IQ količnika med eksperimentalno in kontrolno skupino ločeno po razredih, vidimo naslednje: v prvih razredih je ta razlika znašala 15 IQ točk; v drugih razredih 10 IQ točk; v tretjih razredih razlike med skupinama ni bilo, v četrth razredih je bil povprečni IQ količnik ekspe-

rimentalne skupine sicer višji od povprečnega IQ količnika kontrolne skupine, vendar razlika ni bila statistično pomembna; v petih in šestih razredih je bil povprečni IQ količnik učencev eksperimentalne skupine manjši od tistega v kontrolni skupini, vendar tudi v tem primeru razlika ni bila statistično pomembna. Kot ugotavljata Jussim in Harber (2005), je skupni trend raziskave, torej višji povprečni IQ količnik v eksperimentalni skupini nasproti povprečnemu IQ količniku kontrolne skupine, mogoče pripisati velikim razlikam med povprečnima IQ količnikoma v razredih prvih dveh stopenj (v katerih je eksperimentalna skupina obsegala le 19 učencev in kontrolna skupina 95).

Vprašanje obstoja in velikosti učinka samouresničujoče se prerokbe

Pojav samouresničujoče se prerokbe je z odzivi, ki jih je spodbudila Pygmalionova raziskava, postal pomembno raziskovalno področje znotraj socialne psihologije. Prvotna raziskovalna vprašanja so se dotikala obstoja pojava ter njegove velikosti, kar je glede na prej omenjena ekstremna prepričanja raziskovalcev razumljivo. Raziskave, ki so sledile klasični študiji Rosenthala in Jacobsenove iz leta 1968 so dajale nasprotujoče si ugotovitve (za pregled glej npr. Jussim, 2005; Spitz, 1999). Rosenthal je vrsto let odgovarjal na kritike, vezane predvsem na metodološko korektnost raziskave (prim. Harris in Rosenthal, 1985; Rosenthal, Harris, Rosenthal, in Snodgrass, 1986; Rosenthal, 1987, 1995, 2002), vendar, kot pravi, »najmočnejši dokaz Pygmalionovega učinka niso statistični argumenti, ampak stotine nadaljnjih študij, ki so dokazale ponovljivost učinka interpersonalnih pričakovanj.« (Rosenthal, 2002, 843). Rosenthal je z namenom potrditve obstoja pojava samouresničujoče se prerokbe postal tudi pionir na področju razvoja meta-analitičnih metod, ki omogočajo kvantitativno obdelavo podatkov večih raziskav, opravljenih na istem raziskovalnem področju (Rosenthal, prav tam).

Leta 1978 je z Rubinom (Rosenthal in Rubin, 1978) objavil pregled obstoječih raziskav, ki jih je bilo do takrat opravljenih 345 na različnih raziskovalnih področjih. V 36 odstotkih raziskav so bile razlike med eksperimentalno in kontrolno skupino statistično pomembne ($p < 0,05$), kar je potrdilo učinek samouresničujoče se prerokbe. Glede na opravljeno analizo sta avtorja zaključila, da je verjetnost, da učinek samouresničujoče se prerokbe ne obstaja, blizu 0 in da je povprečni učinek samouresničujoče se prerokbe tako velik, da ima praktično pomembnost. V tabeli 1 je povzeto osem metaanalitičnih študij, opravljenih na različnih raziskovalnih področjih. Za vsako področje je prikazan povprečni učinek r (točkovno biserialni koeficient korelacije med eksperimentalno in kontrolni skupini, kodirni v vrednostmi 1 in 0, in vrednostjo izzida, npr. izboljšanje v sposobnostih).

Tabela 1. Velikost učinka interpersonalnih pričakovanj na osmih raziskovalnih področjih (prirejeno po Rosenthal in Rubin, 1978).

Raziskovalno področje	r	Primer raziskave
Intervjuji v laboratorijih	,07	Učinek senzorne deprivacije
Reakcijski časi	,08	Latenca besednih asociacij
Učenje in sposobnosti	,26	Rezultati inteligenčnih testov, verbalno pogojevanje
Zaznavanje drugih oseb	,27	Zaznava uspešnosti drugih oseb
Rorchachov test	,39	Odgovori na Rorschachove predloge
Vsakanje situacije	,40	Simbolično učenje, atletski dosežki
Psihofiziološke sodbe	,46	Sposobnost diskriminacije tonov
Učenje živali	,65	Učenje v podganjih in Skinnerjevih škatlah
Obtežena povprečna vrednost	,33	
Neobtežena povprečna vrednost	,35	
Povprečni učinek r	,33	

Opomba: Povprečje je obteženo s številom študij na posameznem raziskovalnem področju. Povprečni učinek samouresničujoče se prerokbe znaša $r_{pb} = ,33$. Prirejeno po »Interpersonal expectancy effects: the first 345 studies,« R. Rosenthal in D. B. Rubin, 1978, Behavior and Brain Sciences, 1, str. 380. Avtorske pravice, 1978, Cambridge University Press.

Dvajset let po tej prvi meta-analitični študiji, torej leta 1988, je Rosenthal pregledal takrat 479 obstoječih raziskav in odkril povprečni učinek r (točkovno biserialni koeficient) samouresničujoče se prerokbe 0,30. Vendar, kot opozarjata Rosenthal in Rubin (1979, 1982; v Rosenthal, 2002) mere velikosti učinka r (in predvsem r^2), dobljene v eksperimentalnih pogojih podcenjujejo praktično pomembnost pojava. Zato sta oblikovala mero BESD (angl. *binomial effect-size display*), katere interpretacija naj bi bila bolj transparentna (Rosenthal, 2002). BESD ima namen odgovoriti na vprašanje, kakšen učinek na mero učinkovitosti (npr. stopnja preživetja, učinkovitost ozdravitve, velikost izboljšanja, ...) ima uvedba nove spremenljivke, npr. nov način obravnave pacienta. Torej, mera pokaže spremembo v izzidu, vezano na uvedbo nove spremenljivke. Tako je, na primer, ugotovljen učinek učiteljevih pričakovanj na dosežke učencev velikosti od 0,1 do 0,2, kar glede na mero BESD pomeni, da učiteljeva pričakovanja vplivajo na dosežke pri 5 do 10 odstotkih učencev. Kar ni nepomemben in zanemarljiv učinek, glede na to, da naj bi učiteljeva pričakovanja vplivala tudi na inteligentnost, ki je pomemben prediktor kasnejše uspešnosti v življenju (Jussim in Harber, 2005). Še bolj dramatične so mere smrtnosti: sprememba načina obravnave v zdravljenju pacienta, kjer je izmerjen učinek samouresničujoče se prerokbe $r = 0,14$ in $r = 0,04$, glede na mero BESD pomeni, se število preživelih z 43 poveča na 57 in z 48 na 52 odstotkov (Rosenthal, 2002). Kot pravi Rosenthal (prav tam, s. 844): »ko je učinek samouresničujoče se prerokbe prikazan skozi mero BESD, se pokaže boljša slika

stvarne pomembnosti spremembe načina obravnave. Celotna videz majhni učinki (r zelo blizu vrednosti 0) z mero BESD pokažejo pomembno in praktično vrednost, ki preseneti večino statistikov in raziskovalcev, ki svoje raziskave opravljajo v laboratorijskih pogojih.«

Drugi raziskovalci opozarjajo tudi na možnost, da laboratorijske raziskave precenjujejo in ne podcenjujejo učinek samouresničujoče se prerokbe, kot meni Rosenthal (1987, 1995, 2002). Ugotovitve v laboratorijskih pogojih se namreč, kot opozarja Jussim (1993), vežejo le na *možnost*, da pričakovanja vodijo do samouresničujoče se prerokbe. Ali so pričakovanja oseb tipično napačna in ali samouresničujoča se prerokba tipično sledi napačnim pričakovanjem, so vprašanja, na katera raziskave v eksperimentalnih pogojih ne morejo odgovoriti. Omenjene omejitve eksperimentalnih načrtov, ki tipično potekajo na način, da raziskovalci spodbudijo napačna pričakovanja poskusnim osebam – prerokom – in potem beležijo morebitne spremembe v vedenju ciljnih oseb, so spodbudile raziskave, ki so iskale pojav samouresničujoče se prerokbe v naravnih pogojih. Pregled raziskav, ki so bile opravljene v naravnih pogojih, res pokaže, da je dobljeni tipični učinek (r) manjši od najdenega v eksperimentalnih raziskavah, in sicer od 0,10 do 0,20 (Madon, Jussim in Eccles, 1997).

Nova raziskovalna vprašanja

Ko leta 2002 povzema raziskovalno področje samouresničujoče se prerokbe, Rosenthal pravi, da je bilo mnogo let raziskovanje vezano na vprašanje obstoja pojava. »Meta-analitične študije so na to vprašanje zadovoljivo odgovorile ($r=0,30$; $p < 1/10^{175}$, na podlagi podatkov 479 študij meta-analize iz leta 1988), tako da preprosto ponavljanje raziskav ne bi doprineslo veliko k novemu razumevanju.« (Rosenthal, 2002, 844).

Potem ko je bil torej učinek samouresničujoče se prerokbe v desetletjih preučevanja tega pojava potrjen, so se začela pojavljati nova raziskovalna vprašanja, ki želijo razumeti mehanizme samouresničujoče se prerokbe in pogoje, ki vplivajo na njeno pojavljanje in velikost njenega učinka ter preverjajo, v katerih okoljih je ta pojav moč zaslediti (Harris, 2007).

Naprej od šolskih razredov in psiholoških laboratorijev

Čeprav je v začetnem obdobju intenzivnega preučevanja samouresničujoče se prerokbe večina raziskav potekala znotraj ozkih laboratorijskih pogojev, je bilo, tudi še pred predstavitvijo pojava s strani Mertona, v literaturi z različnih strokovnih področij najti navedbe, ki so dale slutiti na široko polje delovanja pojava. Na področju telesnega zdravja je že leta 1942 ameriški fiziolog Cannon opozarjal na

pojav t.i. voodoo smrti. Gre za nenadne in medicinsko nepojasnljive smrti, ki sledijo izrečenim urokom (Watzlawick, 1984). V istem času je Frankl (1983) v koncentracijskih taboriščih opazoval pojav nenadnih smrti, ki so sledile izgubi vere taboriščnikov v prihodnost. V obeh primerih je imelo posameznikovo verjetje za posledico nenadno poslabšanje fizičnega stanja, ki je vodilo v smrt. V novejšem času moderna medicina pri zdravljenju rakavih obolenj ugotavlja vpliv pacientovih pričakovanj o izzidu bolezni na njen dejanski potek. Raziskovalci (prim. Simonton, 1978) navajajo, da je odstotek preživelih nižji v primeru, ko se pacient s smrtjo sprijazni kot z neizogibnim izzidom bolezni v primerjavi s tistimi, ki se smrti upirajo. Glede na tovrstne ugotovitve se pojavljajo tudi poskusi namerne uporabe tega pojava: spodbujanje oblikovanja pozitivnih pričakovanj pri pacientih, ki naj bi vplivala na ugoden potek bolezni. Zelo aktualno je tudi preučevanje placebo in nocebo učinka, ki kaže na neposreden vpliv pričakovanj pacientov na njihovo zdravje (prim. Kaptchuk, 2002; Moerman in Jonas, 2002).

Tudi na področju duševnega zdravja se je že zgodaj začelo raziskovati vpliv prepričanj na izzide zdravljenj in terapij. Pojavila so se vprašanja o možnosti, da so psihiatrične klinike tiste, ki pripomorejo k pojavu duševnih motenj preko klasifikacij psihopatoloških pojavov, medtem ko duševnega zdravja ne opredeljujejo (prim. Szasz, 1977, 1982). V novejšem času se raziskave dotikajo tudi pozitivnega učinka, ki ga ima samouresničujoča se prerokba na izboljšanje duševnega zdravja v terapevtskem odnosu (prim. Masling in Cohen, 1987). Zaradi obstoja različnih psihoterapevtskih pristopov, se je namreč pojavila tudi potreba po evalvaciji njihove učinkovitosti. Raziskovalci so pri tem odkrili dva paradoksa: i) učinkovitost različnih terapevtskih smeri je približno enaka, kljub velikim razlikam v terapevtskih pristopih in ii) vse terapevske smeri navajajo klinične dokaze, ki podpirajo učinkovitost njihovega terapevtskega pristopa. Pojasnilo obeh paradoksov so povezali z učinkom samouresničujoče se prerokbe: terapevtovo prepričanje v učinkovitost terapevtskega pristopa, ki ga prakticira, in posledično pričakovanje izboljšanja pacientovega stanja, deluje samouresničujoče se. Verjetno najbolj odmevna tovrstna raziskava je bila narejena s strani Luborskega in sodelavcev (Luborsky idr., 1999). Metaanaliza je dala presenetljive rezultate: kazalci učinkovitosti so statistično pomembno korelirali le z enim parametrom, in sicer s parametrom *naklonjenost terapevta posamezni metodi*. Pojav je bil imenovan učinek zvestobe. Tudi Rosenthal je s sodelavci (Learman, Avorn, Everitt in Rosenthal, 1990; v Rosenthal, 2002) raziskoval vpliv pričakovanj zdravstvenih delavcev na duševno stanje pacientov: dvig pozitivnih pričakovanj pri negovalcih se je povezoval z zmanjšanjem depresivnega razpoloženja pri negovancih.

V kontekstu delovnega okolja so že leta 1974 Word, Zanna in Cooper (Nelson in Klutas, 2000) ugotovili, da subtilne razlike v vedenju belopoltnih intervjuvarjev do belopoltnih oziroma temnopoltnih intervjuvancev v zaposlitvenih razgovorih povzročijo, da se temnopoltni kandidati odzovejo na način, ki je s strani neodvisnih opazovalcev

viden kot znak nižje kompetentnosti v primerjavi z belopoltnimi kandidati. Kieren in Goldova (2000; v Rosenthal, 2002) meta-analitična študija, ki je vključevala 13 raziskav, opravljenih v delovnih organizacijah, je pokazala povprečen učinek, izražen v korelacijskem koeficientu $r = 0,38$ ($p < 0,05$), kar s pretvorbo v BESD pomeni, da lahko induciranim pričakovanjem pri vodilnih pripišemo povečanje mere uspeha pri podrejenih v 31 do 69 odstotkov primerov. Avtorja sta našla večji učinek interpersonalnih pričakovanj v primerih, kjer je bil delovni učinek delavcev (torej ciljnih oseb pričakovanj) na splošno nižji. Prav tako je bil učinek interpersonalnih pričakovanj večji v vojaških organizacijah kot v poslovnih.

Medtem ko so bile raziskave o razlikah v načinu, kako policijski raziskovalci zaslišujejo osumljence glede na prepričanje o njihovi krivdi ali nedolžnosti, narejene v simuliranih pogojih psiholoških laboratorijev (Myers, 2008), je bilo več raziskav opravljenih tudi v sodnih dvoranah, kjer so raziskovalci opazovali morebiten vpliv prepričanj sodnikov o krivdi obdolženih na izrečene sodbe s strani porote, glede na način, kako so sodniki dajali napotke njenim članom. Meta-analitična študija, ki je vključevala štiri raziskave, opravljene do leta 2002 (Rosenthal, 2002), je pokazala povprečni $r = 0,14$ ($p < 0,05$). Glede na mero BESD to pomeni, da lahko pričakovanjem sodnikov, ki so vplivala na dajanje napotkov članom porote, pripišemo 43 do 57 odstotkov izrečenih obtožb. Tovrstne raziskave spet opozarjajo na nevarnost, na katero je nakazoval že Merton, in sicer na možnost sistemske (v tem primeru nadzorne in pravne) diskriminacije.

Pogoji, pod katerimi je učinek samouresničujoče se prerokbe večji

Številne opravljene raziskave (za pregled glej Jussim, 1991; Jussim in Encless, 1995; Raudenbush, 1984; Rosenthal in Rubin, 1978; Willard, Madon, Guyyl, Spoth in Jussim, 2008) so pokazale, da je učinek samouresničujoče se prerokbe tipično majhen: povprečni korelacijski koeficient se nahaja v intervalu od 0,10 do 0,30. Pa to pomeni, da pričakovanja, vezana na vedenje določenih oseb nikoli nimajo pomembnega učinka na vedenje teh oseb? Madon, Jussim in Eccles (1997) menijo, da temu ni tako. Ker so navajane mere, s katerimi raziskovalci opredeljujejo velikost učinka, povprečne vrednosti, so lahko učinki samouresničujoče se prerokbe pod določenimi pogoji in pri določenih ciljnih osebah večji od povprečnega izmerjenega učinka.

Raziskave, ki so ugotovljale pogoje, pod katerimi je učinek samouresničujoče se prerokbe pomembno večji od povprečnega ugotovljenega učinka, so podale naslednje ugotovitve: i) pričakovanja učiteljev imajo pogosto večji učinek pri učencih nižjega socialno ekonomskega položaja, temnopoltnih in manj uspešnih učencih (Jussim, Eccles in Madon, 1997; v Madon, Jussim in Eccles, 1997), ii) učinek je tem manjši, čim daljši je čas poznavanja učitelja in učenca (Raudenbush, 1984), iii) pojav samouresničujoče se prerokbe je pogostejši med ciljnimi osebami, ki dosegajo višje rezultate na lestvicah samoopazovanja (angl. »*self-moni-*

toring«), usmerjenosti v druge (angl. »*other-directness*«) ter motiva po socialnem priznanju (angl. »*social recognition*«) (Harris in Rosenthal, 1986) in imajo slabše izdelan koncept sebe (Swann in Ely, 1984; v Smith, Jussim in Eccles, 1999) in iv) pozitivna pričakovanja imajo večji samouresničujoči se učinek kot negativna pričakovanja (Madon, Jussim in Eccles, 1997; Willard idr., 2008). Posamezniki, ki pogosteje oblikujejo samouresničujoče se prerokbe imajo: i) bolj izraženo težnjo po stabilni zaznavi drugega, ki bi omogočala napovedovanje njegovega vedenja (Snyder, 1992; v Smith, Jussim in Eccles, 1999), ii) večjo potrebo po vplivanju na druge in težnjo po potrditvi lastnih pričakovanj (Cooper in Hazelrigg, 1988; v Madon, Jussim in Eccles, 1997), iii) niso motivirani, da bile njihove zaznave točne (Neuberg, 1989; v Smith, Jussim in Eccles, 1999), iv) svoje zaznave drugih oblikujejo na podlagi njihovih izstopajočih lastnosti (Nelson in Klutas, 2000), v) so ženskega spola in vi) dosegajo visoke rezultate na lestvicah dogmatizma in težnje po socialnem priznanju ter nizke rezultate na lestvicah impulzivnosti (Harris in Rosenthal, 1986).

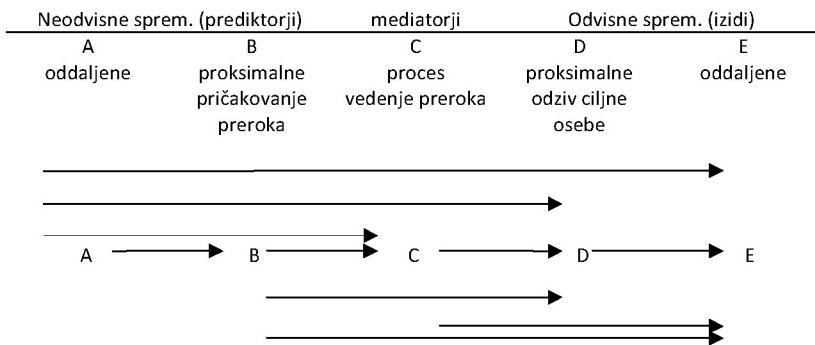
Z vidika ugotovitev o relativno majhnem učinku samouresničujoče se prerokbe je bilo pomembno odgovoriti na vprašanje, ali se ta s časom kumulira. Smith, Jussim in Eccles (1999) so s pomočjo multiple regresijske analize na vzorcu več kot petstotih učencev od šestega do dvanajstega razreda javnih šol ugotavljali, ali obstaja učinek učiteljevih pričakovanj na končne ocene pri matematiki. Rezultati so v nekaterih podvzorcih potrdili hipotezo o zniževanju učinka skozi čas ter v nekaterih hipotezo o stabilnosti učinka, nikjer pa se ni pokazal trend kumulacije. Kar je raziskovalce presenetilo, je bil čas, v katerem korelacije med pričakovanjem učitelja in dosežki učenca vztrajajo, saj se je pokazalo, da je lahko dolg tudi do sedem let. Tako kot mera BESD tudi stabilnost učinka, ugotovljena v tej raziskavi, kaže na praktično pomembnost sicer majhnega učinka samouresničujoče se prerokbe.

Mediatorji samouresničujoče se prerokbe – Rosenthalov model desetih puščic in štirifaktorska teorija

Ko leta 1986 Harris, Rosenthal in Snogross povzemajo dotedanje stanje raziskovalnega področja samouresničujoče se prerokbe, ugotavljajo, da pojav vsekakor obstaja, vendar »je nejasno, kako pojav deluje: katere so tiste individualne razlike in vzorci vedenja, ki medirajo prenos pričakovanj in njihovo uresničitev?« (Harris, Rosenthal in Snogross, 1986, 173). Tretje področje sodobnih raziskav na področju samouresničujoče se prerokbe se torej veže na poskuse identifikacije mediatorjev pojava, torej na vprašanje, kakšno je vedenje prerokov, ki potem privede do samouresničujočega se učinka (Harris, 2007; Willard idr., 2008). Raziskovalci so, poleg specifičnih mediatorjev, vezanih na kontekst komunikacijske situacije, izločili mediatorje, ki jih lahko odkrijemo v večini situacij samouresničujoče se prerokbe.

Rosenthal je leta 1981⁵ (cit. v Harris in Rosenthal, 1985) predstavil model desetih puščic, z namenom specifikacije spremenljivk, ki moderirajo in medirajo učinek pričakovanj. Pri tem kot moderatorje opredeljuje že obstoječe spremenljivke (npr. spol, starost in osebnostne značilnosti) kot mediatorje pa vedenjske variable, skozi katere so pričakovanja komunicirana. Osnovni elementi modela desetih puščic so naslednji: i) oddaljene neodvisne spremenljivke (oz. stabilni atributi preroka in ciljne osebe), ii) proksimalne neodvisne spremenljivke (pričakovanje), iii) mediatorske spremenljivke, iv) proksimalne odvisne spremenljivke (izidi npr. testov sposobnosti) in v) oddaljene odvisne spremenljivke (dolgoročni izidi).

Razredi spremenljivk

Slika 1. Model učinka interpersonalnih pričakovanj (Rosenthal, 2002, 845).

Za določanje mediatorjev sta pomembna predvsem odnosa $B \rightarrow C$ in $C \rightarrow D$ (Rosenthal, 2002). $B \rightarrow C$ odnos opisuje učinek pričakovanja na vedenje preroka in je tudi najbolj pogosto preučevan odnos v raziskavah, ki se ukvarjajo z določevanjem mediatorjev. Za razumevanjem mediatorskih spremenljivk pa je pomemben tudi odnos $C \rightarrow D$, torej odnos med vedenjem preroka in izidi (torej učinki pričakovanj pri ciljni osebi). Raziskave, vezane na preučevanje odnosa $B \rightarrow C$ kažejo, katero vedenje preroka je tisto, ki vpliva na ciljno osebo, raziskave, ki se osredotočajo na odnos $C \rightarrow D$, pa odkrivajo, ali je imelo vedenje učinek na ciljno osebo in torej ali je do pojava samouresničuje se prerokbe zares prišlo.

Na podlagi več kot tridesetih raziskav, vezanih na preučevanje mediatorskih spremenljivk na področju učinka učiteljevih pričakovanj na intelektualni razvoj učencev, je Rosenthal oblikoval štirifaktorsko teorijo (1981; v Rosenthal, 2002), ki opisuje štiri glavne kategorije vedenja učiteljev, ki naj bi medirale učinek samouresničuje

⁵ Brophy in Good (1974, v Harris in Rosenthal, 1985) sta prav tako predstavila svoj model, ki opisuje stopnje samouresničuje se prerokbe, leta 1980 sta podoben model predstavila tudi Darley in Fazio (1980; v Jussim, 1986), Jussim pa je leta 1986 v svoj model razlage samouresničuje se prerokbe vključil pomembne socialne in psihološke procese. Kljub temu je v strokovni literaturi Rosenthalov model največkrat, in pogosto tudi edini, navajan.

se prerokbe v šolskem kontekstu. Učitelji so tistim, do katerih so gojili pozitivna pričakovanja, zagotavljali naslednje:

- *Okolje*: Vzpostavili so spodbudno socio-emocionalno vzdušje, kar je vključevalo neverbalno komunikacijo izkazovanja emocionalne podpore: izkazovanje topline, pozornosti, smehljanje, odobravalno prikimavanje, vzdrževanje očesnega stika.
- *Povratna informacija*: Učencem so dajali pogosta povratna sporočila o njihovem delu, namenili so jim več odzivov, več pohval in včasih tudi več kritik – vse to je pripomoglo k razumevanju učencev, kaj in kako lahko to izboljšajo.
- *Vhodi (input)*: Učence, za katere so gojili pozitivna pričakovanja, so seznanjali z večimi in bolj zahtevnimi vsebinami.
- *Izhodi (output)*: Spodbujali so jih k postavljanju dodatnih vprašanj, k pogostejšemu in bolj intenzivnemu sodelovanju in odzivanju. Na razpolago so jim dali tudi več časa, da so naloge lahko opravili korektno.

Nadaljnja meta-analitična študija (Harris in Rosenthal, 1985) je imela namen kvantitativno oceniti pomembnost teh štirih faktorjev učinka interpersonalnih pričakovanj. Vsi štirje faktorji so se pokazali kot statistično pomembni, pri čemer so bili faktorji glede na velikost učinka (merjenega v r) razdeljeni v osrednje (okolje in vhodi) ter dodatne faktorje (izhodi in povratna informacija). Glede na ugotovitve meta-analitične študije »izgleda, da učitelji učijo več in na bolj topel način učence, do katerih gojijo pozitivna pričakovanja.« (Rosenthal, 2002).

Raziskovalno področje samouresničujoče se prerokbe kot odraz prevladujoče paradigme socialne psihologije določenega časa

Ko sem predstavljala odzive, ki jih je spodbudila Pygmalionova raziskava, sem povzela nekatere razlage za nekritično in prekomerno poudarjanje moči učinka učiteljevih pričakovanj na (intelektualni) razvoj učencev, predvsem s strani obče populacije. Wineburg (1987) vidi v tem odraz družbenega *ethosa* določenega prostora in časa, v katerem pojav samouresničujoče se prerokbe, kot pravita Jussim in Harber (2005), s svojim jasnim sporočilom navidezno potrjuje sume o moči prepričanja pri ustvarjanju diskriminacije. Jussim (1990, 1991, 2005) pa predstavlja še dodaten okvir, lahko bi ga označili kot znanstveni *ethos*, katerega del je raziskovalno področje samouresničujoče se prerokbe. Kot glavno tezo, ki je usmerjala teoretično in empirično delo znotraj socialne psihologije med leti 1955 in 1985, Jussim (1991) navaja tezo o socialni resničnosti kot ustvarjeni s strani udeleženih v interpersonalnih interakcijah. Gre za socialno konstruktivistično perspektivo, ki v svoji močni verziji predpostavlja,

da socialna percepcija ustvarja socialno resničnost v isti ali večji meri kot jo reflektira, medtem ko šibka verzija pravi, da prepričanja le včasih ustvarjajo socialno resničnost. Močna verzija, na katero je v tistem času pristajala večina socialnih psihologov, implicitno ali eksplicitno poudarja napačnost socialnih prepričanj (Jussim, prav tam). V znanstvenem delu se je to odražalo tako, da so teorije eksplicitno poudarjale pomen pojavov konstrukcije in promovirale močno konstruktivistično pespektivo, raziskave so se osredotočale na napake in pristranosti v socialni percepciji, teoretični članki pa so zagovarjali tezo, da socialna prepričanja v večji meri ustvarjajo socialno resničnost kot socialna resničnost vpliva na oblikovanje socialnih prepričanj. Dokazi za pravilnost socialnih prepričanj so bili zato pogosto prezrti.

Samouresničujoča se prerokba kot pojav, ki je po definiciji posledica napačnih (socialnih) prepričanj, je bil skupaj s sorodnimi pojavi v ospredju zanimanj socialnih psihologov. Kar je bilo po Jussimovem mnenju neupravičeno zanemarjeno, je bilo raziskovanje pravilnosti socialnih prepričanj (Jussim, 2005). Na področju socialne percepcije se je namreč zgodilo, da raziskovalna vprašanja niso bila oblikovana v alternativne hipoteze (npr. Ali percepcijo osebe obvladujejo individualne informacije o tej osebi ali so to stereotipi?), ampak so implicitno ali eksplicitno poudarjala napake in pristranosti socialne percepcije ter podcenjevala in sploh zanikala možnosti pravilnosti le-te. To je vodilo v marginalizacijo področja raziskovanja pravilnosti (socialne) percepcije in skoraj popolnoma ustavilo raziskovalno delo na tem področju.

Pomembno je torej, da je raziskovalno področje samouresničujoče se prerokbe videno tudi skozi prizmo določene znanstvene paradigme, ki je poudarjala predvsem napačnost in pristranost (socialne) percepcije ter zanemarjala drugi vidik; da namreč (socialna) percepcija tudi pravilno reflektira (socialno) resničnost. To danes poskušajo presegati modeli, ki vključujejo tako možnost pravilnosti kot napačnosti socialne kognicije, kot je npr. Jussimov (1991) refleksijsko-konstruktivistični model odnosa med socialnimi pričakovanji in socialno resničnostjo.

Možnosti zmanjšanja pogostosti pojavljanja samouresničujoče se prerokbe

Možnost pravilnosti socialne percepcije pa nam, za konec, omogoča razmislek o možnostih zmanjšanja pogostosti pojavljanja samouresničujoče se prerokbe. Mnenja raziskovalcev o pozitivnih in negativnih vidikih tega pojava so sicer različna. Medtem ko možnosti, ki jih samouresničujoča se prerokba ponuja, nekatere navdušujejo: »edine še preostale meje za široko praktično uporabo samouresničujoče se prerokbe so meje naše domišljije.« (Davidson in Eden, 2000, 391), so drugi pesimistični: »ni vsako življenje tisto, kar naredimo iz njega. Življenje nekaterih so to, kar drugi ljudje naredijo iz njih.« (Walker, 1981; v Franzoi, 2006, 159). Najti pa je tudi manj skrajna mnenja: »Znanje o tem, da imajo pričakovanja lahko samouresničujoče se posledice, je tako opozorilno sporočilo, kot tudi sporočilo upanja.

Opozarja, da lahko negativna pričakovanja o osebi povzročijo, da ta ne razvije potencialov, ki jih ima. Je pa tudi sporočilo upanja, saj pozitivna pričakovanja pomembnih oseb – staršev, učiteljev, nadrejenih – lahko pomagajo doseči uspehe, ki so bili prej le sanjani.« (Harris, 2007, 830). Čeprav pozitivni vidiki samouresničujoče se prerokbe obstajajo, so njene možne negativne posledice resne in zato vredne preučitve možnosti zmanjšanja pogostosti njenega pojavljanja (Rosenthal, 2002).

Poglejmo najprej možnosti za zmanjšanje pojavljanja samoizpolnjujoče se prerokbe, ki jih ima na voljo ciljna oseba. V zgornji navedbi Harrisonove (2007) lahko opazimo, da je ciljna oseba dojeta kot pasivni objekt, prepuščen vplivu pričakovanih drugih. Takšno pojmovanje ciljne osebe vsaj implicitno sprejema večina raziskovalcev, kljub temu pa so bile opravljene tudi raziskave, ki so pokazale na aktivno vlogo ciljne osebe pri uresničitvi samouresničujoče se prerokbe. Že nekaj let pred Mertonovo prvo opredelitvijo pojava (Merton, 1948), je Lecky (1945; v Madon idr., 2001) poročal o težnji ciljne osebe, da uskladi informacije z obstoječim konceptom sebe. Swann (Swann in Elly, 1984; v Madon idr., 2001) je nadalje oblikoval teorijo o samopreverjanju (angl. »*self-verification*«), ki pravi, da ljudje nismo nagnjeni le k zaznavanju informacij, ki potrjujejo naš že oblikovani koncept sebe, ampak tudi aktivno delujemo v smeri, ki poveča možnost, da bodo informacije z njim konsistentne. Ugotovljeno je bilo, na primer, da sta tako zapomnitev kot priklic informacij, ki so skladne s konceptom sebe, boljša ter da so informacije, ki so skladne s konceptom sebe videne kot bolj verodostojne in dojete kot tiste, ki bolje odražajo dejanske sposobnosti ciljne osebe od informacij, ki s konceptom sebe niso skladne (za pregled glej npr. Swann, 1987). Te ugotovitve odpirajo možnost, da ciljne osebe pogosto ohranijo obstoječi koncept sebe na način, da pričakovanja preroka zaznavajo v skladu z lastnim konceptom sebe in jih v nekaterih primerih v skladu s konceptom sebe tudi spremenijo. Kot sklepa Madon s sodelavci: »ciljne osebe samouresničujoče se prerokbe so le redko tako voljne, da bi preprosto postale to, kar drugi od njih pričakujejo.« (Madon idr., 2001, 1214).

Pri ciljni osebi je težnja po ohranjanju koncepta sebe torej pogosto tista, ki pomembno vpliva na uresničitev samouresničujoče se prerokbe. Nadalje so raziskave tudi nakazale, da do samouresničujoče se prerokbe redkeje prihaja v primerih, ko ima ciljna oseba nizko potrebo po socialni potrditvi (Laszlo in Rosenthal, 1970; v Harris in Rosenthal, 1986) ter visoko stopnjo samospoštovanja (prim. Jussim, 1986), vendar ostaja proces samopreverjanja razumljen kot tisti, ki poteka vzporedno s procesom samouresničujoče se prerokbe in skupaj z njim vodi do končnega učinka medsebojnega delovanja preroka in ciljne osebe (Madon idr., 2001).

Raziskave o vplivu prerokovih pričakovanj na ciljno osebo so bile vezane predvsem na spremembe na kognitivni ravni (konceptu sebe) ciljne osebe (prim. Harris, Rosenthal in Snodgrass, 1986; Madon idr., 2001; Willard idr., 2008), čeprav teoretično obstaja tudi možnost, da ciljna oseba sicer spremeni koncept sebe pod vplivom prerokovih pričakovanj in iz njih izhajajočega vedenja, a *hkrati* na ravni vedenja ne da kompatibilnega odziva, ki bi imel za posledico uresničitev prerokbe.

V kolikor, na primer, sin zazna, da oče od njega pričakuje, da se bo v določeni socialni situaciji vedel negotovo, se sicer lahko začne dojemati kot sramežljiva oseba (pride do spremembe koncepta sebe), vendar še vedno obstaja možnost, da njegovo vedenje ne bo takšno. Možnost za nepotrjujoči odziv se poveča, v kolikor se sin zaveda, da so očetova pričakovanja napačna, v tem primeru pa se zmanjša tudi možnost, da bo sin sploh spremenil koncept sebe. Premislek nas torej pripelje do sklepa, da je za učinek napačnih pričakovanj preroka na ciljno osebo pomembno zavedanje ciljne osebe o prerokovih pričakovanjih in predvsem o napačnosti le-teh.

Če se zdaj prestavimo v pozicijo preroka samouresničuje se prerokbe, vidimo, da ima tudi on možnost vplivanja na zmanjšanje pogostosti pojavljanja samouresničuje se prerokbe, in sicer – tako kot ciljna oseba – na ravni vedenja (sprememba vedenja ali vzdržnost pri vedenju) ter na ravni mišljenja (sprememba pričakovanj).

Ker je vedenje preroka tisto, ki izzove kompatibilen odziv s strani ciljne osebe, lahko njegovo vedenje, ki je namenoma v nasprotju z njegovimi lastnimi pričakovanji, prepreči pojav samouresničuje se prerokbe. Kot pravi Franzi (2006, 159), ko daje napotke, kako ravnati z ljudmi, ki se do nas vedejo odklonilno: »Naslednjic, ko boste v interakciji s temi ljudmi, pustite ob strani svoja negativna pričakovanja glede njihovega obnašanja do vas in se, nasprotno, do njih vedite, kot da bi bili vaši najboljši prijatelji. Na podlagi ugotovitev [...] je zelo verjetno, da boste s tem, ko jih boste sami začeli dojemati drugače, tudi pri njih povzročili novo definiranje socialne resničnosti.« V kolikor je vedenje preroka drugačno od vedenja, ki bi sledilo iz njegovih pričakovanj, ne pride do samouresničuje se prerokbe, ampak do tako imenovane samoizničujoče se prerokbe (angl. »*self-defeating prophecy*«). Pri tem pojavu pričakovanja preroka povzročijo posledice, ki so ravno nasprotno pričakovanim. Na primer, zaradi pričakovanja prometnega zamaška na določenem odseku ceste se vozniki usmerijo na druge poti in tako povzročijo, da do pričakovanega prometnega zamaška ne pride. Prerok lahko prepreči pojav samouresničuje se prerokbe tudi s tem, da se vedenja, ki bi izviralo iz pričakovanj, vzdrži. Oseba, ki, na primer, pričakuje prepir s sosedom zaradi določenega parkirnega mesta, lahko ne parkira na tem mestu. V kolikor vedenja, ki bi izviralo iz pričakovanj ni, le-to ne more izzvati kompatibilnega odziva ciljne osebe.

Na zmanjšanje oziroma preprečitev pojavljanja samouresničuje se prerokbe pa prerok lahko vpliva tudi s spremembo svojih napačnih pričakovanj do ciljne osebe. Sprememba napačnih pričakovanj je sicer možna le v kolikor se prerok njihove napačnosti zaveda. Zavedanje je tudi sicer ključno pri zmanjševanju pojavljanja samouresničuje se prerokbe – raziskave so pokazale, da prihaja do tega pojava redkeje pri posameznikih, ki dosegajo visoke rezultate na na lestvicah samo-opazovanja in socialne prepoznave (Harris in Rosenthal, 1986) – in je skupno vsem načinom zmanjševanja pogostosti pojavljanja samouresničuje se prerokbe, tako s strani preroka kot ciljne osebe. Pomembno je zavedanje celotnega pojava, kar vključuje zavedanje tako napačnosti pričakovanj kot tudi moči pričakovanj in načina, kako ta povzročijo svoje uresničenje.

Zaključek

S postavljanjem vprašanj o vplivu in moči pričakovanj na ustvarjanje (individualne in socialne) resničnosti je pojav samouresničujoče se prerokbe izzival zdravorazumsko dojetje narave medsebojnih odnosov. To je vodilo v nerazumno zanikanje obstoja pojava na eni kot nekritično sprejemanje in optimistično precenjevanje velikosti učinka na drugi strani. Na trenutni stopnji razumevanje samouresničujoče se prerokbe se zdi, da je tako za nadaljne raziskovanje pojava kot za razmišljanje o njegovi uporabni vrednosti, ključno predvsem, da obstoj vpliva pričakovanj na medosebno dogajanje priznamo. To nam bo omogočilo preseganje dileme med težnjami po zmanjševanju pogosti pojavljanja pojava (v primeru negativnih pričakovanj) ter težnjami po spodbujanju njegovega pojavljanja (v primeru pozitivnih pričakovanj) ter odprlo možnost zavedanja aktivne vloge, ki jo imamo preko svojih pričakovanj na dogajanje okoli nas.

Zahvala

Zahvaljujem se dr. Mateju Černigoju za kritično branje in konstruktivne pripombe.

Literatura

- Davidson, O. R. in Eden, D. (2000). Remedial self-fulfilling prophecy: Two field experiments to prevent golem effects among disadvantaged women. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 386–398.
- Frankl, V. E. (1983). *Psiholog v taborišču smrti* [Psychologist in death-camp]. Celje: Mohorjeva družba.
- Franzoi, S. L. (2006). *Social psychology*. Boston: McGraw – Hill.
- Harris, M. J. (2007). The self-fulfilling prophecy. V R. F. Baumeister in K. D. Vohs (ur.), *Encyclopedia of Social Psychology* (str. 828–830). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Harris, M. J. in Rosenthal, R. (1985). Mediation of interpersonal expectancy effects: 31 meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 97(3), 363–386.
- Harris, M. J. in Rosenthal, R. (1986). Counselor and client personality as determinants of counselor expectancy effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50 (2), 362-369.
- Harris, J. M., Rosenthal, R. in Snodgrass, S. E. (1986). The effects of teacher expectations, gender, and behavior on pupil academic performance and self-concept. *Journal of Educational Research*, 79 (3), 173-179.
- Jussim, L. (1986). Self-fulfilling prophecies: A theoretical and integrative review. *Psychological Review*, 93 (4), 429-445.
- Jussim, L. (1990). Expectancies and social issues: Introduction. *Journal of Social Issues*, 46 (2), 1-8.

- Jussim, L. (1991). Social perception and social reality: A reflection-construction model. *Psychological Review*, 98, 54-73.
- Jussim, L. (2005). Accuracy in social perception: Criticisms, controversies, criteria, components, and cognitive processes. V Zanna, M. P. (ur.). *Advances in experimental social psychology*, 37. San Diego, London: Elsevier Academic Press.
- Jussim, L. in Eccles, J. (1995). Naturalistic studies of interpersonal expectancies. *Review of Personality and Social Psychology*, 63, 947-961.
- Jussim, L. in Harber, K. D., (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Known and unknown, resolved and unresolved controversies. V *Personality and Social Psychology Review*, 9 (2), 131-155.
- Luborsky, L., Diguier, L., Seligman, D. A., Rosenthal, R., Krause, E. D., Johnson, S. idr. (1999). The researcher's own therapy allegiances: A »wild card« in comparisons of treatment efficacy. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 6, 95-106.
- Kaptchuk, T. J. (2002). The Placebo effect in alternative medicine: Can the performance of a healing ritual have clinical significance? *Annals of internal medicine* 136 (11), 817-825.
- Madon, S., Smith, A., Jussim, L., Russel, D. W., Eccles, J., Palumbo, P. idr. (2001). Am I as you see me or do you see me as I am?: Self-fulfilling prophecies and self-verification. V *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1214-1224.
- Madon, S., Jussim, L. in Eccles, J. (1997). In search of the powerful self-fulfilling prophecy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (4), 791-809.
- Masling, J. in Cohen, I. S. (1987). Psychotherapy, clinical evidence, and the self-fulfilling prophecy. *Psychoanalytic Psychology*, 4 (1), 65-79.
- Merton, R. (1948). The self-fulfilling prophecy. *The Antioch Review*, 8 (2), 193-210.
- Moerman, D. L. in Jonas, W. B. (2002). Deconstructing the placebo effect and finding the meaning response. *Annals of internal medicine* 136 (6), 471-475.
- Myers, D. G. (2008). *Social psychology*. Boston: McGraw Hill.
- Nelson, L.J. in Klutas, K. (2000). The distinctiveness effect in social interaction: Creation of a self-fulfilling prophecy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26 (1), 126-135.
- Ostrez, T. (2006). *Samoizpolnjujoča se napoved [Self-fulfilling prophecy]*.Diplomska naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Raedenbush, S. W. (1984). Magnitude of teacher expectancy on pupil IQ as a function of the credibility of expectancy induction: A synthesis of findings from 18 experiments. *Journal of Educational Psychology*, 76, 85-97.
- Rosenthal, R. (1987). Pygmalion effects: Existence, magnitude, and social perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 3, 176-179.
- Rosenthal, R. (1995). Critiquing pygmalion: A 25-year perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 171-172.
- Rosenthal, R. (2002). Covert communication in classrooms, clinics, courtrooms, and cubicles. *American Psychologist*, 57 (11). 839-849.
- Rosenthal, R. in Fode, K. L. (1963). The effect of experimenter bias on the performance of the albino rat. *Behavioral Science*, 8, 183-189.
- Rosenthal, R. in Jacobsen, L. (1973). *Pygmalion im unterricht: Lehrerwartungen und intelligentenentwicklung der schüler [Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and pupil's intellectual development]*. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

- Rosenthal, R., Persinger, G. W., Vikan-Kline, L., Fode, K. L. (1963). The effect of early data returns on data subsequently obtained by outcome-biased experimenters. *Sociometry*, 26 (4), 487-498.
- Rosenthal, R. in Rubin, D. B. (1978). Interpersonal expectancy effects: The first 345 studies. *Behavior and Brain Sciences*, 1, 377-386.
- Smith, A., Jussim, L. in Eccles, J. (1999). Do self-fulfilling prophecies accumulate, dissipate, or remain stable over time? *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 548-565.
- Simonton, O. C. (1978). *Getting well again : a step-by-step, self-help guide to overcoming cancer for patients and their families*. Toronto, New York: Bantam Books.
- Snow, R. E. (1995). Pygmalion and intelligence. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 247-305.
- Spitz, H. H. (1999). Beleagured pygmalion: A history of the controversy over claims that teacher expectancy raises intelligence. *Intelligence*, 27, 199-234.
- Swann, W. B., Jr. (1987). Identity negotiation: Where two roads meet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1038-1051.
- Szasz, T. S. (1982). *Proizvodnja ludila: usporedno proučavanje inkvizicije i pokreta za brigu o duševnom zdravlju*[Manufacture of Madness: A comparative study of the inquisition and the mental health movement]. Zagreb: GZH.
- Szasz, T. S. (1977). *Psychiatric slavery*. New York: Free Press.
- Watzlawick, P. (1984). Self-fulfilling prophecies. V O'Brien, J.(ur.). (2006), *The Production of Reality: Essays and readings on social interaction*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press.
- Willard, J., Madon S., Guyll, M., Spoth, R. in Jussim, L. (2008). Self-efficacy as a moderator of negative and positive self-fulfilling prophecy effects: Mother's beliefs and children's alcohol use. *European Journal of Social Psychology*, 38, 499-520.
- Wineburg, S.S.(1987). The Self-fulfillment of the self-fulfilling prophecy. *Educational Researcher*, 16 (9), 28-37.

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Darja Kobal Grum
Janek Musek

PERSPEKTIVE MOTIVACIJE

Najzgodnejši odnos med otrokom in materjo skozi prizmo psihoanalitske teorije

*Danaja Lorenčič**
Univerza v Mariboru

Povzetek: Besedilo analizira diado mati-otrok v najzgodnejši fazi seksualne organizacije, ki je po Freudu oralna ali kanibalna in v kateri obvladuje sceno prvotna navezava seksualnega vzdraženja na gon po jedi. V prvem delu je predmet obravnave otrokov razvoj v najzgodnejšem obdobju, od primarnega narcisizma, ko otrok še ne loči med sabo in zunanjim svetom, do objektnega odnosa, ko se začne zavedati, da je za zadovoljevanje potreb nujen objekt. Drugi del obravnava vlogo matere v diadi, ki se otroku prikazuje kot vsemogočni Drugi, hkrati pa predstavlja njegov "pomožni jaz". Tretji del besedila analizira rezultate oralne faze skozi prizmo objektnega odnosa, v katerem otrok gradi svoj psihični aparat.

Ključne besede: oralna faza, objektni odnosi, psihoanalitične teorije

The earliest relationship between an infant and a mother through the prism of the psychoanalytic theory

*Danaja Lorenčič**
University of Maribor

Abstract: The article presents the mother-infant dyad in the oral or cannibal phase which in Freudian psychoanalysis denotes the first psychosexual development stage. In the first part of the article author describes the child's development in the earliest stage, from primary narcissism, the primal state where id, ego and external world are not yet differentiated, to object relations wherein an infant realizes that the existence of object is necessary for satisfaction of needs. The second part of the article discusses the role of the mother who appears as the omnipotent Other to the infant and at the same time acts as an infant's "support ego". The third part reviews results of the oral stage that are reflected in the mother-infant relations.

Keywords: oral stage, object relations, psychoanalytic theories

CC = 3143

* Naslov/Address: Danaja Lorenčič, Krekova 8, 2000 Maribor, e-pošta: danajalorenec@gmail.com

Najzgodnejši odnos med otrokom in materjo skozi prizmo psihoanalitske teorije

Freud (1977) je glede na to, kam se pri človeku usmerja gonska energija libido, razlikoval različne faze. Za oralno fazo je značilno, da se libido usmerja na področje ust in da otrok sprejema, ponotrnanja svet skozi ustno votlino. Oralno fazo zaznamujejo številna nasprotja: med odvisnostjo in neodvisnostjo, med aktivnostjo in pasivnostjo, med zaupanjem in nezaupanjem, od razrešitve teh konfliktov pa je odvisen nadaljnji razvoj posameznika (O'Neill, Greenberg in Seymour, 1984). Freud (1995) je menil, da v oralni fazi ono obvladuje posameznikov psihični aparat.

Članek obravnava problematiko najzgodnejšega odnosa med otrokom in materjo na osnovi Freudove gonske teorije, v manjši meri pa tudi Bowlbyjeve teorije navezanosti in Eriksonove teorije psihosocialnih stadijev¹. Problematika odnosa med otrokom in materjo bo z navajanjem ugotovitev iz psihologije, sociologije in filozofije postavljena v širši družboslovni kontekst.

Namen članka je predstaviti rezultate oralne faze skozi prizmo odnosa med materjo in otrokom. Objektne odnose bomo obravnavali z vidika zadovoljevanja otrokovih potreb, upoštevali pa bomo tudi otrokovo potrebo po emocionalni izmenjavi, pri čemer bo predstavljala izhodišče teorija objektne odnose. Kot prvi rezultat oralne faze bo predstavljena zmožnost vzpostavljanja odnosa navezanosti, ki se začne z otrokovim zaznavanjem matere kot celotnega objekta.

Erikson (1983) je razlagal stadije psihosocialnega razvoja skozi prizmo kritičnih socialnih interakcij, ki jih zaznamujejo nasprotja. Oralno fazo, ki jo je poimenoval inkorporativna faza, je razlagal kot obdobje, v katerem osnovna psihosocialna kriza temelji na nasprotju med temeljnim zaupanjem in nezaupanjem. Razrešitev krize zaupanja bo v članku predstavljena kot drugi rezultat oralne faze.

Razrešitev krize zaupanja in zmožnost vzpostavljanja odnosa navezanosti, med drugim, vplivata na oblikovanje otrokovega psihičnega aparata, ki bo v članku predstavljen kot tretji, končni rezultat oralne faze. Različni avtorji (Fairbairn, 1982; Freud, 1923, 2001; Spitz, 1965) so psihični aparat posameznika v oralni fazi povezovali z onim, z "ustnim jazom" in z občutki frustracije. Ker se v članku osredotočamo na rezultate oralne faze v luči objektne odnose, se bomo pri obravnavi končnega rezultata tega stadija naslanjali na Winnicottovo (1980) idejo o sebstvu² kot entiteti, ki potencialno obstaja že v novorojenčku in je povezana z vlogo "dovolj dobre matere". Vlogo matere bomo predstavili v luči zadovoljevanja otrokovih potreb in kot otrokov "pomozni jaz", obravnavali pa bomo tudi njen dominantni položaj v diadi in njen položaj vsemogočnega Drugega.

¹ V prispevku niso upoštewane nevrobiološke raziskave, ugotovitve in raziskave s področja teorije navezanosti, in tudi rezultati tistih raziskav, ki niso utemeljene ali se ne nanašajo na psihoanalizo.

² Sebstvo je po Lešniku (2009) reflektivni del jaza, ki obsega predstave o sebi, občutek sebe, občutek identitete. Po Kleinovi (1997) je sebstvo sklop predstav, ki obsegajo jaz in ono, je učinek objektne razmerij, v katera sta zapleteni obe instanci.

Zavedamo se, da predstavlja odnos med otrokom in materjo matrico za vse kasnejše (družbene) odnose, zato ne bomo zanemarili pomena, ki ga imajo rezultati oralne faze za družbo. V pričujočem članku nam bo kot vodilo služila teorija o bipolarnosti socializacijskega procesa, po kateri ni naloga socializacije le učlovečenje posameznika, temveč je bistvena, vendar pogosto spregledana njena vloga reprodukcije družbe (Godina, 1985).

Oralna faza

Organizacije seksualnega življenja, v katerih genitalne cone še niso prevzele prevladujoče vloge, Freud (1989) imenuje predgenitalne. Prva predgenitalna seksualna organizacija je oralna ali kanibalna, v njej pa obvladuje sceno prvotna navezava seksualnega vzdraženja na gon po jedi. Za oralno fazo so značilni: ustna votlina, prehranjevanje in skoraj popolna odvisnost. Po Freudu (1987) je v tej fazi v ospredju zadovoljevanje gonov, ki ne izhajajo iz zunanjega sveta, temveč iz notranjosti organizma samega. Spitz (1965) je prvo fazo otrokovega razvoja, za katero je značilno, da otrok zmore uravnati ravnotežje le v svojem notranjem, pretežno fiziološkem svetu, poimenoval stadij brez objekta oziroma predobjektni stadij, M. Mahler (1985) je to fazo poimenovala simbiotična faza, Hartmann (1939) pa nediferencirana faza.

Po Spitzu (1965) je v najzgodnejšem obdobju otrok nediferenciran organizem, ki še ne loči med sabo in zunanjim svetom. Ustna votlina je prvo področje, kjer poteka njegovo raziskovanje. Otrokov jaz je v tej fazi "ustni jaz", saj so usta zanj glavni organ želje, najpomembnejši instrument aktivnosti, glavni kanal ljubezni in sovraštva ter prvo sredstvo družbenega dotika (Fairbairn, 1982). Oralnost je za otroka obdobje, v katerem se vse življenje zliva skozi usta in je zaužito kot hrana (Rebula, 1998). Področje otrokovega delovanja je omejeno pretežno na telesna občutja, procese in dogodke. Otrok dojema svet kot potencialno hranljivo jed ali kot nekaj, kar je treba izločiti. Zgodnja telesna doživetja postanejo osnovni organizacijski gradniki za kompleksnejša poznejša doživetja (Gostečnik, 2002).

"Materine prsi dobijo s sesanjem vlogo prvega objekta seksualnega nagona³" (Freud, 1977, str. 299). So prvi objekt oralne komponente in zadovoljujejo dojenčkovo potrebo po hrani (Freud, 1977). S tem ko je Freud (prav tam) razlagal materine prsi kot prvi objekt seksualnega gona, je razmišljal tudi o objektnem odnosu, vendar je drugega videl kot objekt le z vidika, kako subjektu zadovoljuje potrebe in s tem sproža občutke ugodja in neugodja. V zgodnjem obdobju predstavlja otrokov objekt primarni skrbnik, najpogosteje mati (Praper, 1996).

³ V slovenskem prevodu Freudovega dela *Predavanja za uvod v psihoanalizo* iz leta 1977 se uporablja pojem nagon, zato smo ga pri citiranju ohranili, v preostalih delih prispevka pa uporabljamo pojem gon, ki predstavlja energetska bazo. Lešnik (2009) v *Temeljnih psihoanalize* pravi, da konceptualna razlika med nagonom (Instinkt) in gonom (Trieb, iz treiben, gnati) ni definirana, čeprav je v Freudovi teoriji navzoča. "Freud je redko uporabil Instinkt, če pa že, ga je v pomenu podedovane psihične tvorbe pri živalih, medtem ko konstituira Trieb vzbujenje, ki ga generirajo notranji dražljaji" (Lešnik, 2009, str. 115).

Ego psihologi (Hartmann, 1939; Mahler, 1985; Spitz, 1965) – teoretiki, ki sledijo Freudovemu poudarjanju labilnosti objektov in prepričanju, da dojenček dojema mater kot objekt, od katerega je odvisno zadovoljevanje njegovih potreb – razlagajo razvoj objektivnih odnosov v povezavi z razvojem jaza. Odnos med materjo in otrokom je po njihovem mnenju odvisen od kognitivnih struktur, ki pa jih na začetku še ni. Druga skupina teorij, ki izhajajo iz Freudove "filogenetske osnove", se imenuje teorija objektivnih odnosov (Fairbairn, 1954; Klein, 1997; Winnicott, 1980), po njej pa so zgodnje izkušnje z drugimi osebami podlaga za oblikovanje vseh kasnejših odnosov, vse duševne strukture so vtisnjenje zgodnjih objektivnih izkušenj.

V najzgodnejšem obdobju se otrok kot nediferenciran organizem ne odziva na dojko, temveč jo zaznava šele, ko jo ima v ustih (Spitz, 1965). Ne dojema je kot ločen objekt, temveč kot del lastnega telesa. M. Klein (1997) meni, da dojka za otroka ni zgolj fizični objekt, temveč da celota otrokovih gonskih želja in nezavednih fantazij obloži dojko s kvalitetami, ki močno presegajo vir hrane. Materina dojka predstavlja objekt oralno sadističnih želja, hkrati pa gre za prvi objekt zavidanja. Zavidanje izhaja iz otrokovega prepričanja, da dojka, kadar ga prikrajša, postane slaba, ker zadrži zase mleko, ljubezen in skrb. Otrok namreč čuti, da ima dojka vse, kar si sam želi, saj ima neomejen tok mleka in ljubezni, ki pa ju hrani za lastno gratifikacijo (Klein, 1997).

Primarni narcisizem

Freud (1987) je domneval, da je otrokova prva faza avtoerotizem in da temu kasneje sledi primarni narcisizem. Po Freudu (1977, str. 299) je "za avtoerotično vedenje značilno, da subjekt išče in najde objekt na lastnem telesu".

V individuumu od začetka ne more biti enote, ki bi jo bilo mogoče primerjati z jazom⁴, temveč se mora jaz šele razviti. Da bi se lahko oblikoval narcisizem, se mora avtoerotizmu pridružiti neka nova psihična dejavnost. Po Freudu (1987) je za narcisizem značilno, da izkazuje odrasli individuum lastnemu telesu vse tiste nežnosti, ki jih sicer izkazujemo tujemu seksualnemu objektu. Objekt gona torej ni nujno kak tuji predmet, lahko je del lastnega telesa. Če se lahko libido tako fiksira na lastno telo in lastno osebo namesto na kak objekt, potem to ne more biti izjemen dogodek, meni Freud (prav tam). Bolj verjetno je, da je ta narcisizem splošno stanje, iz katerega se je šele kasneje izoblikovala ljubezen do objektov, ne da bi za to moral narcisizem izginiti.

E. Jacobson (1964) meni, da se narcisizem nanaša na obstoj libidinalnih in agresivnih sil v nediferencirani psihosomatski matrici. Ob rojstvu goni še niso diferencirani, temveč se libidinalni in agresivni goni ločijo eden od drugega šele v obdobju prvih treh mesecev, kot rezultat izmenjave med materjo in otrokom (Spitz, 1965). Po Fordhamu (1971) se nevtralna energija že zelo zgodaj loči na libido in agresijo, med-

⁴ Lešnik (2009, str. 81) opredeli pojem jaz (nem. Ich, ang. ego) kot "psihično instanco, ki je v psihoanalitični perspektivi predstava oziroma sklop, ki se izoblikuje iz onega s serijo identifikacij (in z identifikacijo povezanih mehanizmov, kakršni so inkorporacija, introjektivacija, ponotranjanje itn.) in v psihičnem konfliktu zastopa obrambni pol." V hrvaškem prevodu Besednjaka psihoanalize (Laplanche in Pontalis, 1992) se ego prevaja kot ja (jaz).

tem ko M. Klein (1997) meni, da so libidinalni in agresivni vzgibi vedno v interakciji in da ta interakcija ustreza zlitju gona življenja in smrti.

Na samem začetku življenja dojenček izbira objekte na temelju funkcije. V materi je skoncentriran libido, ker ona skrbi za otroka in zadovoljuje njegove potrebe. Po Freudu (1977) je odnos med materjo in otrokom v začetni fazi anaklitičen in odvisen od potrebe po hrani, vendar se dojenček postopoma premakne od dojemanja hrane kot sredstva za zadovoljevanje potreb do razumevanja hrane kot vira zadovoljstva.

Kritika primarnega narcisizma, Balint (1985) in E. Jacobson (1964), sta menila, da je napačno zanemarjati obstoj in zaznavanje zunanjega sveta. Po teoriji primarnega narcisizma se namreč otrok rodi z le malo odnosa do okolja oziroma brez njega, Balint (1985) pa temu nasprotuje. Prepričan je, da se otrok rodi v stanju intenzivne povezanosti z okoljem. Balint namesto primarnega narcisizma vpelje zato pojem primarne ljubezni in pri tem izhaja iz ideje, da je otrokova prva kateksa "biti aktivno ljubeč". To napeljuje k sklepu, da otrok išče zadovoljitev, to pa je povod za Balintovo zavračanje Freudove ideje (1987), da mora mati otroka izvabiti iz faze primarnega narcisizma in mu svet narediti zanimiv. Podobno kot Balint tudi Fairbairn (1982) zavrača Freudovo trditev, da je dojenček primarno izoliran od svojega okolja, in dodaja, da obstaja odnosnost že od rojstva. Po Fairbairnu (1982) otrok ne išče ugodja samega po sebi, temveč išče stik in emocionalno izmenjavo. E. Jacobson (1964) meni, da se otrokovi goni manifestirajo narcisistično, da pa je otrok opremljen tudi s kanali za usmerjanje gonov navzven, kar je predpogoj za objektivno usmerjeno izločanje.

Nekateri avtorji (Balint, 1985; Klein, 1997; Kernberg, 1975) zavračajo pojem primarnega narcisizma. M. Klein (1997) tako meni, da se objektivni odnosi vzpostavijo že takoj po otrokovem rojstvu, zato ne moremo govoriti o narcisističnem stadiju, temveč lahko govorimo o narcisističnih stanjih, ki jih definira kot vračanje libida na ponotranjene objekte. Po Kernbergu (1976) pa narcisizem ni del psihičnega aparata vsakega posameznika, temveč je rezultat fiksacije, ki se lahko pojavi v enem izmed razvojnih stadijev, najpogosteje v obdobju med desetim in štirinajstim mesecem, v obdobju, ki ga M. Mahler (1985) imenuje podfaza približevanja.

Tranzijska faza

Obdobje med nediferencirano prvo fazo in fazo, v kateri se oblikuje objektivni odnos, je tranzicijska faza, v kateri se razvije rudimentarni jaz (Spitz, 1965) oziroma po Freudu (1987) telesni jaz. Rudimentarni jaz se pojavi, preden otrok prepozna mater kot libidinalni objekt, in deluje kot osrednji koordinacijski aparat. Pripomore k sproščanju gonov v obliki neposrednega delovanja in vodi do postopne diferenciacije gonov. Postopni razvoj jaza vpliva na otrokovo zmožnost ločevanja med "dobrimi" in "slabimi" objekti (Spitz, 1965).

Šele v prehodni fazi, na prehodu od primarnega narcisizma do objektivnega odnosa, otrok postopoma vzpostavlja odnos z materjo. Za mater začne kazati zanimanje, ki presega proces hranjenja, gleda v njen obraz in se ji nasmehne. Med materjo in

otrokom se začne odvijati proces zrcaljenja (Praper, 1996). Nekje okrog drugega meseca se otrok odzove v kontaktu navzven in začne zaznavati odraslo osebo, ki se mu približuje (Spitz, 1965). Po Spitzu (1965) se začne otrok v tretjem mesecu odzivati z nasmehom, vendar to še ne predstavlja resničnega objektivnega odnosa, saj otrok ne zaznava resnične osebe, temveč predobjekt. Odzivanje z nasmehom označuje novo obdobje v otrokovem življenju, Spitz (prav tam) pa ta nasmeh razlaga kot vedenjski indikator notranjega odmika od avtonomne organizacije do bolj diferencirane organizacije, v kateri igrajo pomembno vlogo oddaljeni receptorji.

V prehodnem obdobju je najbolj patogeno, če otrok ni zmožen preiti v simbiotični odnos ali če je simbioza neustrezna. Oralno doživljanje v tranzicijski fazi že omogoča jasnejšo diferenciacijo med "jaz" in "nejaz", med "dobro" in "slabo" (Praper, 1996). Po M. Klein je v ospredju razmerje med otrokom in parcialnim objektom, predvsem materino dojko, ki jo otrok zaradi parcialnih vzgibov ločeno čuti kot "dobro" in "slabo" (Klein, 1997). Otrok ima v tej fazi dva "predobjekta", in sicer "dobro" in "slabo" mater, pri čemer "dobri" aspekti matere prevladajo nad "slabimi" in otrokov libidinalni gon prevlada nad agresivnim (Spitz, 1965). V tem obdobju poteka integracija parcialnih izkušenj, to pa označuje pravi objektivni odnos (Spitz, 1965).

Otrok je v zgodnjem obdobju tako oralen, da mu Drugi pomeni osnovno hrano in da doživlja ljubezen skozi usta in želodec. Toda tudi sovraštvo gre po isti poti in nekatere vsebine lahko obležijo v želodcu. Sesanje dojke je v tem stadiju povezano tako z doživljanjem ugodja kot z mišično aktivnostjo. Otrok črpa zaznavanje ugodja iz libida, akcijo mišic pa iz agresivnosti (Praper, 1992). V naslednjih mesecih otrokov razvoj postopoma napreduje od primarnega narcisizma do objektivnih odnosov. Med narcisistično in tranzicijsko fazo se goni opirajo na gratifikacijo dojenčkovih oralnih potreb. Praviloma je mati tista, ki zadovoljuje otrokove oralne želje in postane tarča otrokovih agresivnih in libidinalnih gonov, vendar v zgodnjem obdobju otrok matere še ne dojema kot libidinalni objekt (Spitz, 1965). V fazi primarnega narcisizma otrok usmerja libidinalne in agresivne gone v rudimentarni jaz. Za objektivni odnos pa je pomembno, da otroku uspe združiti agresivne in libidinalne gone in jih usmeriti v eno osebo – v mater (Spitz, 1965).

Objektivni odnos

Objektivni odnos ima v psihoanalizi veliko veljavo in označuje subjektivni odnos s pomembnimi referenčnimi osebami, v katerem subjekt gradi svoj lastni psihični aparat. Po teoriji gonov velja, da "se otrok vedno nahaja v stanju, kjer igrajo odločilno vlogo njegove telesne potrebe in njihovo zadovoljevanje, ne pa zavest o objektu" (Lorenzer, 1984, str. 37). Sodobne relacijske teorije pa poudarjajo odzivnost otroka in njegovo naravnost k objektivnemu odnosu. Gostečnik (2002) pravi, da otrokova primarna zavest ni zavest o objektu, temveč zavest o odnosu. Otrok ne internalizira toliko matere kot objekt, ampak predvsem proces, ki izhaja iz objekta matere.

Diada med materjo in otrokom je temeljnega pomena za otrokov razvoj, saj so na podlagi tega doživlja grajena vsa poznejša občutja o svetu in o jazu. V to sistemsko relacijsko matrico vstopajo tudi otrokove potrebe, ki niso samo potrebe po hrani, temveč so v ospredju potrebe po zavetju, čustveni toplini in bližini, razumevanju in zadovoljenosti (Gostečnik, 2002). Od trenutka, ko se oplojeno jajčece vraste v steno maternice, je otrok v parazitskem odnosu in brez tega ne bi preživel (Praper, 1992).

Odnos med materjo in otrokom je stalna krožna izmenjava, v kateri oba zadovoljujeta potrebe s pomočjo drugega. Otrok obstaja le v materinih očeh, zato je zelo pomembno, kaj te izražajo. Na podlagi tega se namreč izoblikuje otrokova samopodoba. Po Spitzu (1965) je za otrokovo zgodnjo fazo značilna kontaktna percepcija, kar pomeni, da je za zaznavanje potreben stik z objektom. Ob rojstvu, ko se novorojenček loči od simbioze z materinim telesom, naleti njegova vrojena in bolj ali manj koordinirana zmožnost, da sprejema z usti, na materino sposobnost, da ga hrani in sprejme (Erikson, 1994). Fordham (1971) meni, da predstavlja otrok po rojstvu psihični del matere, hkrati pa otrok oblikuje mater v luči svojih potreb, zato tudi ona predstavlja del njega. Dojenček ni pasiven, temveč je organizirano bitje s specifičnimi potrebami, pri čemer je materina vloga zadovoljevanje in ne ustvarjanje potreb. Obravnavanje otroka kot psihični del matere napeljuje k ideji, da je dojenček brez lastne osebnosti, temu pa Fordham (1971) nasprotuje. Občutek, da predstavlja otrok materin psihični del, izhaja pogosto iz materinega doživljanja, ki se izraža v občutkih, da je za vsako napako v otrokovem razvoju kriva ona.

V simbiozi z materjo se otrok vse do starosti treh let bori med željo po odvisnosti in željo po samostojnosti. Freud (1924, 2001) je menil, da vodi otrokov razvoj do vse večje nenavezanosti na starše, medtem ko Fairbairn (1982) trdi, da zdrav razvoj ni nujno povezan s stopnjo separacije od drugih, temveč poteka od popolne odvisnosti od staršev, ki otroku omogočajo biološko in psihološko gratifikacijo, do stanja zrele odvisnosti, kjer je posameznik zmožen izkusiti sebe kot avtonomno osebo in ob tem ohraniti povezanost, odnosnost z drugimi.

M. Mahler, Pine in Bergmann (1985) navajajo štiri stopnje razvoja separacije in individuacije: prva stopnja je diferenciacija, ko začne otrok ločevati med materjo in sabo in spozna, da nista eno; sledita prakticiranje, ko otrok shodi in eksperimentira ter se včasih samoiniciativno oddalji od matere, in podfaza približevanja, v kateri se otrok matere drži za krilo, ko eksperimentira s svojimi gibalnimi spretnostmi. Zadnja faza je namenjena doseganju konstantnosti objekta⁵, pomeni pa ohranjanje reprezentacije odsotnega objekta in združevanje "dobrega" in "slabega" objekta v eno reprezentacijo (Pavšič Mrevlje, 2006).

Erikson (1994) poudarja za oralno obdobje pomemben odnos z materjo ali primarnim skrbnikom in daje prednost inkorporaciji in ponotranjanju, zato govori o inkorporativni fazi. Otrokova inkorporacija je le uvod v proces ponotranjanja, ki se

⁵ Slovenski avtorji (Horvat, Magajna, 1987; Pavšič Mrevlje, 2006; Praper, 1996) uporabljajo pri navajanju teorije razvoja separacije in individuacije (Mahler, Pine in Bergmann, 1985) pojem konstantnost objekta, zato ga nismo poslovenili.

kasneje razvije v mehanizem identifikacije s pomembnimi drugimi. Otrok ne ponotranja le hrane, ampak tudi odnos in vse, kar v njem doživlja. M. Klein (1997) meni, da je v zgodnejšem objektivnem odnosu pomembno otrokovo razmerje z materino ljubljeno in osovraženo dojko, ki postane s ponotranjanjem jedro jaza. Po M. Klein (1997) je otrok prve tri ali štiri mesece v paranoidno-shizoidnem položaju in doživlja tesnobo, ki jo povzročajo notranji in zunanji viri.

Oralno fazo zaznamuje iskanje ugodja in izogibanje bolečini, zato otrok uporablja cepitev, da bi zadržal dobre objekte in se izognil slabim. To izogibanje s cepitvami razume M. Klein kot paranoidno pozicijo. S sprejemanjem in ponotranjanjem ter z zavračanjem in izločanjem otrok postopoma oblikuje svojo avtonomno pozicijo. Pri tem uporablja cepitev, kar pomeni, da se prvotni objekt, proti kateremu sta usmerjena ljubezen in sovraštvo, razdeli na dva objekta – na objekt, ki ga otrok sprejme in je vanj usmerjena ljubezen, in na zavrženi objekt, ki ga obvladuje sovraštvo (Fairbairn, 1982). "Ko otrok uspe preseči cepitev in integrira parcialne percepcije matere, opravi pomemben razvojni preskok, ki mu omogoča, da mater doživlja kot eno osebo, ki je hkrati dobra (ljubeča) in slaba (frustrirajoča)" (Praper, 1996, str. 57).

Vloga matere v diadi mati-otrok

Diada mati-otrok je vzajemen odnos, zato je smiselno upoštevati vlogi obeh akterjev – otrokovo in materino. Winnicott (1980, str. 96) ponazori pomen materine vloge s trditvijo, da "nekaj takega, čemur bi rekli dojenček, ne obstaja. Obstajajo le dojenčki z materami".

Občutkov iz lastnega otroštva ni enostavno obuditi, a mati ponovi občutke iz lastnega otroštva in na tak način zadovoljuje otrokove potrebe (Lorenzer, 1984). Praper (1992) meni, da se mati otroku približa s pomočjo spominov iz lastne preteklosti. Matere so pri sporazumevanju z novorojenčkom zmožne "konstruktivne regresije"⁶, kar pomeni, da gredo v svojem doživljanju in akcijah tako globoko nazaj, da lahko z otrokom komunicirajo.

Simbiozo je mogoče razumeti kot dejansko maternico otrokovega psihičnega razvoja, kot temelj zmožnosti vživljanja v drugega. Socialno učenje, ki poteka v diadi mati-otrok, je najbolj intenzivno prav zato, ker poteka s pomočjo empatije. Mati predstavlja otroku nekakšen ščit pred okoljem, nekoga, ki zanj dobesedno prebavlja hrano in mu jo posreduje v sprejemljivi obliki (Praper, 1992). Dojenček projicira svoje občutke, predvsem tesnobo, v mater, ki je te občutke zmožna predelati in jih pretvoriti v nekaj, kar je zanj znosno in sprejemljivo. Mati torej za otroka preoblikuje neorganizirano in zastrašujoče v nekaj, kar je varno ponotranjiti. Neorganiziran občutek mu povrne v obvladljivi obliki, otrok pa ta občutek izkusi kot sprejemljiv in kot nekaj,

⁶ Nismo vključili raziskav, ki se nanašajo na konstruktivno regresijo pri očetu, saj smo predmet proučevanja omejili na odnos med materjo in otrokom. Pri obravnavanju oralne faze v luči družinskih odnosov pa bi bilo zanimivo proučiti, koliko velja za očete konstruktivna regresija.

kar je potencialno "dobro". Po Winstonu (2009) je ta proces analogen prebavljanju: surovo čustvo se sprejme in prebavi in s tem postane nekaj, kar je sprejemljivo. "Mati v tem smislu v začetku otroku predstavlja pomožni jaz, preko katerega otrok po sistemu signalov uravnava svoje notranje fiziološko ravnotežje" (Praper, 1992, str. 47). Po Spitzu (1965) je mati otrokov zunanji jaz, ki prevzema funkcije otrokovega jaza, vse dokler ni zgrajena otrokova struktura organiziranega jaza.

Na naravo odnosa med materjo in otrokom vplivajo tudi materine predstave o sebi kot o materi in pričakovanja, povezana s tem. Če ima mati pozitivne predstave o svoji materinski vlogi, je večja verjetnost, da zagotavlja otroku občutek varnosti (Huth-Bocks, Levendosky, Bogat in von Eye, 2004).

T. Pavšič Mrevlje (2006) meni, da je pri odzivanju matere na otroka pomembno tudi njeno zaupanje v lastno občutenje in razumevanje materinske vloge, ker na mater (sploh tisto brez izkušenj) pritiskajo različni dejavniki iz okolja: odnos s partnerjem, tradicija, mediji, strokovnjaki in socialno okolje.

Po Sternu (1998a) je za odnos med materjo in otrokom značilna asimetričnost. Mati si interaktivno izmenjuje izkušnje z zunanjim svetom in jih tudi uravnava in filtrira, dojenček pa jih v prvih mesecih in v prvem letu življenja izmenjuje predvsem z materjo. Njen prispevek k odnosu je precej kompleksnejši, saj ne izvira le iz njenih prirojenih lastnosti, ampak tudi iz zgodovine medosebnih odnosov znotraj njene primarne družine in iz dolgoletnega vsrkavanja vrednot in praks njene kulture (Bowlby, 1984). Interakcija, ki jo mati omogoča otroku, je proizvod njene lastne življenjske prakse. Na otroka prenese kulturne norme, ki jih je sama ponotranjila med svojo socializacijo (Lorenzer, 1984). Avtor meni, da diada mati-otrok ni izolirana situacija, saj je mati vpeta v družbo in predstavlja njena praksa del skupne družbene prakse.

Dovolj dobra mati

V prvih mesecih otrokovega življenja je materino doživljanje otroka najbolj simbiotično. Winnicott (1956, 2000, str. 25) opisuje to fazo kot obdobje "primarne materinske preokupacije". Razvije se postopoma in postane stanje visoke odzivnosti med nosečnostjo in še posebej ob koncu nosečnosti. Značilno je, da traja nekaj tednov po rojstvu otroka. Matere pa se tega stanja težko spomnijo, ko ga prebolijo, in spomin nanj najraje potlačijo.

Ker otrok matere na začetku še ne zaznava kot samostojni objekt, poudarja Winnicott (1971) pomen ozadja, ki naj bi bilo spokojno, mirno, kontinuirano, nerefleksivno in neverbalno. To vseobsegajočo funkcijo matere je poimenoval "dovolj dobro okolje", ki ga mati ustvari s pomočjo konstruktivne regresije, s tem ko ugane otrokove potrebe in jih zadovoljuje. Fairbairn (1982) v zgodnjem odnosu med materjo in otrokom poudarja, da je najpomembnejši čustveni stik, ki ga mati omogoči otroku. Ključno je otrokovo iskanje objekta, pri čemer je v ospredju materina sposobnost "biti na razpolago". Pomembna je materina navzočnost in dojemljivost za otrokovo iskanje objekta.

Po Fairbairnu (1982) je oralna faza stadij otrokove odvisnosti od objekta, medtem ko Winnicott (1971) meni, da je otrok srečno usmerjen vase, je proizvajalec lastnih želja in gest, ki dobijo svoj izraz v aktivnosti "dovolj dobre matere", ki v otroku ustvari prepričanje, da je dejansko on sam ustvaril vse, kar si je želel. Winnicott (1980) kategorizira tri načine, na katere je mati otroku potrebna: a) Mati je otroku potrebna kot živa oseba, kar pomeni, da mora imeti otrok neoviran dostop do matrinega živega telesa. b) Otroku potrebuje mater zato, da mu predstavlja svet. c) Pomembna je tudi njena vloga odstiralke iluzij, ki naredi zahteve sveta za otroka znosne in mu omogoča, da se sprijazni s tem, da svet resda lahko daje tisto, kar potrebujemo in želimo, vendar ne kar avtomatično.

Mati kot vseмогоčni Drugi

Spitz (1965) meni, da je v odnosu med materjo in otrokom mati dominanten in aktiven partner, medtem ko je otrok, vsaj v začetni fazi, pasivni prejemnik. Mati je tista, ki neguje, in tista, ki poseduje zelene objekte, zato je v nadrejenem položaju. Monopol ima nad ugodjem in vednostjo in za razliko od nebogljene novorojenčka ima tudi monopol moči. Otroku se prikazuje kot vseмогоčni Drugi (Žižek, 1984).

V diadi mati-otrok gre pravzaprav za razmerje med nadrejenim in podrejenim, pri čemer se mati otroku prikazuje kot vseмогоčni Drugi, kot tisti, ki lahko zadovolji potrebo, ki torej lahko da objekt zadovoljitve ali pa ga odvzame (Žižek, 1984). Že med procesom hranjenja, ko otroku včasih da dojko, včasih pa mu jo odvzame, mati ne proizvaja profilirane oblike uglaševanja, temveč v otroku vzbudi sliko nepredvidljive samovolje (Lorenzer, 1984).

Vseмогоčni Drugi deluje po načelu "kapricioznosti" – po svoji kaprici lahko subjektive zahteve zadovolji ali ne (Žižek, 1984). Če želi otrok zadovoljiti svoje potrebe, se povsem podredi materi in v takšnih okoliščinah se subjektova želja reducira na zahtevo po ljubezni vseмогоčnega Drugega, na to, da bi ugodil vsaki njegovi zahtevi in si tako pridobil njegovo ljubezen (Žižek, 1984).

V situacijah, ko otrokova zahteva ni uslišana, občuti ta neugodje in frustracijo, ki predstavlja vir tesnobe. Freud (1995) je uporabil izraz infantilna tesnoba za opis otrokovega pogrešanja ljubljene osebe oziroma objekta, ki zadovoljuje njegove potrebe. Spitz (1965) govori o osemmesečni tesnobi, za katero je značilno, da otrok prepozna materin obraz, zavrača pa vse tuje. Predpogoj za to obliko tesnobe je prepoznavanje matere kot celote. Pri tem otrok preide v usmerjanje impulzov na celoto, hkrati pa mu tudi napredujoča nevtralizacija med libidom in agresijo in integracija dobrih in slabih predstav tako o objektu kot tudi o sebi omogočata, da zaznava objekt kot psihično bitje – svojo referenčno osebo – tudi takrat, ko sam nima bioloških potreb, ali pa celo takrat, ko se med njima krešejo iskricice agresivne izmenjave (Praper, 1996). Tesnoba v tem obdobju izvira iz otrokovega občutka, da je mater izgubil. Po Spitzu (1965) je to znak vzpostavitve libidinalnega objekta. Teorija tesnobe, ki jo omenja R. Salecl (2007), pa izhaja iz subjektivega odnosa do velikega Drugega

kot nekoga, ki mu lahko odvzame nekaj dragocenega. Izvora tesnobe ne vidi v manku, temveč v odsotnosti manka. V tem primeru tesnobe pri otroku ne izzove odsotnost matere, ampak njena stalna bližina.

Tako kot potrebuje otrok v oralni fazi mater za zadovoljevanje svojih potreb in je od nje odvisen, lahko matere zapirajo otroka v simbiozo, da bi tako zadovoljile svoje potrebe. To pogosto počenjajo matere, ki jim samim ni uspelo oblikovati dobre lastne identitete. Živeti začnejo prek otroka in se z njim popolnoma poistovetijo. Izguba otroka pomeni zanje izgubo lastnega življenja. Praper (1992) pravi, da takšna mati v psihološkem smislu "sesa" otroka. Simbioza, ki poteka med njima, je "kanibalska" ali "vampirski", saj vključuje fantazije, da si s požiranjem drugega podaljšuješ lastno življenje in jemlješ lastnosti drugega za svoje. V primeru, ko se mati sama zapre v simbiozo z otrokom in izgubi stik z zunanjim svetom, je otrokovo socialno življenje okrnjeno – omejeno je zgolj na mater. Mati je tista, ki onemogoča separacijo in individuacijo in otroka zapira v zlato kletko. Stik in sodelovanje med materjo in otrokom nadomesti nevrotična odvisnost. Otrok se spreminja v materin kapital, mati pa v otrokov kapital. Njun odnos se spreminja v funkcionalni odnos "daj-dam" (Brajša, 1987).

Rezultati oralne faze

V nadaljevanju bomo predstavili tiste rezultate oralne faze, za katere menimo, da so povezani z objektivnim odnosom. Kot prvi rezultat bomo predstavili otrokovo zmožnost vzpostavljanja navezanosti, pri čemer nam bo kot izhodišče služil Bowlbyjev koncept navezanosti. Razrešitev krize zaupanja, ki izhaja iz Eriksonove teorije psihosocialnih stadijev, bomo obravnavali kot drugi rezultat oralne (inkorporativne) faze. Navedena rezultata pa bosta predstavljala podlago za obravnavo tretjega, končnega rezultata oralne faze – oblikovanja otrokovega psihičnega aparata, ki ga bomo vezali na koncept jaza.

Od simbioze do navezanosti

Kot smo že omenili, začne otrok v oralni fazi mater postopoma dojemati kot celoto in z njo vzpostavljati odnos. Z materjo je zlit v simbiozo, pri tem pa je v ospredju vzajemno uglaševanje in zadovoljevanje potreb. Simbioza ne traja do konca oralne faze, saj se ob koncu tega obdobja med materjo in otrokom vzpostavi odnos navezanosti. Pojem navezanosti je v psihoanalizo vpeljal Bowlby (1984). Opredelil ga je kot psihološki pogoj za razvoj človeškega bitja, v najširšem smislu pa pomeni sposobnost človeškega organizma, da vzpostavi in ohrani povezavo s tistimi bitji v okolici, od katerih je odvisno njegovo preživetje. Po Praperu (1992, str. 57) "izraz navezanost pomeni trajajoč intimen emocionalni odnos in je mogoč šele takrat, ko se prične ustvarjati objektivni odnos".

Pri dveh mesecih je otrok navezan na vse osebe, ki z njim prijateljsko ravnajo, ne glede na to, ali so te osebe z njim v sorodu ali so mu kako drugače blizu ali ne. Horvat in L. Magajna (1987) imenujeta to obdobje, ki traja do približno sedmega meseca starosti, nespecifična navezanost. Bowlby (1984) pa meni, da se otrok že v obdobju treh mesecev odziva na mater drugače kot na druge.

Horvat in L. Magajna (1987) menita, da okoli osmega meseca (v obdobju osemmesečne tesnobe) poteka druga stopnja navezanosti, ki se imenuje specifična navezanost. Zanj je značilno, da se otrok boji tujih oseb. Po prvem letu pa začne otrok kazati navezanost na druge osebe, ki skrbijo zanj, in ta stopnja se imenuje večkratna ali multipla navezanost.

O navezanosti po Bowlbyju (1984) govorimo šele, ko otrok mater ne le prepozna, temveč se vede na način, ki mu zagotavlja njeno bližino. Otrok poskuša s svojim odzivanjem usmerjati materino delovanje v smeri zadovoljevanja svojih potreb.

V oralni fazi razvije otrok jok in smeh, ki mu zagotavljata materino bližino. Kasneje pa razvije še druge komponente gonskega odzivanja, kot so sesanje, privijanje in sledenje, ki mu omogočajo vzpostavljanje močne povezave z materjo (Bowlby, 1984). Zaznavanje materine prisotnosti se izraža v situaciji, ko mati zapusti prostor, v katerem je otrok, in ni več v njegovem vidnem polju. Na njeno odsotnost se otrok pogosto odzove z jokom, njeno vrnitev pa sprejme z nasmehom, kar med drugim kaže na to, da deluje materina bližina na otroka pomirjajoče, medtem ko je njena odsotnost vir otrokovega nezadovoljstva. Na nezadovoljstvo se otrok odziva z jokom in grizenjem. Bowlby (prav tam) je dokazal, da je navezanost primarna sama v sebi in da ni samo vzpostavljena kot sekundarna, prek zadovoljevanja fizioloških potreb, kot npr. oralnost. Za otroka postane materin obraz referenčna točka že proti koncu prvega tedna, to pa se izraža v otrokovi vznemirjenosti, kadar je materin obraz zakrit.

Motnje v odnosu med materjo in otrokom v zahodnem svetu so po Bowlbyju povezane s preveč zaščitniškim in posesivnim ali pa premalo ljubečim materinstvom. Kot smo videli, je materina osebnost v diadi mati-otrok dominantna. Motnje v njeni osebnosti vplivajo na otrokov razvoj in se odražajo v motenem razvoju. Materina osebnost deluje kot dejavnik, ki sproža bolezen, kot virus ali strup, lahko pa predstavlja tudi vir tesnobe (Spitz, 1965). Otrok je lahko prikrajšan tudi, če se mu mati ne posveča dovolj, v primeru, ko ni zmožna "primarne materinske preokupacije". Pomembno je, da predstavljata mati oziroma primarni skrbnik otroku vir občutka varnosti in podpore. Varno navezani otroci, katerih starši se odzivajo na njihove potrebe, razvijejo delovni model sebe kot ljubljene in vredne osebe, delovni model drugih pa kot odgovornih. Nekonsistentna in neobčutljiva skrb za otroka pa spodbuja razvoj anksiozne navezanosti, pri čemer razvijejo otroci delovni model sebe kot nevredne in nekompetentne osebe in delovni model drugih kot tistih, ki zavračajo ali se ne odzivajo (Cugmas, 2001).

Prehod od simbioze do navezanosti razumemo kot rezultat oralne faze, ki otroku omogoča, da se iz odnosa z eno osebo (materjo) obrne navzven in začne zaznavati druge. Med materjo in otrokom namreč poteka simbioza, pri čemer je otrok

v tej diadi v podrejenem položaju in je odvisen od "kapricioznosti" in samovolje objekta nege. Navezanost pa je prenosljiva navzven, mogoče jo je širiti na odnose z drugimi družinskimi člani in se nadaljuje tudi v obdobju, ko otrok že loči med "jaz" in "ne-jaz" (Praper, 1992).

Razrešitev krize zaupanja

V oralnem obdobju določa otroka to, kar dobiva, v stilu "dobivam, torej sem". "Dobiti" pomeni sprejeti vase, kar se daje (Erikson, 1995). Poudarek ni na samoiniciativnosti in aktivnosti, da "si sam vzameš", temveč da sprejmeš tisto, kar je "na razpolago". Dojenček, ki prejema, kar se daje, in se uči, da nekoga pridobi, da zanj dela to, kar si želi, razvije "jaz tistega, ki daje" in se identificira z materjo. Otrokov razvoj od egocentrizma, ki se izraža v prvem socialnem vzorcu – "dobivam, torej sem", do tovarštva, zasnovanega na ideji "dajem, torej sem", poteka vzporedno z razvojem empatije, ki v začetni fazi še ni del dojenčkovega psihičnega aparata.

Po Eriksonu (1983) zaznamuje oralno fazo, ki jo on imenuje inkorporativna, razrešitev krize zaupanja. Otrok prejema od matere, kar mu daje, in se hkrati uči, kako jo pripraviti do tega, da bi mu dajala, kar potrebuje. S tem se razvija otrokova gotovost vase. Če mati zadovoljuje otrokove potrebe in mu izkazuje naklonjenost, se počuti varnega in zadovoljnega. Če pa ga mati zanemarja in mu ne izkazuje naklonjenosti, bo razvil temeljno nezaupanje, ki se lahko v ekstremni obliki izrazi tudi kot sovražno stališče do okolja. Otrokova glavna kriza v oralni fazi je torej kriza zaupanja v osebo, od katere je odvisen, ustrezna razrešitev te krize pa je za posameznikov nadaljnji razvoj zelo pomembna (Erikson, 1983). "Oblikovanje občutka zaupanja zahteva, da so otrokove prve izkušnje s svetom ugodne; da je deležen tako telesnega kot duševnega udobja in da so njegove osnovne potrebe po hrani, negi, čustveni toplini in varnosti zadovoljene" (Horvat in Magajna, 1987, str. 103).

"Na krizo zaupanja se veže tudi strah pred izničenjem, saj se dojenček vse bolj zaveda, da če ne bi dobival, bi prenehal obstajati" (Praper, 1996, str. 80). Ko prevlada oralni pesimizem, se otrokovi strahovi, kot so "biti prazen" in "biti zapuščen, zavrnjen", izražajo v depresivnih oblikah "izpraznjenosti" in občutku, da "ni dovolj dober" (Erikson, 1983). Otrok se že od začetka spopada z razkorakom med pesimističnim in optimističnim značajem oralne faze, ki se izražata v nezaupanju in zaupanju. Premagovanje tega nasprotja pa ni odvisno le od količine hrane ali izkazovanja materinske ljubezni, temveč od kvalitete materinskega odnosa (Erikson, 1983). Erikson (1994) meni, da je razrešitev krize zaupanja odvisna od treh dejavnikov: 1. od otrokovega fiziološkega dozorevanja; 2. od otrokovih psiholoških sprememb, ki vključujejo vedno večjo zavest o sebi kot ločeni osebi; 3. od okolja in socialnih situacij in narave frustracij v dinamično pomembnih situacijah, kot je odstavljanje od prsi.

Oblikovanje jaza

Zadnji izmed rezultatov oralne faze, ki ga bomo predstavili, je oblikovanje otrokovega jaza.

Kot smo že povedali, je o objektivnem odnosu mogoče govoriti šele, ko je otrok zmožen ločiti med materjo in sabo, ko matere ne doživlja več po njenih parcialnih delih (lasje, oči, dojka). Postopoma, ko mater prepozna kot nekaj, kar ni njegov "podaljšani", "pomožni" jaz, začne otrok razvijati občutek za sebstvo. Kdaj natančno se to zgodi, ni povsem jasno. Po Freudu (1923, 2001) obvladuje psihični aparat v oralni fazi ono, jaz pa nastopi šele v analni fazi. Freud (1923, 2001) pomena jaza v oralni fazi ni popolnoma zanemarjal, a je pozornost preusmeril na ono, kot na v zgodnjem obdobju edino popolnoma razvito in prevladujoče, medtem ko sta jaz in nadjaz še nerazvita.

Fairbairn (1982) pa skuša dokazati, da ono sploh ne obstaja, in opisuje dojenčkov jaz kot "ustni jaz". Winnicott (1980) meni, podobno kot Fairbairn, da dojenčka zaznamuje že vse od začetka celotnost. Toda za razliko od Fairbairna, Winnicott ne poudarja procesa cepitve jaza, danega ob rojstvu, temveč izpostavlja proces pojavljanja sebstva kot nečesa, kar v novorojenčku potencialno obstaja. Po Winnicottu (1956, 2000) je razvoj narave sebstva odvisen od vloge "dovolj dobre matere", ki usliši otrokove potrebe in nanje ustrezno odreagira. Winnicott (1989) je izdelal koncept lažnega sebstva, oblikovanega v zgodnjih razmerjih z materjo, za katerega je značilno, da se subjekt kaže tako, kot ga hočejo videti drugi, da bi s tem zavaroval resnično, avtentično sebstvo.

Winnicott (1956, 2000) meni, da lahko posameznik začne bivati samo v okolju "primarne materinske preokupacije". Kohut (1990) se strinja z Winnicottovim konceptom "dovolj dobre matere" in trdi, da potrebuje dojenček za empatično interakcijo, ki mu omogoča občutek vrednosti, topel sprejem in ljubečo podporo. V odnosu, v katerem mati izpolnjuje le svoje potrebe in ne usliši otrokovih, otrok ne bo mogel ponotranjiti pomembnih funkcij, ki jih mati razvije zanj (regulacije potreb in samozavesti), in ne bo zmožen tolerirati pomanjkanja gratifikacije, temveč bo želel zadovoljitev doseči takoj, ko se pojavi potreba. Razvil bo neizmerno potrebo po tem, da je občudovan in ljubljen (Westen, 1991).

Stern (1998b) meni, da obstaja porajajoče se sebstvo, ki ga posameznik doživlja kot koherentno, fizično entiteto in deluje izven obsega zavesti, je samoumevno. V obdobju, ko začne otrok mater zaznavati in se vzpostavi njegov subjektivni družbeni svet, se razvije jedrno sebstvo, ki vključuje tudi telesni jaz in čustva. Nekje med sedmim in devetim mesecem, ko otrok spozna, da obstajajo še druga mentalna stanja, razvije intersubjektivno sebstvo, ki omogoča intersubjektivno izmenjavo med otrokom in starši. Mentalna stanja so v tej fazi združljiva, zato se lahko mati in otrok prilagajata potrebam drug drugega. Verbalno sebstvo se razvije med petnajstim in osemnajstim mesecem, ko otrok usvoji jezik in je sposoben ustvarjati pomene o svetu in o sebi.

Spitz (1965) meni, da zadovoljivega razvoja jaza ni brez občutkov nezadovoljstva in frustracije. Otrok začne razvijati občutek jaza šele s spoznavanjem telesnih omejitev. Oblikovanje jaza je v oralni fazi povezano z otrokovim spoznanjem, da njegove potrebe niso zadovoljene takoj in da gratifikacijo nadomesti frustracija. Po Spitzu deluje otrok v oralni fazi po principu nirvane, kar pomeni, da mora takoj, ko se pojavi nezadovoljstvo, to tudi izginiti. Kot obrambno reakcijo pred občutki neugodja otrok razvije komponente, ki mu zagotavljajo gratifikacijo, materino bližino in zadovoljevanje njegovih potreb. Takšna komponenta je jok, ki postane po prvih dveh mesecih "jok z namenom" in predstavlja način komuniciranja z materjo.

Po Freudu (1987) se jaz v oralni fazi šele razvija, in sicer v obliki telesnega jaza, ko se otrok začne zavedati svojega telesa. Bettelheim (1983) se strinja, da je temelj za razvoj jaza otrokovo prepoznavanje lastnega telesa kot nečesa, kar je ločeno od ostalega sveta in je istočasno podrejeno zavestnemu nadzoru. Prvo, kar osnovni jaz usvoji, je sposobnost upravljanja gibanja. Nadzor nad telesom je pomemben, in Bettelheim meni, da je otrok, ki je sposoben upravljati svoje telesne funkcije, naprednejši od otroka, ki te sposobnosti (še) ni usvojil. Po drugi strani pa se v primeru, ko je posameznikov jaz oslavljen, njegov jaz najprej odpove nadzoru nad telesnimi funkcijami. Po Bettelheimu (1983) je slika telesa osnova za oblikovanje jaza – slab jaz in slabo telo sta povezana.

Zaključek

V članku smo želeli opozoriti na materino vlogo pri oblikovanju otrokovega psihičnega aparata v zgodnjem obdobju življenja. Namen članka je bil prikazati, da objektni odnos, ki se odraža v zmožnostih vzpostavitve navezanosti in razrešitve krize zaupanja, vpliva na to, kakšen bo otrokov jaz. Videli smo, da kljub različnim pristopoma pri obravnavi diade mati-otrok tako gonska teorija kot tudi teorija objektnih odnosov izpostavljata pomen objektnega odnosa za razvoj psihičnega aparata otroka. Bodisi da je dojenček v začetni fazi nediferenciran organizem, ki je primarno narcisističen in stremi k zadovoljevanju svojih potreb, bodisi da je že od začetka odnosno naravnan in išče stik z materjo in emocionalno izmenjavo, velja, da so vsa poznejša občutja o sebstvu in svetu grajena na podlagi izkušenj, pridobljenih v objektnem odnosu.

Problematiko najzgodnejšega odnosa med otrokom in materjo smo predstavili na osnovi psihoanalitske teorije, upoštevali pa smo tudi Bowlbyjevo teorijo navezanosti, po kateri vplivajo zgodnje otrokove izkušnje z materjo na pričakovanja, ki jih otrok razvije glede medosebnih odnosov. Raziskave (Fraley, 2002; Main, Solomon, 1990) kažejo, da otrokov odnos z materjo pomembno vpliva na oblikovanje njegovih notranjih delovnih modelov, ki vsebujejo pričakovanja o sebi, o pomembni osebi (materi) in o odnosu med njima.

Mati otroka izvabi iz faze primarnega narcisizma in mu lahko vliva zaupanje, s tem ko mu nudi izkušnjo "dobrega" okolja in mu, če ga ne zapira v obroč simbioze, omogoča, da se obrača navzven in razvije odnose navezanosti z drugimi. Odnos z materjo lahko prispeva k opustitvi otrokovega narcisističnega delovanja po načelu "dobivam, torej sem", vendar to ni odvisno le od matere, temveč tudi od družbe, v kateri poteka njegova socializacija. S socializacijo otrok namreč ne postaja le posameznik z razvito osebnostjo in socialnim karakterjem, temveč tudi član družbe – takšen, kot ga družba potrebuje in želi.

Odnosa med materjo in otrokom nismo izpostavili z namenom, da bi materi pripisali vso odgovornost za oblikovanje otrokovega jaza. Zavedamo se namreč, da diada mati-otrok ni izolirana situacija, temveč je umeščena v širši družbeni kontekst, in da mati na otroka prenaša pravzaprav tiste kulturne vzorce, ki jih je sama ponotranjila med svojo socializacijo. Otrok, kot smo videli, v odnosu z materjo usvaja ključne segmente socialnega sistema. Po Winnicottu (1980) je materina naloga, da je "dovolj dobra". Vendar to ne zadostuje. Pomembno je, da sta "dovolj dobra" tudi okolje in družba, v kateri poteka socializacija posameznika. Prav zato ker se zavedamo pomena diadnega odnosa in procesov, ki v tem odnosu potekajo, ne le z vidika posameznika, temveč tudi z vidika družbe, menimo, da si diada mati-otrok zasluži umeščenost v širši družboslovni kontekst.

Številnih vprašanj in vidikov, ki zadevajo odnos med materjo in otrokom, v članku žal nismo mogli obravnavati, bi jih pa bilo treba vključiti v celovito analizo diade mati-otrok. Tako je na primer znano, da otrok loči obraz odraslega od drugih predmetov že nekaj dni po rojstvu, da se na mater odziva drugače kot na druge, da prepozna glas, ki ga je slišal v maternici, in da na materin vonj reagira že drugi ali tretji dan po rojstvu (Bowlby, 1984; Spitz, 1965). Upoštevati bi bilo treba tudi odnos navezanosti med otrokom in očetom v obdobju zgodnjega otroštva (Brajović, 2007) in kako je bila sama mati socializirana (Lorenzer, 1984; Ward in Carlson, 1995).

Kakšen bo psihični aparat posameznika, lahko le delno razložimo skozi prizmo odnosa med otrokom in materjo. Podobno je z naslednjimi vprašanji: Ali bo otrok zmožen zaupati v zahteve sveta? Bo sposoben zlesti iz kroga simbioze in vzpostaviti odnos navezanosti z drugimi? Ali bo s sprejemanjem frustracije, ki ji botruje težnja k povečevanju gratifikacije, razvil dober jaz? Ali bo otrok dejansko zmožen iz primarnega narcisizma preiti v objektni odnos in v nadaljnjem razvoju ohraniti zmerno dozo narcisizma ali pa bo na podlagi razvitega temeljnega nezaupanja in podaljševanja simbioze z vsemogočnim Drugim kasneje razvil lastnosti, ki jih pripisujemo patološkemu narcisu oziroma, po Žižku (1985), zahodni družbi potrebnemu ustroju posameznika? Navedena vprašanja ne zadevajo samo ved, ki se ukvarjajo s socializacijo z vidika posameznika. Morda so še bolj relevantna za vede, katerih namen je posedovanje analitičnega instrumentarija za razumevanje družbe in katerih cilj je prispevati k (politični) prenovi družbe. Družba je namreč skupek posameznikov, ki izgrajujejo svoj jaz v primarnem odnosu (z materjo). Kasneje ga samo uveljavljajo.

Literatura

- Balint, M. (1985). *Osnovna greška: terapijski aspekt regresije* [The basic fault : therapeutic aspects of regression]. Zagreb: Naprijed.
- Bettelheim, B. (1983). *Ljubav nije dovoljna: liječenje emocionalno poremećene djece* [Love Is Not Enough: The Treatment of Emotionally Disturbed Children]. Zagreb: Naprijed.
- Brajić, T. (2007). Odnos navezanosti med očetom in otrokom v obdobju zgodnjega otroštva: Doživljanje odnosa z otrokom. [Attachment relationship between a father and a child in early childhood: Experiences in relationship with a child]. *Psihološka obzorja*, 16(4), 99–112.
- Bowlby, J. (1984). *Attachment and Loss. Vol. 1, Attachment*. Harmondsworth: Penguin books.
- Brajić, P. (1987). *Očetje, kje ste? : mit in resnica o materinstvu* [Fathers where are you?: Myth and the truth about motherhood]. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Cugmas, Z. (2001). Nova spoznanja o vlogi staršev pri razvoju otrokove navezanosti [New findings on the parents' role in the development of the child's attachment]. *Psihološka obzorja*, 10(2), 51–66.
- Erikson, E. H. (1983). *Identity: youth and Crisis*. London: Faber and Faber.
- Erikson, E. H. (1994). *Identity and the Life Cycle*. New York, London : W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1995). *Childhood and Society*. London: Vintage.
- Fairbairn, W. R. D. (1954). *An object-relations theory of the personality*. New York: Basic Books.
- Fairbairn, W. R. D. (1982). *Psihoanalitičke studije ličnosti* [Psychoanalytical Studies of Personality]. Zagreb: Naprijed.
- Fordham, M. (1971). Primary Self, Primary Narcissism and Related Concepts. *Journal of Analytical Psychology*, 16(2), 168–182.
- Fraley, R. C. (2002). Attachment stability from infancy to adulthood: meta-analysis and dynamic modeling of development mechanisms. *Personality and social psychology review*, 6, 123–151.
- Freud, S. (1923, 2001). The ego and the id. V *The standard edition of the Complete Psychological works of Sigmund Freud, Volume XVIII, The ego and the id and other works: (1923–1925)* (str. 19–28). London: Vintage: The Hogart Press: The Institute of Psychoanalysis.
- Freud, S. (1924, 2001). The economic problem of masochism. V *The standard edition of the Complete Psychological works of Sigmund Freud, Volume XVIII, The ego and the id and other works: (1923–1925)* (str. 157–159). London: Vintage: The Hogart Press: The Institute of Psychoanalysis.
- Freud, S. (1977). *Predavanja za uvod v psihoanalizo* []. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Freud, S. (1987). *Metapsihološki spisi* [Papers on Metapsychology]. Ljubljana: ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Freud, S. (1989). *Mali Hans / Volčji človek* [Analysis of a phobia in a five-year-old boy]. Ljubljana: ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Freud, S. (1995). *Tri razprave o teoriji seksualnosti* [Three Essays on the Theory of Sexuality]. Ljubljana: ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Godina, V. V. (1985). Bipolarnost socializacijskega procesa [Bipolarity of socialization process]. *Anthropos*, 1/2, 392–403.

- Gostečnik, C. (2002). *Sodobna psihoanaliza* [Contemporary Psychoanalysis]. Ljubljana: Brat Frančišek : Frančiškanski družinski inštitut.
- Hartmann, H. (1939). *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. New York: International Universities Press.
- Horvat, L. in Magajna, L. (1987). *Razvojna psihologija* [Developmental Psychology]. Ljubljana: DZS.
- Huth-Bocks, A. C., Levendosky, A. A., Bogat, A. G. in von Eye, A. (2004). The Impact of Maternal Characteristics and Contextual Variables on Infant-Mother Attachment. *Child Development*, 75(2), 480–496.
- Jacobson, E. (1964). *The Self and The Object World*. New York: International Universities Press, Inc.
- Kernberg, O. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason Aronson.
- Kernberg, O. (1976). *Object-Relations theory and clinical psychoanalysis*. New York: Jason Aronson.
- Klein, M. (1997). Nekateri teoretski sklepi o čustvenem življenju otroka [Some theoretical conclusions about infant's emotional life]. V B. Lešnik (ur.), *Zavist in hvaležnost* [Envy and Gratitude] (str. 433–476). Ljubljana: Studia humanitatis.
- Kohut, H. (1990). *Analiza sebstva* [Analysis of the Self: Systematic Approach to Treatment of Narcissistic Personality Disorders]. Zagreb: Naprijed.
- Laplanche, J. in Pontalis, J. B. (1992). *Riječnik psihoanalize* [The Language of Psycho-Analysis]. Zagreb: AC.
- Lešnik, B. (2009). *Temelji psihoanalize: opombe h konceptom*. [The Foundations of Psychoanalysis: notes on the concepts]. Ljubljana: Založba / *cf.
- Lorenzer, A. (1984). *Teorija socializacije: o zasnivanju materijalističke teorije socializacije* [To found a materialistic socialization theory]. Beograd: Nolit.
- Mahler, M., Pine, F. in Bergmann, A. (1985). *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation*. London: Karnac.
- Main, M. in Solomon, J. (1990) Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. V M.Greenberg, D. Cicchetti in E. Cummings (ur.), *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention* (str. 121–160). Chicago: University of Chicago Press.
- O'Neill, R. M., Greenberg, R. P. in Seymour F. (1984). Orality and Field-Dependence. *Psychoanalytic Psychology*, 1(4), 335–344.
- Pavšič Mrevlje, T. (2006). Materinstvo, objektni odnosi in trajanje dojenja [Motherhood, object relations and breastfeeding duration]. *Psihološka obzorja*, 15(4), 67–84.
- Praper, P. (1992). *Tako majhen, pa že nervozen?!* [So young yet so nervous?!]. Nova Gorica: Educa.
- Praper, P. (1996). *Razvojna analitična psihoterapija* [Developmental Analytical Psychotherapy]. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.
- Rebula - Tuta, A. (1998). *Globine, ki so nas rodile: zgodnje otroštvo v otroku in odraslem* [The debth we were born in: early childhood in the infant and the adult]. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- Salecl, R. (2007). *O tesnobi* [On Anxiety]. Ljubljana: Sophia.
- Spitz, R. A. (1965). *The First Year of Life. A psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. New York: International Universities Press.

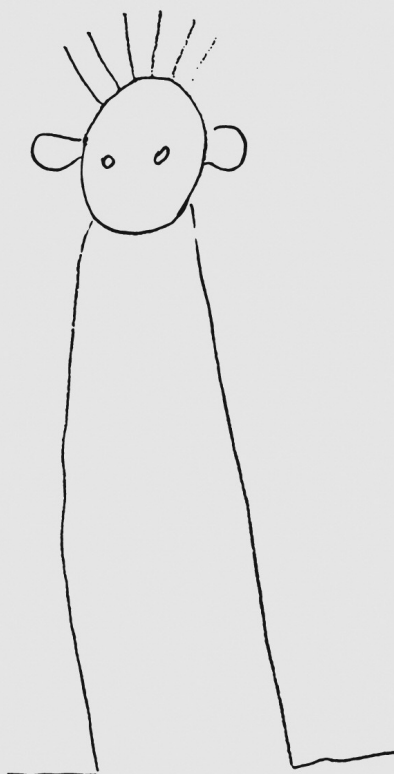
- Stern, D. N. (1998a). *The motherhood constellation. A unified view of parent-infant psychotherapy*. New York: Perseus Books.
- Stern, D. N. (1998b): *The interpersonal world of the infant*. New York: Perseus Books.
- Ward, M. J. in Carlson, E. A.(1995). Associations among adult attachment representations, maternal sensitivity, and infant-mother attachment in a sample of adolescent mothers. *Child Development*, 66, 69–79.
- Westen, D. (1991). Social Cognition and Object Relations. *Psychological Bulletin*, 109(3), 429–455.
- Winnicott, D. W. (1956, 2000). Primarna materinska preokupacija [Primal maternal preoccupation]. *Tretji dan*, 29(4), 24–27.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. London, New York: Routledge.
- Winnicott, D. W. (1980). *Dijete, obitelj i vanjski svijet* [The child, the family and the outside world]. Zagreb: Naprijed.
- Winnicott, D. W. (1989). *Psychoanalytic Explorations*. London: Karnac Books.
- Winston, A. P. (2009). Anorexia Nervosa and the Psychotherapy of Absence. *British Journal of Psychotherapy*, 25(1), 77–90.
- Žižek, S. (1984). *Filozofija skozi psihoanalizo* []. Ljubljana: Univerzum.
- Žižek, S. (1985). "Patološki narcis" kot družbeno-nujna forma subjektivnosti [Pathological Narcissism as a Socially Essential Form of Subjectivity]. *Družboslovne razprave*, 2(2), 105–141.

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Maks Tušak

RISARSKE PREIZKUŠNJE

Psihoterapija oseb z motnjo v duševnem razvoju

*Barbara Zafošnik**

Zavod za usposabljanje, delo in varstvo Dornava

Povzetek: Osebe z motnjo v duševnem razvoju lahko doživljajo vse psihološke težave, motnje in psihiatrične bolezni kot ljudje brez motenj v duševnem razvoju. Rezultati prevalenčnih epidemioloških študij v ocenah, koliko oseb z motnjo v duševnem razvoju ima težave z duševnim zdravjem zaradi različnih diagnostičnih kriterijev, ocenjevalnih postopkov in pripomočkov niso enoznačni, se pa večinoma gibljejo med 20 in 40 %. Ena izmed možnih oblik pomoči za večanje psihološkega blagostanja oseb z motnjo v duševnem razvoju je tudi psihoterapija, vendar se predvsem pri osebah s težjo in težko motnjo v duševnem razvoju, pri katerih govor ne more biti osrednji terapevtski medij, redko izkorišča. V psihoterapijo se namreč večinoma vključujejo klienti z lažjo motnjo v duševnem razvoju, in sicer predvsem v kognitivno-vedenjsko. V zadnjem času sta bila posebej za osebe s težjo in težko motnjo v duševnem razvoju oblikovana dva modela (psiho)terapije, in sicer razvojno-dinamična relacijska terapija in na navezanosti temelječa vedenjska terapija za otroke. Svojo teoretsko ozadje črpata iz razvojnih psihoanalitičnih teorij.

Ključne besede: psihoterapija, motnje v duševnem razvoju, razvojno-dinamična relacijska terapija, na navezanosti temelječa vedenjska terapija

Psychotherapy with people with developmental disabilities

*Barbara Zafošnik**

Centre for developmental disabilities Dornava, Slovenia

Abstract: People with developmental disabilities can experience any psychological abnormality and psychiatric illness as do people without developmental disabilities. Due to different diagnostic criteria, assessment procedures and instruments, we lack definite prevalence rates for people with developmental disabilities, also suffering from mental health problems, even though most studies place the rate at 20 to 40%. One of the possible treatment alternatives for augmenting psychological well-being is psychotherapy, but is extremely rarely used for people with severe and profound disabilities, where speech cannot be the main therapeutic medium. So, those that are included in the psychotherapeutic process are predominantly clients with mild developmental disabilities, and they are mostly in cognitive-behavioral therapy. Recently, two models of (psycho)therapy for persons with

* Naslov/Address: Barbara Zafošnik, Zavod za usposabljanje, delo in varstvo Dornava, Dornava 128, 2252 Dornava, e-pošta: barbara.zafosnik@gmail.com

severe and profound developmental disabilities were developed: developmental-dynamic relationship therapy and attachment-based behaviour therapy for children. Conceptually, they both originate from developmental psychoanalytic theories.

Keywords: psychotherapy, developmental disabilities, developmental-dynamic relationship therapy, attachment-based behaviour therapy

CC = 3310, 3256

Uvod

Psihoterapija velja zadnjih šest desetletij za učinkovito obliko pomoči za večanje osebnostne avtonomnosti ter blagostanja oseb ali skupin (Asay in Lambert, 1999). V prispevku želim prikazati, kakšne so potrebe oseb z motnjo v duševnem razvoju po psihoterapevski obravnavi ter kako je psihoterapija oseb z motnjo v duševnem razvoju podobna ali drugačna od psihoterapije oseb brez motnje v duševnem razvoju. Glede na velike razlike v intelektualnih, jezikovnih, socialnih, čustvenih in razlik v vedenjski prilagojenosti (Jacobson in Mulick, 1996; Gargiulo, 2009) znotraj populacije oseb z motnjo v duševnem razvoju me je zanimalo tudi, ali stopnja motnje v duševnem razvoju (lažja, zmerna, težja, težka) vpliva na to, ali je oseba z motnjo v duševnem razvoju, ki psihoterapijo potrebuje, vanjo vključena ali ne.

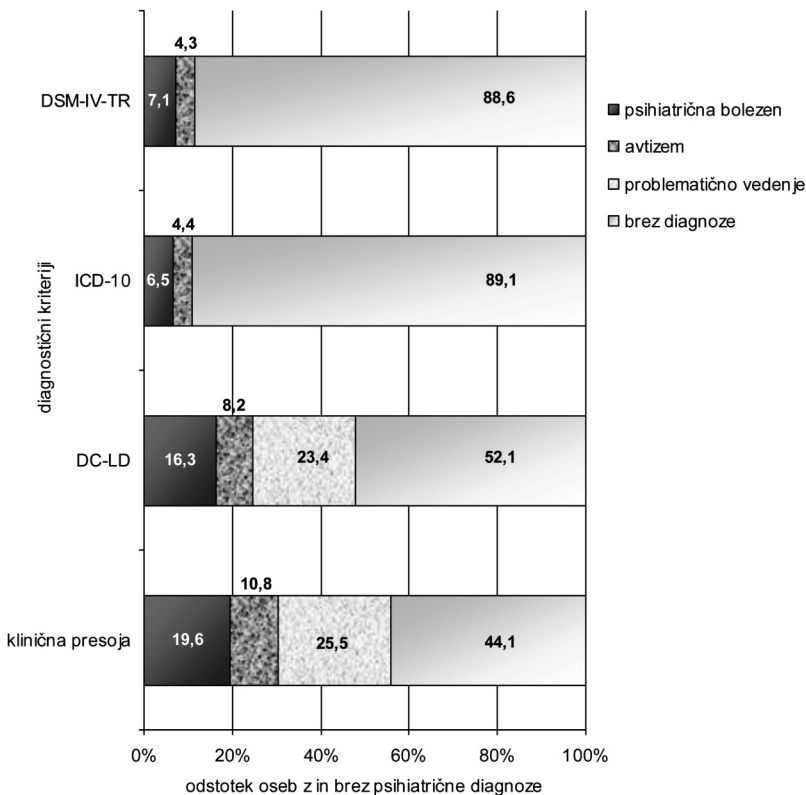
Ali osebe z motnjo v duševnem razvoju doživljajo čustveno trpljenje?

Lik srečnega, s sabo in okoljem pomirjenega posameznika z motnjo v duševnem razvoju ni (bil) prototipičen, in sicer predvsem zaradi implicitnega prepričanja, da so vse posebnosti, težave, izstopajoče vedenje in psihološke težave tega posameznika dodaten odraz njegovih nižjih intelektualnih sposobnosti in manjših prilagoditvenih zmožnosti; da so del sindroma duševne zaostalosti (t.i. diagnostično zasenčenje in psihosocialna krinka; Sovner, 1986, cit. v Došen in Day, 2001). Od 80-ih let prejšnjega stoletja pa je skrb za duševno zdravje oseb z motnjo v duševnem razvoju postalo pomembno strokovno in raziskovalno področje (Moss, 2002), v Evropi predvsem v Veliki Britaniji in na Nizozemskem (Došen, Gardner, Griffiths, King in Lapointe, 2007). Kljub višanju profesionalnih standardov in velikim organizacijskim spremembam (glej npr. European association for mental health in mental retardation, 2003) na področju skrbi za osebe z motnjo v duševnem razvoju pa se nezavedni vidiki našega pogleda na osebe z motnjo v duševnem razvoju preoblikujejo počasneje in v manjših korakih, kot se morda zdi na prvi pogled – diagnostično zasenčenje je npr. med kliničnimi psihologi in psihiatri še vedno prisotno (Matson in Scior, 2004). Prav tako britanski psihologi in psihiatri po svojih izku-

šnjah presojajo, da je potreba po psihoterapiji oseb z motnjo v duševnem razvoju zmerna do visoka, obenem pa poudarjajo, da te vanjo niso vključene zato, ker i) ni dovolj ustrezno usposobljenih klinikov, ii) ker manjka sredstev in iii) ker psihoterapija naj ne bi predstavljala ustreznega pristopa za osebe z motnjo v duševnem razvoju (Royal College of Psychiatrists, 2004).

Ali osebe z motnjo v duševnem razvoju potrebujejo psihoterapijo?

Izsledki epidemioloških študij nekoliko konfliktno kažejo na prevalenco psiholoških težav in motenj ter psihiatričnih bolezni pri osebah z motnjo v duševnem razvoju med 10 in 80, večinoma pa med 20 in 40 % (npr. Deb, Thomas in Bright, 2001a; Deb, Thomas in Bright, 2001b; Došen in Day, 2001; Hatton, 2002; Hemmings, Gravestock, Pickard in Bouras, 2006; Hemmings, Tsakanikos, Underwood, Holt in Bouras, 2008). Jasna slika je zamegljena zaradi velikih razlik v

Slika 1. Delež oseb s težko motnjo v duševnem razvoju, ki so dobile psihiatrično diagnozo glede na štiri psihiatrične diagnostične kriterije (podatki povzeti po S. A. Cooper idr., 2007).

populaciji, ki jo študije zajamejo, predvsem pa zaradi samega procesa ocenjevanja, ki lahko vključuje med seboj tudi konceptualno zelo različne ocenjevalne (diagnostične) postopke, pripomočke in kriterije. Kot primer povzemam študijo S. A. Cooper idr. (2007), v kateri so med drugim ugotavljali, kakšna je prevalenca duševnih motenj pri 184 odraslih s težko motnjo v duševnem razvoju. Osebe so ocenjevali psihiatri, specializirani za delo z odraslimi z motnjo v duševnem razvoju, in sicer so vsakega posameznika ocenili glede na štiri diagnostične kriterije – glede na lastno klinično presojo ter glede na smernice treh različnih priročnikov (DC-LD, ICD-10 in DSM-IV-TR). V študiji so v koncept problemov z duševnim zdravjem (*orig.* mental ill-health) vključili tudi prisotnost avtizma in problematičnega vedenja, kar je lahko izvor nesoglasij, zato v sliki 1 prikazujem podatke ločeno. Študija S. A. Cooperjeve idr. (2007) zelo živo oriše težave v uporabljenih kriterijih. Če bi psihiatri postavili diagnozo le na podlagi svoje lastne strokovne presoje, bi imela vsaka druga oseba s težko motnjo v duševnem razvoju še psihiatrično motnjo, če bi dodali operacionalizirane kriterije ICD-10 ali DSM-IV, pa bi se prevalenca *te iste skupine posameznikov* zmanjšala na približno desetino. Največji delež k tej razliki prispeva opredelitev problematičnega vedenja kot psihiatrične diagnoze same po sebi, kar izmed uradnih priročnikov omogoča le DC-LD. Kraljevo zduženje psihiatrov v svojih smernicah poudarja, da se lahko diagnostična kategorija problematičnih vedenj uporabi le, če to vedenje ni neposredni rezultat katere druge psihiatrične motnje (Syzmanski, 2002). Po drugi strani pa so smernice Evropskega združenja za duševno zdravje oseb z intelektualno zmanjšanimi zmožnostmi nedvoumne, da » ././ problematičnega vedenja ne moremo zreducirati na eno samo diagnostično kategorijo /.../« (Došen, Gardner, Griffiths, King in Lapointe, 2007, str. 19).

Že samo v okviru študije S. A. Cooper idr. (2007) si torej ne moremo odgovoriti na vprašanje, katere podatke o prevalenci naj vzamemo za bolj veljavne in kateri diagnostični kriteriji so dovolj občutljivi. Če skušamo dobiti splošen pregled kot povpreček večjega števila epidemioloških prevalenčnih študij, pa se tudi težave z interpretacijo pomnožijo (glej tudi Paschos in Bouras, 2007). V študijah, objavljenih v zadnjih 10 letih, nisem našla npr. nobene prevalenčne študije, v kateri bi presejalni fazi sledila multidisciplinarna, celostna, poglobljena in triangulirana ocena (z aplikacijo več metod ocenjevanja in pripomočki). Jasnih podatkov o prevalenci psiholoških in psihiatričnih težav oseb z motnjo v duševnem razvoju torej ni, kar tudi pomeni, da ne vemo, a) kako obsežne so potrebe po številu strokovnjakov-klinikov, ki bi se lahko ustrezno odzvali, b) kako preoblikovati obstoječi sistem javnega zdravstva in socialnega skrbstva, da bi lahko bil enako dostopen in enako učinkovit za osebe z motnjo v duševnem razvoju, ki imajo psihološke težave ali motnje ter c) kakšne spremembe bi morali vpeljati v določene izobraževalne programe, da bi se povišala občutljivost za to problematiko tudi za osebe z motnjo v duševnem razvoju.

Psihoterapija oseb z motnjo v duševnem razvoju = kognitivno-vedenjska psihoterapija oseb z lažjo motnjo v duševnem razvoju?

Tudi če upoštevamo najbolj konzervativno oceno, da doživlja težave v duševnem zdravju 10 % oseb z motnjo v duševnem razvoju, je prav(ično) samo to, da jim ponudimo vse oblike pomoči, ki so dostopne tudi osebam brez motnje v duševnem razvoju. Mednje spada tudi psihoterapija. Ker sem želela ugotoviti, v kolikšni meri so osebe z motnjo v duševnem razvoju vključene v psihoterapijo, sem se odločila za pregled revijalne znanstveno-strokovne literature s področja motenj v duševnem razvoju in psihologije, objavljene v angleškem jeziku. Kronološko sem se omejila na obdobje od leta 2000 do 2010. Relevantne članke sem iskala v elektronskih zbirkah PsycARTICLES, Academic Search Complete, MasterFILE Premier ter Health Source: Nursing/Academic Edition in s spletnim iskalnikom Google Učenjak, pri čemer sem uporabila ključne besede (psycho)therapy (psihoterapija), counsel(l)ing (svetovanje) ter štiri izraze, ki se uporabljajo za motnjo v duševnem razvoju - mental retardation (duševna zaostalost), developmental disabilities (razvojno zmanjšane zmožnosti), intellectual disabilities (intelektualno zmanjšane zmožnosti) in learning disabilities (učno zmanjšane zmožnosti). V člankih, ki so ustrezali mojemu iskanju, sem analizirala vsebino glede na psihoterapevtsko usmeritev, modaliteto, primarni terapevtski fokus, število klientov in stopnjo motnje v duševnem razvoju (glej tabeli 1 in 2). Iskanje sem nadaljevala po metodi snežne kepe na podlagi križnih navedb (torej člankov, ki so ustrezne članke citirali in obratno).

Tabela 1. Študije oseb z motnjo v duševnem razvoju, vključenih v psihoterapijo po kognitivno-vedenjski usmeritvi, objavljene med letoma 2000 in 2010

Študija	MDR	N primarni terapevtski fokus
Taylor, J. L., Novaco, R. W., Gillmer, B. T. in Thorne, I. (2002)	mejna, lažja	19 jeza
Johnson, A., Mason, H. in Withers, P. (2003)	mejna	1 nizko samospoštovanje, jeza
Kirkland, J. (2005)	lažja	3 psihoza
McCabe, M. P., McGilivray, J. A. in Newton, D. C. (2006)	lažja, zmerna	34 depresivnost
Willner, P. in Goodey, R. (2006)	lažja	1 obsesivno-kompulzivno vedenje
Barrowcliff, A. L. (2008)	lažja	1 halucinacije
Corbett, H. in Moore, P. (2008)	lažja do zmerna	1 žalovanje ob smrti sorodnika, nizko samospoštovanje
Brown, F. J. in Hooper, S. (2009)	zmerna*	1 obsesije
Fernando, K. in Medlicott, L. (2009)	lažja	1 posttravmatska stresna motnja
Jahoda idr. (2009)	mejna, lažja	15 terapevtski interakciji; depresija, anksioznost, jeza
Willner, P., Jones, J., Tams, R. in Green, G. (2002)	lažja	14 jeza
Hagiliassis, N., Gulbenkogl, H., di Marco, M., Young, S. in Hudson, A. (2005)	lažja*	29 jeza
Rose, J., Loftus M., Flint, B. in Carey, L. (2005)	lažja*	50 jeza
Taylor, J. L., Novaco, R. W., Gillmer, B. T., Robertson A. in Thorne, I. (2005)	mejna, lažja	50 jeza
Douglass, S., Palmer, K. in O'Connor, C. (2007)	lažja do zmerna	6 anksioznost
Hays, S. J., Murphy, G. H., Langdon, P. E., Rose, D. in Reed, T. (2007)	lažja*	16 spolni prestopki
Murphy, G., Powell, S., Guzman, A. M. and Hays, S. J. (2007)	lažja, mejna	15 spolni prestopki
Whelan, A., Haywood, P. in Galloway, S (2007)	lažja*	5 nizko samospoštovanje
Singh, N. N. idr. (2008)	lažja	6 jeza
Ghafoori, B., Ratanasiripong, P. in Holladay, C. (2010)	zmerna, lažja	8 depresivnost, jeza, anksioznost
Haddock, G., Lobban, F., Hatton, C. in Carson, R. (2004)	lažja	5 psihoza

Opombe: MDR - stopnja motnje v duševnem razvoju (lažja, zmerna, težja, težka). V študijah nad črtkano črto so izvajali individualno modaliteto, pod pa skupinsko. V zadnji študiji so izvajali obe modaliteti.

* Stopnja motnje v duševnem razvoju avtor(ji) niso opredelili, zato sem jo določila sama na podlagi opisa vzorca (rezultati testov inteligentnosti, vedenjske prilagojenosti, značilnosti govornega izražanja).

Po pregledu literature sem ugotovila:

- a) da je psihoterapija oseb z motnjo v duševnem razvoju redko vir znanstvene ali strokovne komunikacije v znanstveno-strokovnih revijah. Pri svojem iskanju sem našla 30 objavljenih člankov, kar pomeni, da so bili v povprečju na to temo objavljeni trije na leto. V dveh uglednih revijah, ki sta imeli leta 2009 na področju motenj v duševnem razvoju največji faktor vpliva – *Developmental disabilities research reviews in American Journal on Intellectual Disabilities* – v zadnjih desetih letih ni bil objavljen noben članek o psihoterapiji;
- b) da se objavljajo v veliki večini članki, ki orisujejo aplikacijo kognitivno-vedenjske terapije (21 člankov), ostalih psihoterapevtskih usmeritev je približno za tretjino (9 člankov); (primerjaj tabeli 1 in 2);
- c) da so, kar je povezano s prejšnjo alinejo, klienti predvsem osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju (v 25 študijah), izjemoma tudi z zmerno (v štirih študijah), z lažjo do zmerno v dveh, nikoli pa s težjo ali težko (glej tabeli 1 in 2).

Tabela 2. Študije oseb z motnjo v duševnem razvoju, vključenih v psihoterapijo po katerikoli usmeritvi razen kognitivno-vedenjske, objavljene med letoma 2000 in 2010

Študija	terapevtska usmeritev	modaliteta	MDR	N primarni terapevtski fokus
Creswell, C. (2001)	kognitivna	individualna	zmerna	1 težave v odnosih z vrstniki
Kroese, B. S. in Thomas, G. (2006)			lažja	2 nočne more
Wilner, P. (2004)	kratka kognitivna	individualna	lažja	1 nočne more
Smith, I. C. (2005)			lažja	1 agresivnost
Foster, C. in Banes, J. (2009)	narativna	individualna	lažja	1 anksioznost, jeza
Beail, N., Warden, S., Morsley, K. in Newman, D. (2005)	analitična	individualna	lažja	20 agresivnost, spolno neprimerno vedenje, čudaško vedenje, težave v odnosih, samopoškodbe, depresivnost, bulimija, obsesivno kompulzivna motnja
Beail, N., Kellett, S., Newman, D. W. in Warden, S. (2007)			lažja	20 isto kot zgoraj; procesno: odnos med številom srečanj in terapevtskim učinkom
Chantrell, S. (2009)			lažja	1 težave v odnosih z vrstniki
O'Connor, H. (2001)	analitična	skupinska	lažja	5 samorazumevanje

Opomba: MDR - stopnja motnje v duševnem razvoju (lažja, zmerna, težja, težka).

Iz objavljenih študij seveda ne gre sklepati, da enoznačno odražajo psihoterapevtsko prakso. Na eni izmed londonskih psihodinamskih psihoterapevtskih klinik je bilo npr. samo med letoma 2000 in 2003 vključenih v individualno ali skupinsko terapijo 81 oseb z motnjo v duševnem razvoju; po pričakovanjih je imelo največ klientov lažjo motnjo v duševnem razvoju (51), 32 zmerno, 8 pa težjo (Parkes idr., 2007). Možno je tudi, da je raznolikost psihoterapevtskih pristopov v praksi večja in da se psihoterapija pogosteje ponudi tudi osebam s težjo in težko motnjo v duševnem razvoju.

Kako drugačna je psihoterapija oseb z lažjo motnjo v duševnem razvoju od psihoterapije oseb brez motnje v duševnem razvoju?

Med psihoterapevti, katerih klienti so osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju, vlada konsenz, da se ta psihoterapija bistveno ne razlikuje od psihoterapije z drugimi klienti (DesNoyers Hurley, Tomasulo in Pfadt, 1998). Psihoterapevtski proces je v osnovi nespremenjen, pomagajo pa vsebinske in organizacijske prilagoditve (glej tabelo 3), ki se nanašajo predvsem na specifične čustvene, kognitivne in jezikovno-govorne značilnosti oseb z lažjo motnjo v duševnem razvoju ter na posebne življenjske pogoje, ki večajo potrebo po sodelovanju psihoterapevta z varuhi, delovnimi inštruktorji, specialnimi in rehabilitacijskimi pedagogi, psihologi, socialnimi delavci, psihiatri ipd. (npr. bivanje v bivalnih skupinah, zaposlitev v varstveno-delovnih centrih.). Vprašanje dvojne vloge postane s tem bolj zapleteno kot sicer, saj se terapevti pogosto poleg terapevtske znajdejo še v posvetovalni ali nasvetovalni vlogi (npr. Došen, 2001; Gaedt, 2001; Ruth, 2001). Terapevt mora prav tako upoštevati klientove življenjske izkušnje prizadetosti in oviranosti. Kot je razvidno iz tabele 3, te prilagoditve ne posežejo globlje v terapevtsko dogajanja in zato tudi ne zahtevajo posebnih psihoterapevtskih kompetenc. Psihoterapevti ponavadi opišejo, da so takrat, ko izvajajo psihoterapijo oseb z lažjo motnjo v duševnem razvoju, ustvarjalnejši v tehnikah – C. Creswell (2001) je npr. uporabila fotografije socialnih scenarijev iz limonade, ki jo je mladostnica s težavami v vrstniških odnosih najraje spremljala po televiziji, kot iztočnico za ubeseditev čustev, ki jih ti junaki doživljajo, o njihovih namerah in morebitnih posledicah njihovega vedenja. B. Fidell (2002) je - po neuspelih vedenjskih pristopih - s kartonskim Gospodom Kričačem pomagala klientu, ki je zaradi svoje hrupnosti postajal vse manj priljubljen v skupinskem domu, v svoji družinski psihoterapevtski praksi pa v terapiji družin z odraslo osebo z motnjo v duševnem razvoju pogosto uporablja podobne tehnike, kot bi jih z otroci (igre z lutkami, plastelinom, risbe, igre vlog). Gaedt (2001) opisuje, kako je začel vzpostavljati terapevtsko alianso z dekletom z lažjo motnjo v duševnem razvoju, vključenim v psihoterapijo tako, da se je najprej srečeval z njo v njeni sobi, saj drugam ni želela. Kot točko navezovanja je oblikoval skupno pitje vroče čokolade, v čemer je dekle uživalo, diferenciacijo pa vpeljal ravno s spreminjanjem tega rituala (zavrnil je dekletovo ponudbo, da bi spila vročo čokolado skupaj; rekel, da bo on raje čaj ipd).

Tabela 3. Vsebinske in organizacijske prilagoditve psihoterapije za osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju

Prilagoditev	Primeri
Poenostavitev	Skrajšanje srečanj (pol ure za individualno, eno uro za skupinsko terapijo), odmori, manj članov v skupinski terapiji.
Jezik in govor	Zmanjšani besednjak, kompleksnost stavčne strukture, dolžina misli. Krajši stavki ali več premorov, počasnejši govor, večkratna ponovitev ideje, večkratno preverjanje razumevanja. Uporaba alternativnih načinov izražanja, prisotnost 'prevajalca'. Dopustiti več časa za samoizražanje, vzpodbujanje samoizražanja. Posvetovanje z logopedom.
Večja direktivnost	Več konfrontacij, nasvetovanje, več in bolj neposredna vprašanja. Pisni opomniki, učenje reševanja problemov na konkretnih primerih, večkratno opisovanje procesa terapije (cilji, napredek).
Prožnost	Terapija z igro, igre vlog, risbe. Alternativni prostori terapije.
Vključitev pomembnih drugih	Več sodelovanja z družinskimi člani ali drugimi skrbniki za spremljanje napredka, terapevt jih naj po potrebi usmerja, da prepreči nepotrebne frustracije in strese pri klientu. Prisotnost podporne osebe na srečanjih.
Transfer, konratransfer	Terapevti hitreje postanejo 'prijatelji' ali objekti zaljubljenosti. Ko vključena družina, naj se ubesedijo pretekle izkušnje z drugim strokovnim osebjem in preverijo pričakovanja. Pri terapevtih pogoste fantazije odrešitelja, vloga pretirano zaščitniškega starša, zastopnika; predelava lastnih občutij ob prizadetosti, primanjkljajih klientov.
Oviranost	Terapevt naj izpostavi temo primanjkljaja, oviranosti. Podpiranje pozitivne samopodobe in razvijanje kompenzacijskih strategij.

Opomba: Povzeto po DesNoyers Hurley, Pfadt, Tomasulo in Gardner, 1996; DesNoyers Hurley, Tomasulo in Pfadt, 1998; Fidell, 2000; Lynch, 2000; Whitehouse, Tudway, Look in Kroese, 2006.

Psihoterapija oseb z motnjo v duševnem razvoju je torej predvsem psihoterapija oseb z lažjo motnjo v duševnem razvoju, ki imajo glede na ostale posameznike z motnjo v duševnem razvoju razmeroma dober ekspresivni jezik, boljše zmožnosti za samoregulacijo in učinkovitejšo vedenjsko prilagojenost. Ravno zaradi takih značilnosti lahko psihoterapevti prenesejo svoje izkušnje tudi na to populacijo brez velikih sprememb v terapevtskem dogajanju. Zdi pa se, da imamo znotraj populacije oseb z motnjo v duševnem razvoju novo skupino 'neanalizabilnih', in to so osebe s težjo in težko motnjo v duševnem razvoju. Kot da takrat, ko ne moremo vzpostaviti psihološke bližine preko govora, ne vidimo možnosti oblikovanja zaupnega in varnega odnosa, s čimer seveda psihoterapijo že v samem izhodišču onemogočimo. Za te posameznike očitno velja implicitno ali celo

eksplicitno (npr. Sturmey, 2005; Sturmey, 2006) prepričanje, da so zanje učinkoviti samo pristopi, ki izhajajo iz behaviorizma. Dejansko so seveda vedenjski pristopi lahko izredna pomoč tudi pri lajšanju čustvenih stisk in se danes razumejo zelo široko, saj predstavljajo kompleksno analizo motivacije vedenja - če hočemo razumeti vedenje, moramo razumeti posameznika, ki to vedenje kaže (nevro-biološke, psihološke, razvojne dejavnike), okolje, v katerem živi (fizično in socialno), ter interakcijo med njim in okoljem (glej npr. Cooper, Heron in Heward, 2007; Gardner in Graeber, 1993). V smernicah Britanskega psihološkega združenja tudi poudarijo, da je »neetično, če skušamo preprečiti izstopajoča vedenja tako, da ne upoštevamo socialnih in organizacijskih okolij, v katerih se pojavljajo, in da ne posvetimo dovolj pozornosti posameznikovi potrebi po rasti, razvoju in varnosti« (Ball, Bush in Emerson, 2004, str. 14). Vendarle pa so brez psihoterapevtskih modelov za pomoč osebam s težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju in psihološkimi težavami ali motnjami neupravičeno zožene možnosti za večanje njihovega blagostanja.

Psihoterapija oseb s težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju: dva modela

V nadaljevanju bom predstavila dva modela (psiho)terapije, ki sta bila oblikovana posebej za osebe s težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju in s težavami v duševnem zdravju. Oba temeljita na konceptih psihoanalitične razvojne psihologije, in sicer predvsem na procesu i) separacije in individualizacije v teoriji M. Mahler (1975; cit. v Praper, 1999) ter ii) navezanosti v teoriji Bowlbya (1969/1997). S tem poudarjata pomen, ki ga ima občutljiv, varen, zaupen in dosleden odnos za spreminjanje posameznikovega čustvenega blagostanja ter konfliktnega odnosa do okolja. Tako predstavljata protiutež vedenjskim pristopom, čeprav jih ne zavračata, temveč v ustrezni fazi terapije inkorporirata. Nobeden izmed modelov ni preverjeno učinkovit in je o njiju dostopnih zelo malo študij (Došen, 2001, 2005, 2010; Sterkenburg, Janssen in Schuengel, 2008). Predstavljam ju torej predvsem kot izhodišče za premislek o tem, kako tudi osebe s težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju in težavami v duševnem zdravju vključiti v psihoterapevtsko obravnavo.

Došen (2001) v svoji razvojno-dinamični relacijski terapiji poudarja razvojne potrebe osebe z motnjo v duševnem razvoju kot edine, ki naj določajo, ali se naj posameznik vključi v terapevtsko obravnavo ali ne (ne pa npr. inteligentnost, sposobnost govora ali zmožnost osebe, da se odzove na topel in podporni odnos). Temelja terapije sta razvojno naravnana diagnoza s poudarkom na doseženem nivoju čustvenega razvoja in upoštevanje potreb, ki so za to fazo razvoja najpomembnejše (Došen, 2005). Terapija praviloma poteka v treh stopnjah – v začetni fazi medsebojnega spoznavanja terapevt sprejema osebo z vsem njenim vedenjem in nobenega vedenja ne korigira. Osebi dopusti, da najde svoje mesto in vlogo v okolju, ki mu je v trenutni življenjski poziciji najbolj smiselna. V drugi fazi terapevt aktivneje vzpostavlja so-

cialni stik in ponudi pozitivno interakcijo, da se lahko izoblikuje medsebojno zaupanje in čustveno naklonjen odnos. Šele tema dvema fazama sledi tretja, v kateri je terapevt tisti, ki mu oseba sledi pri učenju novega, socialno sprejemljivejšega vedenja. Došen (2010) je razvojno-dinamično relacijsko terapijo dejansko koncipiral kot posvetovalno-terapevtski model, v katerem prisotnost psihoterapevta ne le da ni nujna, psihoterapevt terapije tudi ne izvaja. To pomeni, da so lahko ključna oseba, ki so v neposrednem terapevtskem odnosu z osebo z motnjo v duševnem razvoju, tudi ustrezno usposobljeni skrbniki (npr. negovalno osebje, starši) ali učitelji, ki delajo na podlagi usmerjanja in posvetovanja s strokovnjakom (Došen, 2001), npr. psihologom. Ker pa je psihoterapija proces, ki ga lahko izvajajo le psihoterapevti, Došenov (2001, 2010) model konceptualno visi v zraku.

Temu modelu je soroden model na navezanosti temelječe vedenjske terapije za otroke Sterkenburga, Janseena in Schuengela (2008). Terapija je bila oblikovana za otroke s hudimi oblikami izstopajočega vedenja in težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju, pri katerih drugi pristopi (npr. klasična modifikacija vedenja) niso učinkovali. Ta terapija izhaja iz razvojno-dinamične relacijske terapije (Došen, 2001, 2005, 2010), zato si tudi faze te terapije sledijo v podobni logiki. V prvi fazi se vzpostavljajo pogoji, ki omogoča razvoj navezanosti. Psihoterapevt ponudi čustveno prijetne odzive, ki izražajo občutljivost do klienta, da bi s tem vzpostavil začetni odnos. Poudarek je na glasu, kasneje pa tudi na dotiku, če ga klient prenese. Ko klient nakaže, da je pripoznal terapevta, ko terapevt zmore predvideti vedenje klienta, ko zmoreta uživati v medsebojnem stiku in ko klient išče bližino terapevta, sledi 'simbiotična' podfaza, v kateri je ključnega pomena sporazumevanje v zelo bližnjem kontaktu. Psihoterapevt sledi pobudi klienta in skuša doseči sinhronost v interakciji. Ko jima to uspe, terapevt spodbuja raziskovanje okolja in nudi tolažbo, če to raziskovanje klienta razjezi ali užalosti. Ko klient uživa ne le ob terapevtovi bližini, temveč tudi ob igranju skupaj z ali ob terapevtu ter ko klient raziskuje okolje tudi, ko psihoterapevt zapusti prostor, sledi druga terapevtska faza – modifikacija vedenja. Njen osnovni namen je zamenjati neprilagojeno vedenje z učenjem ustreznjšega, pri čemer se uporabljajo vsi postopki, značilni za uporabno vedenjsko analizo. Ko izstopajoča vedenja izzvenijo in klient namesto njih uporablja socialno sprejemljivejša dejanja, sledi tretja stopnja, to je stopnja generalizacije. Psihoterapevt spodbuja stik med klientom in skrbniki tako, da jim daje povratne informacije na video-treningih in na timskih razpravah. Število terapevtskih srečanj se postopoma znižuje, tako da se vse večji del čustveno naklonjenega, varnega in doslednega odnosa prenaša na skrbnike. Psihoterapija se konča, ko skrbniki zmorejo potolažiti otroka v stanju vznemirjenosti, in ko ustrezno vzpodbujajo klientovo eksploracijo. Za razliko od Došena (2001, 2005, 2010) so Sterkenburg, Janseen in Schuengel (2008) jasni v tem, da na navezanosti temelječo vedenjsko terapijo lahko izvajajo samo psihoterapevti.

Slika 2. Faze (psiho)terapevtskega procesa v razvojno-dinamični relacijski terapiji (Došen, 2001, 2005, 2010) in v na navezanosti temelječi vedenjski terapiji za otroke (Sterkenburg, Janssen in Schuengel, 2008).

V obeh modelih se dokaj jasno kažejo linije razvojnega procesa separacije in individualizacije (Mahler, 1975, cit. v Praper, 1999). Simbiotično fazo, ko terapevt klienta brezpogojno sprejema in ponuja čustveno naklonjen odnos, eksplicitno izpostavita kot nujen predpogoj za spreminjanje posameznikovega odnosa z okoljem in posledično njegovega vedenja. V teh modelih so objektivne vezi tiste, v katerih je največji potencial organiziranja posameznikove psihe. Šele po vzpostavljeni navezanosti terapevt skuša spremeniti klientovo vedenje v sprejemljivejšo obliko (glej sliko 2). Sterkenburg, Janssen in Schuengel (2008) v tej fazi izpostavijo tudi raziskovanje okolja (practiciranje in približevanje v procesu separacije po Mahlerjevi) kot pomemben dejavnik osebnostnega razvoja. Terapija se po obeh modelih zaključuje

takrat, ko mu objekt navezanosti predstavljajo skrbniki (in ne več terapevt), toliko čustveno dostopni in občutljivi, da lahko raziskuje brez strahu, da ga nihče ne čaka. Implicitno je torej nakazano, da je točka psihološkega rojstva za osebe s takimi primanjkljaji razvojno prezahtevna. Toda navsezadnje to ni tako pomembno, dokler se zavedamo, kaj razvojno potrebujejo in okolje (predvsem socialno) stukturiramo tako, da bo njihovim potrebam zadoščeno. Ravno usmerjanje skrbnikov so v svojem modelu Sterkenburg, Janssen in Schuengel (2008) poudarili in s tem nakazali na brezplodnost psihoterapevtske obravnave, če se vzporedno ne spreminjajo tudi ostali ljudje, ki so s klientom v vsakodnevnem stiku.

Osebe s težjo in težko motnjo v duševnem razvoju praviloma nimajo ali imajo zelo omejen ekspresivni jezik (Jacobson in Mullick, 1996) in svoje čustveno trpljenje izražajo z edinim sredstvom sporazumevanja, ki jim ostane – s svojim vedenjem. Psihoterapija je zanje praviloma indicirana takrat, ko je to vedenje izraženo v intenzivni ali skrajni obliki (npr. hude in kontinuirane samopoškodbe, nemodulirana agresivnost, regres zaradi depresivne odmaknjenosti), se pojavlja v začaranem krogu že več let in drugi pristopi niso bili uspešni (Došen, 2010). Verjamem, da lahko psihoterapevtski odnos tem osebam pomaga k pomirjenosti z okoljem in da bosta k temu vsaj deloma pripomogla tudi zgoraj predstavljena modela.

Literatura

- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. 4. izd. Washington, D.C.: Avtor.
- Asay, T. P. in Lambert, M. J. (1999). The empirical case for the common factors in therapy: Quantitative findings. V M. A. Hubble, B. L. Duncan in S. D. Miller (ur.), *The heart & soul of change. What works in therapy* (str. 23–55). Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Ball, T., Bush, A. in Emerson, E. (2004). *Challenging behaviours. Psychological interventions for severely challenging behaviours shown by people with learning disabilities. Clinical practice guidelines*. Sneto z naslova <http://www.bps.org.uk>
- *Barrowcliff, A. L. (2008). Cognitive-Behavioural Therapy for Command Hallucinations and Intellectual Disability: A Case Study. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21(3), 236–245.
- *Beail, N., Kellett, S., Newman, D. W. in Warden, S. (2007). The Dose–Effect Relationship in Psychodynamic Psychotherapy with People with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(5), 448–454.
- *Beail, N., Warden, S., Morsley, K. in Newman, D. (2005). Naturalistic Evaluation of the Effectiveness of Psychodynamic Psychotherapy with Adults with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(1), 245–251.
- Bowlby, J. (1969/1997). *Attachment*. London: Pimlico.
- *Brown, F. J. in Hooper, S. (2009). Acceptance and Commitment Therapy (ACT) with a learning disabled young person experiencing anxious and obsessive thoughts. *Journal of Intellectual Disabilities*, 13(3), 195–201.

- *Chantrell, S. (2009). Growth in emotional intelligence. Psychotherapy with a learning disabled girl. *Journal of child psychotherapy*, 35(2), 157–174.
- Cooper, J. O., Heron, T. E. in Heward, W. L. (2007). *Applied behavior analysis*. New Jersey: Pearson Education.
- Cooper, S. A., Smiley, E., Finlayson, J., Jackson, A., Allan, L., Williamson, A., Dipali, M. in Morrison, J. (2007). The prevalence, incidence, and factors predictive of mental ill-health in adults with profound intellectual disabilities. *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 20, 493–501.
- *Corbett, H. in Moore, P. (2008). Think Good, Feel Good: Can it be used with adults with a moderate/mild learning disability? *Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities*, 2(4), 56–58.
- *Creswell, C. (2001). A Case of 'Soap Therapy': Using Soap Operas to Adapt Cognitive Therapy for an Adolescent with Learning Disabilities. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 6(2), 307–315.
- Deb, S., Thomas, M. in Bright, C. (2001a). Mental disorder in adults with intellectual disability. 1: Prevalence of functional psychiatric illness among a community-based population aged between 16 and 64 years. *Journal of intellectual disabilities research*, 45(6), 495–505.
- Deb, S., Thomas, M. in Bright, C. (2001b). Mental disorder in adults with intellectual disability. 2: The rate of behaviour disorders among a community-based population aged between 16 and 64 years. *Journal of intellectual disabilities research*, 45(6), 506–514.
- DesNoyers Hurley, A., Pfadt, A., Tomasulo, D. in Gardner, W.I. (1996). Counseling and psychotherapy. V J.W. Jacobson in J.A. Mulick (ur.), *Manual of diagnosis and professional practice in mental retardation* (str. 371–378). Washington, D.C.: American psychological association.
- DesNoyers Hurley, A., Tomasulo, D. J. in Pfadt, A. G. (1998). Individual and group psychotherapy approaches for persons with mental retardation and developmental disabilities. *Journal of developmental and physical disabilities*, 10(4), 365–386.
- Došen, A. (2001). Developmental-dynamic relationship therapy. V A. Došen in K. Day (ur.), *Treating mental illness and behavior disorders in children and adults with mental retardation* (str.415–427). Washington, D.C.: American Psychiatric Press.
- Došen, A. (2005). Applying the developmental perspective in the psychiatric assessment and diagnosis of persons with intellectual disability: part I - assessment. *Journal of intellectual disability research*, 49(1), 9–15.
- Došen, A. (2010). *Skrb za duševno zdravje oseb z motnjo v duševnem razvoju* [Mental health care for persons with developmental disabilities]. Neobjavljeno gradivo. Usposabljanje zaposlenih v Zavodu za usposabljanje, delo in varstvo Dornava.
- Došen, A. in Day, K. (2001). Epidemiology, etiology and presentation of mental illness and behavior disorders in persons with mental retardation. V A. Došen in K. Day, (ur.), *Treating mental illness and behavior disorders in children and adults with mental retardation* (str.3–24). Washington: American Psychiatric Press, Inc.
- Došen, A., Gardner, W. I., Griffiths, D. M., King, R. in Lapointe, A. (2007). *Practice guidelines and principles: Assessment, diagnosis, treatment and related support services for persons with intellectual disabilities and problem behaviour*. Gouda: European association for mental health in intellectual disability.

- *Douglass, S., Palmer, K. in O'Connor, C. (2007). Experiences of running an anxiety management group for people with a learning disability using a cognitive behavioural intervention. *British Journal of Learning Disabilities*, 35(4), 245–252.
- European association for mental health in mental retardation (2003). Declaration of Rome 2003 with regard to the promotion of interest and services for people with intellectual disabilities with mental health needs. *Journal of policy and practice in intellectual disabilities*, 1(2), 104.
- *Fernando, K., Medlicott, L. (2009). My shield will protect me against the ANTS: Treatment of PTSD in a client with an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 34(2), 187–192.
- Fidell, B. (2000). Exploring the use of family therapy with adults with a learning disability. *Journal of family therapy*, 22(3), 308–323.
- *Foster, C., Banes, J. (2009). Use of a narrative therapy approach with a man with a learning disability: An alternative to cognitive behavioural therapy? *Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities*, 3(1), 52–55.
- Gaedt, C. (2001). Psychodynamically oriented psychotherapy in mentally retarded children. V V A. Došen in K. Day (ur.), *Treating mental illness and behavior disorders in children and adults with mental retardation* (str.401–414). Washington, D.C.: American Psychiatric Press.
- Gardner, W. I. in Graeber, J. L. (1993). Severe behavior disorders in persons with mental retardation: a multimodal behavioral diagnostic model. V R. J. Fletcher in A. Došen (ur.), *Mental health aspects of mental retardation. Progress in assessment and treatment* (str. 45–69). New York: Lexington books.
- Gargiulo, R.M. (2009). *Special education in contemporary society*. Los Angeles: Sage.
- *Ghafoori, B., Ratanasiripong, P. in Holladay, C. (2010). Cognitive Behavioral Group Therapy for Mood Management in Individuals With Intellectual Disabilities: A Pilot Study. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 3(1), 1–15.
- *Haddock, G., Lobban, F., Hatton, C. in Carson, R. (2004). Cognitive-behaviour therapy for people with psychosis and mild intellectual disabilities: a case series. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 11(4), 282–298.
- *Hagiliassis, N, Gulbenkogl, H., di Marco, M., Young, S. in Hudson, A (2005). The Anger Management Project: A group intervention for anger in people with physical and multiple disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 30(2), 86–96.
- Hatton, C. (2002). Psychosocial intervention for adults with intellectual disabilities and mental health problems: A review. *Journal of mental health*, 11(4), 357–373.
- *Hays, S. J., Murphy, G. H., Langdon, P. E., Rose, D. in Reed, T. (2007). Group treatment for men with intellectual disability and sexually abusive behaviour: Service user views. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 32(2), 106–116.
- Hemmings, C. P., Gravestock, S., Pickard, M. in Bouras, N. (2006). Psychiatric symptoms and problem behaviours in people with intellectual disabilities. *Journal of intellectual disability research*, 50(4), 269–276.
- Hemmings, C. P., Tsakanikos, E., Underwood, L., Holt, G. in Bouras, N. (2008). Clinical predictors of severe behavioural problems in people with intellectual disabilities referred to a specialist mental health service. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43, 824–830.

- Jacobson, J. W. in Mulick, J.A. (1996). Definition of mental retardation. V J. W. Jacobson in J. A. Mulick (ur.), *Manual of diagnosis and professional practice in mental retardation* (str. 13–53). Washington, D.C.: American Psychological Association.
- *Jahoda, A., Selkirk, M., Trower, P., Pert, C., Stenfort Kroese, B., Dagnan, D. in Burford, B. (2009). The balance of power in therapeutic interactions with individuals who have intellectual disabilities. *British Journal of Clinical Psychology*, 48(1), 63–77.
- *Johnson, A., Mason, H. in Withers, P. (2003). 'I might not know what you know but it doesn't mean you can be awful to me'. *British Journal of Learning Disabilities*, 31(1), 31–36.
- *Kirkland, J. (2005). Cognitive-behaviour formulation for three men with learning disabilities who experience psychosis: how do we make it make sense? *British Journal of Learning Disabilities*, 33(4), 160–165.
- *Kroese, B. S. in Thomas, G. (2006). Treating Chronic Nightmares of Sexual Assault Survivors with an Intellectual Disability – Two Descriptive Case Studies. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 19(1), 75–80.
- Lynch, C. (2000). Modifying psychotherapy for individuals with mental retardation. *NADD bulletin*, 3(5). Sneto z naslova www.thenadd.org
- Matson, J. in Scior, K. (2004). 'Diagnostic overshadowing' amongst clinicians working with people with intellectual disabilities in the UK. *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 17, 85–90.
- *McCabe, M. P., McGilivray, J. A. in Newton, D. C. (2006). Effectiveness of treatment programmes for depression among adults with mild/moderate intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(4), 239–247.
- Moss, S. (2002). *The Mini PAS-ADD interview pack*. Brighton: Pavilion.
- *Murphy, G., Powell, S., Guzman, A. M. and Hays, S. J. (2007). Cognitive-behavioural treatment for men with intellectual disabilities and sexually abusive behaviour: a pilot study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(11), 902–912.
- *O'Connor, H. (2001). Will we grow out of it? A psychotherapy group for people with learning disabilities. *Psychodynamic counselling*, 7(3), 297–314.
- Parkes, G., Mukherjee, R. A. S., Karagianni, E., Attavar, R., Sinason, V. in Hollins, S. (2007). Referrals to an Intellectual Disability Psychotherapy Service in an Inner City Catchment Area – A Retrospective Case Notes Study. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(4), 373–378.
- Paschos, D. in Bouras, N. (2007). Mental health supports in developmental disabilities. V S. L. Odom, R. H. Horner, M. E. Snell in J. Blacher (ur.), *Handbook of developmental disabilities* (str. 483–500). New York: The Guilford Press.
- Praper, P. (1999). *Razvojna analitična psihoterapija* [Developmental analytic psychotherapy]. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.
- *Rose, J., Loftus M., Flint, B. in Carey, L. (2005). Factors associated with the efficacy of a group intervention for anger in people with intellectual disabilities. *British journal of clinical psychology*, 44(3), 305–317.
- Royal College of psychiatrists (2001). *DC-LD: Diagnostic Criteria for Psychiatric Disorders for Use with Adults with Learning Disabilities/mental Retardation*. London: Gaskell.
- Royal College of Psychiatrists (2004). *Psychotherapy and learning disability. Council report CR 116*. London: Avtor.

- Royal College of Psychiatrists (2011). *OP48. DC-LD: Diagnostic criteria for psychiatric disorders for use with adults with learning disabilities/mental retardation*. Sneto z naslova <http://www.rpsych.ac.uk/publications/collegereports/op/op48.aspx>
- Ruth, R. (2001). Psychoanalytic therapies. V A. Došen in K. Day (ur.), *Treating mental illness and behavior disorders in children and adults with mental retardation* (str.133–143). Washington, D.C.: American Psychiatric Press.
- *Singh, N. N., Lancioni, G. E., Winton, A. S. W., Singh, A. N., Adkins, A. D., Singh, J. (2008). Clinical and Benefit-Cost outcomes of teaching mindfulness-based procedure to adult offenders with intellectual disabilities. *Behavior modification*, 32, 638–658.
- *Smith, I. C. (2005). Solution-focused brief therapy with people with learning disabilities: a case study. *British Journal of Learning Disabilities*, 33(3), 102–105.
- Sterkenburg, P. S., Janssen, C. G. C. in Schuengel, C. (2008). The effect of attachment-based behaviour therapy for children with visual and severe intellectual disabilities. *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 22, 126–135.
- Sturme, P. (2005). Against psychotherapy with people who have mental retardation. *Mental retardation*, 43(1), 55–57.
- Sturme, P. (2006). Against psychotherapy with people who have mental retardation: in response to the responses. *Mental retardation*, 44(1), 71–74.
- Syzmanski, L. S. (2002). DC-LD: Diagnostic criteria for Psychiatric disorders for use with adults with learning disabilities/mental retardation. *Journal of intellectual disability research*, 46(6), 525–527.
- *Taylor, J. L., Novaco, R. W., Gillmer, B. T. in Thorne, I. (2002). Cognitive–Behavioural Treatment of Anger Intensity among Offenders with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15(2), 151–165.
- * Taylor, J. L., Novaco, R. W., Gillmer, B. T., Robertson A. in Thorne, I. (2005). Individual cognitive-behavioural anger treatment for people with mild-borderline intellectual disabilities and histories of aggression: a controlled trial. *British journal of clinical psychology*, 44(3), 367–382.
- *Whelan, A., Haywood, P. in Galloway, S (2007). Low self-esteem: group cognitive behaviour therapy. *British Journal of Learning Disabilities*, 35(2), 125–130.
- Whitehouse, R. M., Tudway, J. A., Look, R. in Kroese, B. S. (2006). Adapting individual psychotherapy for adults with intellectual disabilities: a comparative review of the cognitive-behavioral and psychodynamic literature. *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 19, 55–65.
- *Willner, P. in Goodey, R. (2006). Interaction of Cognitive Distortions and Cognitive Deficits in the Formulation and Treatment of Obsessive–Compulsive Behaviours in a Woman with an Intellectual Disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 19(1), 67–73.
- *Willner, P., Jones, J., Tams, R. in Green, G. (2002). A Randomized Controlled Trial of the Efficacy of a Cognitive-Behavioural Anger Management Group for Clients with Learning Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15(3), 224–235.
- *Wilner, P. (2004). Brief cognitive therapy of nightmares and post-traumatic ruminations in a man with a learning disability. *British journal of clinical psychology*, 43(4), 459–464.

World health organization (2004). *International Classification of diseases and related health problems*. 10. izd. Geneva: Avtor.

* Članki, označeni z zvezdico, so bili uporabljeni pri pregledu literature o osebah z motnjo v duševnem razvoju, vključenimi v psihoterapijo.

Prispelo/Received: 15.02.2011
Sprejeto/Accepted: 07.05.2011

Predstavitev doktorske disertacije
"Presoja učinkovitosti preventivnih akcij v prometu"
(Marka Divjaka)

*Vlasta Zabukovec**
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Ključne besede: evalvacija, medijske kampanje, promet, doktorske disertacije, recenzije

Presentation of the PhD thesis
"The evaluation of effects of road safety campaigns"
by Marko Divjak

*Vlasta Zabukovec**
University of Ljubljana, Faculty of Arts

Keywords: evaluation, media campaigns, traffic, dissertations, reviews

CC = 2750, 4090

Marko Divjak, univ.dipl.psih. je v maju 2011 zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom »Presoja učinkovitosti preventivnih akcij v prometu«.

Doktorska disertacija ima 184 strani in dve strani prilog. Vključuje uvodna teoretična spoznanja, opis metode, prikaz rezultatov, ki jih dopolni z razpravo, zaključki in navedeno literaturo.

Cilj doktorske disertacije Marka Divjaka je evalvacija učinkov preventivnih akcij za spodbujanje uporabe varnostnega pasu in za zmanjševanje prehitre vožnje z uporabo primerjalnega in ocenjevalnega pristopa.

V uvodnem teoretičnem delu kandidat najprej predstavi modele preventivnega ravnanja, sledi obširnejši sklop o učinkovitosti preventivnih akcij za spodbujanje

* Naslov/Address: izr. prof. dr Vlasta Zabukovec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, Ljubljana, e-mail: vlasta.zabukovec@ff.uni-lj.si

varnega vedenja v prometu in tretji del, v katerem predstavi izolacijo neodvisnih vplivov kombiniranih ukrepov.

Modele na področju preventive in prometne varnosti razdeli v tri skupine: pojasnevalno/razlagalni, prepričevalni in procesni modeli: prvi na enostaven način pojasnjujejo odnose med socialno-kognitivnimi spremenljivkami in vedenjem v prometu. Ti modeli povedo, kateri vidiki obravnavanega problema so pri dani ciljni skupini najpomembnejši in jih je zato smiselno vključiti v koncept medijske kampanje. Prepričevalni modeli poudarjajo elemente uspešne medijske kampanje. Procesni modeli pa opisujejo proces oblikovanja zelenega in spreminjanje neželenega vedenja oz. pojasnjujejo spreminjanje različnih pokazateljev prometne varnosti. Prav posebej predstavi teorijo načrtovanega vedenja, najbolj pogosto uporabljen model za napovedovanje vedenja, posebej na področjih povezanih z zdravjem, varnostjo in zaščito. Pri pregledu modelov preventivnega ravnanja je izhajal iz novejših literature, zato je pregled sistematičen in aktualen.

Posebno poglavje nameni učinkovitosti preventivnih akcij za spodbujanje varnega vedenja v prometu, kjer je potrebno preverjanje doseženih ciljev oz. njenega osnovnega poslanstva. Načeloma je preventivna akcija uspešna, če zmanjša tvegano vedenje ali pa spodbudi prometno varno vedenje. Vendar metaanaliza raziskav s tega področja kaže, da je uspešnost v smeri spreminjanja prometno varnejšega vedenja večja, če uvedemo kombinirane ukrepe - kombinacijo medijske kampanje s policijskim nadzorom, izobraževanjem ali podobnimi ukrepi.

Na osnovi vseh teh spoznanj oblikuje raziskovalni problem, kjer proučuje razmejen vpliv delovanja medijske kampanje in policijskega nadzora v okviru skupne preventivne akcije in oceni njune neodvisne vplive na izmerjene učinke. Bolj natančno to pomeni, da je proučeval delež izmerjenih učinkov, ki ga lahko pripišemo medijski kampanji in delež učinkov, ki ga lahko pripišemo policijskemu nadzoru. Raziskovalni problem je jasno definiran, postavljene hipoteze so smiselne.

Metodološko je doktorska disertacija korektno zastavljena, upoštevajoč vnaprej zastavljene preventivne akcije Varnostni pas in Hitrost. Pri tem je uporabil metodo zbiranja podatkov »prej-potem«. Relativno velik vzorec (1515 oseb pred akcijo in 257 po akciji), sicer pridobljen s priložnostnim vzorčenjem, sestavljen iz štirih skupin, vezanih na spremljanje preventivnih akcij Varnostni pas in Hitrost, je omogočil tudi zahtevnejše statistične analize. Uporabil je multivariatne metode: faktorsko analizo, multiplo regresijo in strukturalne modele. Velikost vzorca zagotavlja tudi večjo zanesljivost in veljavnost ugotovitev.

Rezultate predstavi pregledno in sistematično v štirih sklopih: veljavnost modela Teorije načrtovanega vedenja, primerjalni pristop, ocenjevalni pristop in segmentacija udeležencev glede na različne mere učinkov preventivne akcije. Primerjava rezultatov za oba specifična vidika vedenja (varnostni pas in hitrost) pokaže, da teorija načrtovanega vedenja zadovoljivo in v približno enakem obsegu pojasni tako vedenjske namere o pripenjanju kot tudi vedenjske namere o vožnji v

skladu z omejitvami hitrosti. Rezultati poleg tega tudi pokažejo, da je pri napovedi vedenjskih namer o doslednem pripenjanju najpomembnejši prediktor zaznani vedenjski nadzor, pri napovedi vedenjskih namer o hitrosti vožnje pa so to stališča. Posebej poudari, da se subjektivne norme pokažejo kot šibak prediktor vedenjskih namer, kar je v nasprotju s predpostavkami modela. Ob tem kritično pogleda na uporabljene mere subjektivnih norm, stališč in zaznanega vedenjskega nadzora. Po njegovem mnenju niso bile oblikovane na enakem nivoju specifičnosti oz. splošnosti.

V primerjalnem pristopu kandidat primerja rezultate obeh merjenj (pred in po preventivni akciji) in ugotovi, da so udeleženci pri drugem merjenju poročali o pomembno višji stopnji zaznanega nadzora nad uporabo varnostnega pasu, pa tudi o pomembno pogostejšem pripenjanju z varnostnim pasom. Ker je zaznani vedenjski nadzor najpomembnejši prediktor vedenjskih namer in samoporočanega vedenja, bi lahko sklepali, da je prav okrepitev zaznanega nadzora nad pripenjanjem prispevala k pogostejši uporabi varnostnega pasu. Primerjava podatkov za kampanjo hitrosti vožnje pa je pokazala, da so udeleženci po zaključeni preventivni akciji poročali o pomembno manj pogostih prekoračitvah, tako med vožnjo v naseljih kot tudi izven. Prav tako so poročali o bolj intenzivni zaznavi socialnega pritiska s strani pomembnih drugih o vožnji v skladu z omejitvami hitrosti, kar se kaže kot višji rezultat na lestvici subjektivnih norm.

Poleg analize sprememb (primerjalni pristop) je kandidat uporabil tudi ocenjevalni pristop, kjer so udeleženci po končani preventivni akciji poročali o opaženih učinkih in o neodvisnih izoliranih vplivih medijske kampanje in poostrenega policijskega nadzora na te učinke. Preventivno akcijo hitrost so udeleženci opazili pogosteje kot akcijo varnostni pas, vendar sta bili obe relativno visoko opaženi. Podatki ocenjevalnega pristopa o zaznanih učinkih preventivne akcije varnostni pas kažejo, da so udeleženci v večji meri poročali o spremembah socialno-kognitivnih vidikov uporabe varnostnega pasu kot pa o spremembah pogostosti pripenjanja. Podatek o nekoliko večjem učinku preventivne akcije na pripenjanje na zadnjih sedežih je skladen z rezultati primerjalnega pristopa. Pri preventivni akciji hitrost pa so udeleženci poročali, da je v največji meri vplivala na oblikovanje bolj pozitivnega odnosa do doslednega upoštevanja omejitev, na pričetek razmišljanja o upoštevanju omejitev hitrosti, kar lahko razumemo kot predhodnik oblikovanja trdnejših in zanesljivejših vedenjskih namer ter na večje zavedanje tveganosti prehitre vožnje. Preventivna akcija je po ocenah udeležencev v večji meri vplivala na subjektivne notranje dejavnike, ki navadno predhodijo spremembam vedenja. Poleg tega so rezultati tudi pokazali, da imata po ocenah udeležencev medijska kampanja in poostren policijski nadzor precej podoben vpliv, predvsem na stališča, opozarjanje voznikov/sopotnikov ter na razmišljanje in vedenjske namere.

Poleg tega se je pokazalo tudi, da so udeleženci, ki so opazili samo medijsko kampanjo, v pomembno manjši meri poročali o potencialnih učinkih preventivne akcije v primerjavi s tistimi, ki so opazili oba ukrepa. Kandidat zaključuje, da je kom-

binacija medijske kampanje in poostrelega policijskega nadzora pri spreminjanju socialno-kognitivnih dejavnikov in samoporočanega vedenja praviloma bolj učinkovita od same medijske kampanje.

Rezultati razvrščanja v skupine so pokazali, da je preventivna akcija Varnostni pas vplivala predvsem na manjšo skupino ciljne populacije (udeleženci stari nad 43 let). Ti se od ostalih skupin razlikujejo po višji stopnji opaženosti posameznih potencialnih učinkov preventivne akcije, bolj izrazitem zaznanem socialnem pritisku s strani pomembnih drugih, po večji zaznani verjetnosti preverjanja pripetosti s strani policije in v prepričanju o bolj pozitivnih posledicah dosledne uporabe varnostnega pasu. Ta skupina je opazila tako medijsko kampanjo kot policijski nadzor.

Tako kot je bil celovito oblikovan raziskovalni problem, so tudi rezultati in razprava prikazani sistematično in dosledno. Predvsem v razpravi kandidat pokaže dovolj visoko stopnjo kritičnosti in dobro poznavanje obravnavane problematike.

Doktorska disertacija Marka Divjaka je celovit in pregleden prispevek k razumevanju učinkov preventivnih akcij v prometu in kot taka ima tudi velik praktičen pomen. S pomočjo teh spoznanj bo lahko stroka sistematično vplivala na ključne dejavnike prometnega vedenja in tako prispevala k večji prometni varnosti.

Dnevi psihologov 2011, poročilo o srečanju

*Petra Lepoša**
Gorenje design studio d.o.o.

Povzetek: Društvo psihologov Slovenije je 20. in 21. maja 2011 na Debelem Rtiču organiziralo strokovno srečanje Dnevi psihologov 2011. Namen srečanja z osrednjo temo »Izobraževanje, zaposlovanje in identiteta psihologov« je bil strokovno izpopolnjevanje, izmenjava spoznanj in mnenj ter krepitev sodelovanja med psihologi. V dveh dneh so se tako zvrstila predavanja, predstavitve, delavnice in okrogla miza na teme, aktualne za razumevanje identitete in kompetenc psihologov v Sloveniji.

Ključne besede: psihologija, poklicna identiteta, izobraževanje, Društvo psihologov Slovenije, poročila

Days of psychologists 2011, experts meeting report

*Petra Lepoša**
Gorenje design studio d.o.o.

Abstract: The experts meeting Days of psychologist, which has been hold end of May at Debeli Rtič, has shown that psychology in Slovenia is facing new challenges, related to the development of the profession. In the future, psychologists in Slovenia can expect two new professional profiles; transport psychologist and sport psychologist. In addition to these, psychologists must continue to work intensively on a clear identity of existing psychologists' profiles and recognition of the advantages psychologists have in comparison to other professionals. The Days of psychologists have also exposed current challenges of the three separate departments of psychology in Slovenia. Questions that appear relate to the similarities and differences between these three departments, as well as to the employability of the increasing number of psychologists, and availability of the competence-based supervised practice, required by the EuroPsy certificate introduction. In the future, it will be therefore important for psychologists to open discussions on these topics, also at such meetings as there are the annual Days of psychologists. The Psychological Association of Slovenia will continue to ensure the environment for conversations between departments of psychology and between departments and practitioners.

Keywords: psychology, professional identity, education, Slovenian Psychological Association, reports

CC = 3400

* Naslov/address: Petra Lepoša, Šarhova 34, 1000 Ljubljana, e-mail: petkica@gmail.com

Prvi dan namenjen seznanjanju z novostmi in izobraževanju

Aktivnosti prvega dne so se pričele z izkustveno delavnico razvijanja kreativnega načina mišljenja, pod vodstvom mag. Nastje Mulej. Udeleženci so imeli priložnost na interaktivni način spoznati orodja kreativnega mišljenja dr. Edwarda de Bona, ki so bila v okviru Leonardo da Vinci projekta predstavljena na delavnici na Malti. Gre za orodja kot so The Power of Perception™: PNZ (Pozitivno, Negativno, Zanimivo), UVF (Upoštevajte Vse Dejavnike), SDL (Stališča Drugih Ljudi), ter AMI (Alternative, Možnosti, Izbira).

V nadaljevanju je dr. Anja Podlesek predstavila enotne standarde izobraževanja in usposabljanja psihologov v evropskih državah, ki jih predvideva pridobitev EuroPsy certifikata, to je evropskega certifikata iz psihologije. Udeleženci so se na predstavitvi seznanili tudi z aktivnostmi, ki v zvezi s pridobivanjem certifikata v Sloveniji potekajo pri Društvu psihologov Slovenije, spregovorili pa so tudi o pomenu teh standardov za zaposlovanje psihologov ter (pre)oblikovanje strokovne identitete psihologov pri nas.

Psihologinja Božena Stritih je udeležence prvega dne popeljala skozi delavnico o principih in ključnih dejavnikih oblikovanja profesionalne identitete psihologa, zaposlenega na področju vzgoje in izobraževanja. Skupaj z udeleženci je skušala najti odgovore na dileme kot so: Katera ključna znanja in kompetence ima psiholog v šolski svetovalni službi (ŠSS), ki ga razlikujejo od ostalih sorodnih strokovnih profilov? Ali znamo psihologi povedati, zakaj naj ravnatelj raje zaposlijo psihologa kot pa npr. pedagoga? Kaj imajo psihologi v ŠSS sorodnega s kolegi v EU?

Udeleženci srečanja so v nadaljevanju popoldneva lahko spoznali nove možnosti zaposlovanja psihologov, ki jih prinaša edukacijski in psihosocialni program za voznike, kaznovane zaradi vožnje pod vplivom alkohola ali drog. Zakon o voznikih, ki predvideva izvajanje tega programa, bo začel veljati julija 2011 in ponuja priložnost za razvoj profila prometnega psihologa. Program je predstavila dr. Vlasta Zabukovec, predsednica Društva psihologov Slovenije.

Prvi dan srečanja Dnevi psihologov 2011 je z izobraževalno delavnico na temo usposabljanja za naziv športni psiholog, zaključila dr. Tanja Kajtna. Predstavila je izobraževanja, ki jih v ta namen izvajajo v sekciji za športno psihologijo, ki deluje v okviru Društva psihologov Slovenije ter prednosti, ki jih naziv športni psiholog prinaša za zaposlovanje psihologov na tem področju. Izpostavila je da sta pridobivanje naziva podprla tudi Fakulteta za šport ter Olimpijski komite Slovenije, dve krovni športni organizaciji pri nas.

Drugi dan v znamenju soočenja mnenj

Drugi dan srečanja je bil v celoti posvečen okrogli mizi na temo »Izobraževanje, zaposlovanje in identiteta psihologov«. Izhodišče za organizacijo okrogle mize

je predstavljalo polemično pismo Boštjana Bajca iz Oddelka za psihologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter odgovor na to pismo s strani Kristjana Musek Lešnika. Pismo Boštjana Bajca je nastalo kot posledica lanskoletne okrogle mize ob koncu kongresa psihologov v Rogaški Slatini, na temo zaposlovanja in izobraževanja psihologov. Društvo psihologov Slovenije je kot strokovno združenje zato organiziralo okroglo mizo, kjer bi se obstoječa različna mnenja lahko izrazila, kjer bi lahko spoznali, kaj se na področju psihologije danes dogaja ter posledično razmišljali o izobraževanju in ne nazadnje tudi o identiteti psihologov.

Okrogla miza je pod okriljem osrednje teme na enem mestu soočila oba avtorja pisem, predstavnike vseh treh oddelkov za psihologijo v Sloveniji, to je Marka Poliča, predstojnika Oddelka za psihologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti, Karin Bakračević Vukman, predstojnico Oddelka za psihologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru ter Aleksandra Zadela, predstojnika Oddelka za biopsihologijo univerze na Primorskem, Anjo Podlesek, ki je zastopala spremembe v okviru uvažanja EuroPsy certifikata, Barbaro Gogala, iz centralne službe Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije ter Tanjo Milovanovič, svetovalko za kadrovske management v podjetju Profil.

Boštjan Bajec je na okrogli mizi predstavil svoje stališče, da trije oddelki za psihologijo in trenutno število razpisanih študijskih mest predstavlja produkcijo prevelikega števila psihologov v Sloveniji. Po njegovem mnenju tolikemu številu študentov ne bo mogoče zagotoviti kakovostnega študija, poleg tega pa ti, glede na trenutno povpraševanje, tudi ne bodo uspeli pridobiti ustrezne zaposlitve na trgu dela. Izpostavil je tudi dilemo, kako bo mogoče tako številnim diplomantom priskrbeti supervizirano prakso, ki jo predvideva EuroPsy. Iz teh razlogov je predlagal, da se ohrani en oddelek za psihologijo s 60-imi razpisanimi študijskimi mesti.

Kristjan Musek Lešnik je bil mnenja, da sta nova oddelka za psihologijo v Mariboru in Kopru kakovostno zasnovana, da bosta izobraževala kakovostni kader ter da se vendarle nekoliko razlikujeta od ljubljanskega Oddelka za psihologijo in zato predstavljata zdravo konkurenco le-temu. Večje število psihologov po njegovem mnenju ne bo predstavljalo problema na trgu dela, ker se diplomirani psihologi ne bodo zaposlovali samo na tradicionalnih psiholoških delovnih mestih, pač pa se bodo širili tudi na druga delovna področja. Večje število oddelkov za psihologijo v Sloveniji in več razpisanih vpisnih mest pa naj bi pripomoglo k zmanjšanju trenutne elitizacije in feminizacije študija psihologije.

Marko Polič, predstojnik Oddelka za psihologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti, je povedal, da je ljubljanski oddelek podprl razvoj mariborskega oddelka in podal mnenje, da je večje število oddelkov dobro, saj v trenutne razmere vnaša zdravo konkurenco. Pojasnil je da je program na ljubljanskem Oddelku za psihologijo splošen program, ki izobražuje psihologe na način, da bodo lahko vstopili v katerokoli področje psihološkega in tudi širšega dela. Meni namreč, da so psihologi univerzalno usposobljeni in zaposljivi, ne nujno samo v najožjem pomenu psihološke stroke. V

trenutni situaciji naj bi bilo zato ključno, da vsak oddelek poskrbi za kakovost lastnega programa, ki bo diplomantom omogočil suveren vstop na trg dela. Za zaposljivost psihologov se ne boji, saj verjame, da več kot bo psihologov na trgu, več bo ustvarjenih novih delovnih mest zanje, če bodo le bolje opravljali stvari, kakor drugi profili.

Karin Bakračević Vukman, predstojnica mariborskega Oddelka za psihologijo, je na okrogli mizi povedala, da v Mariboru že 3. leto izvajajo študijski program psihologija 1. stopnje, jeseni pa bodo začeli izvajati tudi program 2. stopnje po bolonjskem sistemu. Program omogoča pridobitev EuroPsy diplome, študente pa naj bi zaradi praktične usmerjenosti usposabljal tudi za psihološko obravnavo in svetovanje posameznikom, skupinam ter institucijam. Bakračević Vukmanova je omenila, da ob izvajanja vaj na posameznih institucijah opažajo tudi večji interes teh inštitucij za profil psihologa. Ustanovitev mariborskega oddelka je argumentirala s podatki o zaposlitvenih možnostih psihologov na območju štajerske regije, ki so bili optimistični, glede števila razpisanih študijskih mest pa je dodala, da nanje ne vplivajo samo oddelki, pač pa tudi fakultete in univerze, ki dvigujejo končno število razpisanih mest.

V zvezi z ustanovitvijo Oddelka za biopsihologijo v Kopru je spregovoril Aleksander Zadel, predstojnik Oddelka za biopsihologijo. Pojasnil je, da so jih pri sestavljanju vsebine programa vodili umestitev na Fakulteto za matematiko, naravoslovje in tehnologijo in ne na Fakulteto za humanistične študije ter trendi v razvoju moderne psihologije. Meni, da bo delovnih mest za psihologe v prihodnje dovolj, ker psihologi delamo na področju storitev, te pa predstavljajo okvirno 85 % BPD-ja (podatek za leto 2010). Glede študijskega programa je povedal, da študenti na Oddelku za biopsihologijo v prvih treh letih poslušajo klasične psihološke predmete, ki prispevajo k oblikovanju odnosa do psihološke panoge ter nekaj predmetov iz biologijskega stebra. V nadaljevanju študija se povečuje število predmetov, ki povezujejo znanja iz naravoslovnega razumevanja delovanja človeka s psihološkim razumevanjem delovanja posameznika. Aleksander Zadel je sicer mnenja, da moramo izobraziti študente, ki si bodo delo ustvarili sami.

Anja Podlesek je na okrogli mizi pojasnila, da je ključni prispevek EuroPsy-a ideja o skupnih minimalnih evropskih kompetenčnih standardih, ki naj bi jih psiholog, ki želi samostojno opravljati dejavnost, obvladal. Po njenem mnenju EuroPsy s supervizirano prakso tako odgovarja na dilemo, do kam naj sežejo študijski programi, zato je izpostavila vprašanje, kako bodo novi študijski programi pri diplomantih preverjali kompetence, ki jih obljublajo na spletnih straneh. Kako zaposljivi bodo psihologi zato po mnenju Podleskove ni določeno samo s tem, koliko študentov bo zaključilo program, pač pa tudi s tem, koliko študentov bo uspešno opravilo supervizirano prakso. Anja Podlesek je spomnila tudi na trenutno nedefiniranost prehodnosti študentov med posameznimi programi oziroma oddelki za psihologijo.

Kakšno je bilo dosedanje povpraševanje po profilu univerzitetnih diplomiranih psihologov s strani delodajalcev, je predstavila Barbara Gogala. Število brezposelnih psihologov se po njenih besedah od leta 2005 do leta 2011 giblje relativno podobno,

največ brezposelnih psihologov pa je prijavljenih v Ljubljani. Povpraševanje po psihologih je v preteklosti raslo z enakim tempom, kot število brezposelnih, kar po njenem mnenju kaže na pretočnost poklica psihologa – kolikor brezposelnih se prijavi, toliko se jih tudi zaposli. Sicer je iz podatkov Zavoda za zaposlovanje mogoče opaziti največ povpraševanja po psihologih v zdravstvu in šolstvu. Barbara Gogala je na okrogli mizi omenila tudi, da je dve tretjini trga dela takšnega, da se delo dobi preko mreženja, v tretjini primerov pa delodajalci resnično iščejo psihologa, vendar v glavnem izven Ljubljane.

Tanja Milovanovič iz podjetja Profil je povedala, da je psihologov v gospodarstvu zelo malo. Sicer trenutno obdobje zaradi recesije ocenjuje kot neugodno za širjenje psihologov v gospodarstvo. Opozorila pa je na potrebo po boljši pripravi študentov psihologije za trg dela v smislu, da se znajo ti učinkoviteje predstaviti delodajalcem ter uspešneje prodati svoje kompetence.

Ključne ugotovitve okrogle mize

Ključna vprašanja, ki so se pojavljala tekom celotne okrogle mize, so bila: Kaj bo z zaposljivostjo diplomantov psihologije v prihodnje? Kako bodo izobraževalne ustanove vse psihologe, ki jih izobrazijo, ne glede na smer, uspele usposobiti za samostojno opravljanje psihološke dejavnosti ter uspešno pripraviti za trg dela? Ker gre za pomembna strokovna vprašanja, je bil zaključek okrogle mize ta, da se bo tem temam potrebno v prihodnje še podrobneje posvetiti.

V povezavi z zaposljivostjo psihologov se je kot pomembno pokazalo tudi vprašanje prepoznavanja usposobljenosti psihologov oz. kako se lahko psihologi bolj uspešno prodamo in tržišimo na trgu delovne sile. Ugotovljeno je bilo, da se je pomembno zavedati, kaj je tisto, kar psihologe odlikuje pri profesionalnem delu, da bi lahko našli svoj prostor, ne samo na mestu tradicionalnega psihološkega delovanja, pač pa tudi na širšem trgu dela. Pomembno vlogo pri tem imajo izobraževalne inštitucije, ki naj v prihodnje več aktivnosti namenijo tudi tej temi.

V razpravi okrogle mize je bila izražena tudi želja po intenzivnejšem povezovanju študijskih oddelkov ter prakse. Izpostavljen je bil interes, da bi bilo teh interakcij v eno in v drugo smer v prihodnje čim več, pri čemer bo tudi Društvo s svojimi aktivnostmi skušalo prispevati k tej izmenjavi.

Izpeljana okrogla miza predstavlja pomemben korak v komunikaciji med vsemi tremi oddelki za psihologijo ter odpira številna vprašanja glede njihove podobnosti ozirom različnosti. Ali različnost prinaša novo kvaliteto v izobraževanju ali morda celo slabša strokovno usposobljenost psihologov in prispeva k slabši identiteti psihologov, so dileme, ki prav tako zahtevajo nadaljnja srečanja predstavnikov vseh treh oddelkov. Društvo psihologov Slovenije si bo ob tem prizadevalo ustvariti okolje, kjer se bomo psihologi o teh temah lahko pogovarjali, kjer bomo drug drugemu lahko

povedali, kaj pravzaprav v posameznih programih počnemo ter na ta način presejali morebitne »lokalne« interese in ozka razmišljanja.

Če ob koncu povzamemo dogajanje okrogle mize lahko zaključimo, da je ta pokazala, da se psihologi znamo pogovarjati, da se znamo tudi slišati in da smo na pravi poti, da razpravo o izobraževanju in identiteti psihologov peljemo naprej.

Ob koncu dvodnevnega srečanja so bili zato oblikovani naslednje trije sklepi oz. predlogi:

1. V prihodnje je potrebna podrobna predstavitev programov posameznih oddelkov za psihologijo v okviru Društva psihologov Slovenije. Srečanje s tem namenom bo predvidoma organizirano jeseni 2011.
2. Programi vseh oddelkov morajo biti čim prej predstavljeni tudi praktikom.
3. Društvo psihologov Slovenije bo v prihodnje skušalo skrbeti za intenzivno komunikacijo med teoretiki in praktiki ter za povezovanje teh dveh sfer z namenom boljše usposobljenosti psihologov in posledično oblikovanja bolj jasne profesionalne identitete psihologa.

Slika 1. Okrogla miza na Dnevih psihologov 2011.

Naslednja številka (letnik 20, številka 3, 2011) PSIHOLOŠKIH OBZORIJ bo tematska, in sicer s področja pedagoške psihologije. Gostujoča urednica bo dr. Mojca JURIŠEVIČ, članica uredniškega sveta.

Predvidoma bodo objavljeni naslednji prispevki [Forthcoming articles]:

Drago ŽAGAR, Mojca JURIŠEVIČ

Razvoj in perspektive pedagoške psihologije v Sloveniji

Norbert JAUŠOVEC

Brain-based-learning

Karin BAKRAČEVIČ, Marta LICARDO

Razvojni aspekti samoregulacije učenja

Ljubica CHATMAN, Betsy SPARROW

The feeling of doing across levels of analysis – The effects of perceived control on learning

Cirila PEKLAJ, Sonja PEČJAK

Emotions, motivation and self-regulation in boys' and girls' learning mathematics

Marjorie SEATON, Rhonda G. CRAVEN

Frogs and Fish: The Big-Fish-Little-Pond Effect Then and Now

Katja KOŠIR

Razlike v odnosu med učiteljem in učencem glede na spol in starost učencev

Katja D. STEINER

Analiza izvorov stresa osnovnošolskih učiteljev

Pontes academici

Vlasta Zabukovec, Anja Podlesek

A Model of the Supervised Practice of Psychologists

Univerza v Ljubljani
**FILIZOVSKA
FAKULTETA**

Univerza v Ljubljani
**FILIZOVSKA
FAKULTETA**

RAZPRAVE
Filozofske fakultete

Melita Puklek Levpušček in Maja Zupančič

Osebnostni, motivacijski in socialni dejavniki učne uspešnosti

Ljubljana
2009

Lev S. Vigotski

Mišljenje in govor

Navodilo avtorjem prispevkov

Opredelelitev prispevkov

V Psiholoških obzorjih so objavljeni prispevki, napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma, po presoji uredniškega sveta, še v kakšnem drugem svetovnem jeziku). Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti napisani v jedrnatem, razumljivem, jasnem in logičnem ter jezikovno ustreznem slogu. Avtorji morajo sami poskrbeti za jezikovno lekturo prispevkov. *Empirični članek* avtor napiše kot poročilo o raziskavi. Vsebovati mora vse značilne dele, ki odlikujejo korake raziskovalnega procesa: *uvod, metodo* (s podglavljaji *udeleženci, pripomočki oziroma instrumenti ter postopek*), *rezultate, razpravo in literaturo*. Za *teoretski članek* se predvideva, da v podrobnostih preuči in kritično analizira določene modele ali teorije. Empirični podatki so predstavljeni le, če so v neposredni zvezi s teorijo. *Pregledni članek* kritično ovrednoti na različnih mestih že objavljene prispevke. Značilni deli preglednega članka so opredelitev in razlaga problema, povzetek predhodnih raziskav, pojasnitev medsebojnih odnosov, protislovij, pomanjkljivosti in na koncu predlogi za nadaljnje raziskovanje.

Struktura prispevka

Prispevka mora vsebovati v slovenskem in angleškem jeziku napisane: *naslov* prispevka, *ključne besede* (okrog pet), ki najbolj opredeljujejo vsebino, in *povzetek* prispevka, ki vsebuje bistvene informacije o prispevku. Povzetek naj obsega do 300 besed (če je članek po dogovoru napisan v katerem od drugih svetovnih jezikov, morajo biti navedene informacije v tem, a tudi nujno v slovenskem in angleškem jeziku). V besedilu naj (zaradi postopka slepe recenzije) ne bo navedeno ime in/ali naslov avtorjev. Empirični prispevek naj v nadaljevanju sledi naslednjim splošnim pravilom:

1. Uvodni del ne sme biti preobširen, vendar mora ponuditi glavno teoretično ali konceptualno ogrodje, v katerega je vpet raziskovalni problem.
2. Raziskovalni problem mora biti jasno formuliran, predstavljati mora logično nadaljevanje uvodnega dela prispevka. Problem mora biti relevanten in v zastavljeni obliki še neraziskan. Poudarjeno mora biti, katere nove dileme odpira.
3. Raziskovalne hipoteze in spremenljivke morajo biti operacionalizirane in postopki opazovanja in merjenja morajo biti natančno opisani. Kratek, a natančen opis izbire udeležencev, uporabljenih psiholoških instrumentov in raziskovalnega načrta je nujen.
4. Uporabo statističnih postopkov in rezultate morajo avtorji opisati s potrebno natančnostjo. Tabele morajo vsebovati le nujne informacije. Če je potrebno, so podrobnosti lahko predstavljene v dodatku (prilogi).
5. Razprava in interpretacija izsledkov se mora nanašati na znane koncepte in teorije, ne glede na to, ali jih dobljeni rezultati podpirajo ali ne.
6. Trditve ali dognanja drugih avtorjev so v besedilu potrjena z referenco. Na koncu prispevka je priložen seznam literature, na katero se besedilo sklicuje.

Za druge vrste sestavkov se ta struktura ustrežno in smiselno prilagodi.

Tehnična navodila za predložitev prispevkov

APA standardi

Oblika poslanih rokopisov naj sledi standardom in priporočilom, opisanim v priročniku za pisanje raziskovalnih poročil, ki ga je izdalo ameriško združenje psihologov (APA Publication Manual, 5. izd., 2001). Vsak rokopis, ki bo prispel v objavo v revijo Psihološka obzorja, ki bo ustrezal tehničnim (oblikovnim) zahtevam in bo sodil v okvir "namena in ciljev revije", bo po postopku dvojne slepe recenzije poslan v oceno dvema kompetentnima ocenjevalcema.

Oblikovni izgled

Avtorji besedilo prispevka pripravijo v enem od standardnih računalniških programov za obdelavo besedil (npr. Word za Windows) in ga shranijo v datoteki standardnega formata, npr. .doc ali .rtf. Besedilo naj bo napisano z dvovrstičnim ali 1,5 vrstičnim razmikom, z različnimi naslovi, podnaslovi in oštevilčenimi stranmi. Napisano naj bo z eno osnovnih oblik pisave (Times Roman, Arial, Helvetica, Courier) velikosti 12, besedilo naj bo levo poravnano. Začetki odstavkov naj ne bodo umaknjeni navznoter, pač pa naj bo pred vsakim novim odstavkom, naslovom, podnaslovom, predvidenim mestom za sliko ali tabelo vrinjena prazna vrstica. Prispevek naj ne bo daljši od dveh avtorskih pol (32 strani po 32 vrstic z okoli 60 znaki v vrstici oziroma 60.000 znakov, vključno z razmiki).

Tabele, slike, opombe

Za vsako tabelo in sliko mora biti v prispevku nakazano približno mesto, kjer je predvidena (npr. 'vstaviti sliko 1' ali 'vstaviti tabelo 1'). Tabel in slik avtorji ne vstavljajo v besedilo, pač pa jih pripravijo v ločeni datoteki, v katero najprej vstavijo vse tabele in nato vse slike, vsak prikaz na svoji strani (če je potrebno, lahko slike shranijo tudi v več ločenih datotekah).

Zaporedna številka slike in besedilo, ki sliko opisuje, naj bosta v besedilo vstavljena takoj za mestom, kjer je označen predvideni položaj slike (npr. najprej v svoji vrstici podamo informacijo: 'vstaviti sliko 1', pod njo pa ime in za piko naslov slike: 'Slika 1. Odnos med X in Y ...'). Slike morajo biti izdelane brezhibno in z dovolj velikimi črkami, številkami in ostalimi znaki (nabora Arial ali podobno), ki omogočajo pomanjševanje brez večje izgube preglednosti. Avtorji ne uporabljajo barv, pač pa, če je potrebno, različne dobro razločljive raste, sivine in/ali vzorce. Avtorji naj grafe v datoteko s tabelaričnimi in grafičnimi prikazi prilepijo v taki obliki, da jih bo možno urejati v izvornem programu (npr. Excelov grafikon naj prilepijo kot predmet in ne kot sliko ali metadatoteko). Fotografije z visoko ločljivostjo (> 300 dpi) naj bodo shranjene v kar najboljši kвалiteti grafičnega formata JPG, TIF ali PNG. Sheme in diagrami naj bodo iz izvornega programa prilepljene v datoteko kot predmet, izjemoma kot slike navedenih grafičnih formatov z visoko ločljivostjo. V primeru posebnih zahtev (npr. pri uporabi manj običajnih programov za generiranje slik ali če se določene slike ne da izdelati računalniško), naj se avtorji o načinu priprave slik predhodno posvetujejo s tehničnim urednikom revije (e-naslov: luka.komidar@ff.uni-lj.si). Tabele naj bodo natipkane z enojnim razmikom. Nad tabelo naj bo (v datoteki s tabelaričnimi in slikovnimi prikazi) izpisana zaporedna

številka tabele in za piko njen naslov (npr. Tabela 1. *Korelacije med ...*). Tabela mora biti informativna brez posebnega sklicevanja na besedilo, torej opremljena s potrebnimi informacijami in po potrebi z opombami. Avtorji se v besedilu sklicujejo na sliko ali tabelo (npr. z 'glej sliko 1', 'v tabeli 2' ...), saj prikaz ne bo nujno na mestu, ki ga je predvidel avtor.

V poglavju o rezultatih naj bo isti podatek vedno prikazan le enkrat. Avtorji naj se odločijo, kateri način (slika, tabela ali prikaz v vezanem besedilu) je najbolj primeren in informativen. Opombe pod črto naj bodo vključene v prispevek le izjemoma.

Citiranje, literatura

Uporabljene reference drugih avtorjev naj bodo v besedilu citirane po harvardskem sistemu: npr. Rostohar (1952) ali (Rostohar, 1952). Kadar je citiranih več avtorjev, so navedeni v abecednem redu, npr. (Bujas, 1953; Rostohar, 1952; Trstenjak, 1953). Citati posameznih referenc so ločeni s podpičjem, npr. (Petrič, 1970; Petrovič, 1969). Kadar sta citirano delo napisala dva avtorja, se ves čas v prispevku navaja priimka obeh avtorjev (npr. Schutz in Gessaroli, 1993). Kadar so citirano delo napisali trije, štirje ali pet avtorjev, so pri prvem citiranju vedno navedena imena vseh soavtorjev, npr. (Toličič, Šebek, Pečjak in Zorman, 1957), pri morebitnih naslednjih citatih pa le ime prvega avtorja, za druge pa je dodano le "idr.>"; drugi citat bi se tako glasil (Toličič idr., 1957). Kadar je citirano delo napisalo šest avtorjev ali več, se v vsem prispevku navaja le ime prvega avtorja in doda "idr.". Kadar je citiranih več del istega avtorja, napisanih v istem letu, so letnicam dodane male črke po abecednem redu, npr. (Peršič, 1968a, 1968b).

V seznamu literature na koncu prispevka so navedena po abecednem redu avtorjev (in brez zaporednih števil) vsa v besedilu citirana dela (in samo ta). Celoten seznam literature mora biti napisan v skladu z APA standardi citiranja. Pri navedbi vira so vedno izpisana imena vseh avtorjev prispevka, ne glede na to, koliko jih je.

Navedki prispevkov v revijah morajo vsebovati priimek avtorjev, začetnice imena, leto izdaje, naslov prispevka, polno (neokrajšano) ime revije (v poševnem tisku), letnik (v poševnem tisku), če se v vsakem zvezku znotraj istega letnika število strani začne z 1, tudi številko zvezka (v oklepaju, stičnim z letnikom, v navadnem tisku), in navedbo strani, na katerih je natisnjen prispevek (pri tem uporabljamo pomišljaj –, ne vezaj –). Paziti je potrebno na ločila, ki ločijo posamezne enote navedka. Primer navedbe:

Plomin, R. in Caspi, A. (1998). DNA and personality. *European Journal of Personality*, 12, 387–407.

Navedba avtorske knjige vsebuje priimek avtorjev, začetnice imena, leto izdaje, naslov knjige (v poševnem tisku), kraj izdaje in založbo. Primer navedbe:

Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press.

Navedba poglavja avtorja v knjigi z urednikom vsebuje priimek avtorjev, začetnice imena, leto izdaje, naslov poglavja v knjigi, začetnice imena ter priimek urednikov, označbo, da gre za urednike, naslov knjige (v poševnem tisku), strani, na katerih je natisnjeno poglavje, kraj izdaje in založbo. Primer navedbe:

Schutz, R. W. in Gessaroli, M. E. (1993). Use, misuse and disuse of psychometrics in sport psychology research. V R. N. Singer, M. Murphey in L. K. Tennant (ur.), *Handbook of research in sport psychology* (str. 901–917). New York: Macmillan.

Vsaka navedba prispevka, katerega naslov ni v angleščini, mora imeti v seznamu referenc v ogletem oklepaju (v enakem tisku kot naslov prispevka) dodan tudi angleški prevod naslova prispevka. Primera navedbe:

Pogačnik, V. (1995). *Pojmovanje inteligentnosti [Conceptions of intelligence]*. Radovljica: Didakta.

Tušak, M. (1998). Barvne preference, simbolika barv in osebnost [Colour preferences, colour symbolism and personality]. *Psihološka obzorja*, 7(4), 67–79.

Oddajanje prispevkov

Avtorji besedilo in druge dele prispevka pripravijo v elektronski obliki. Datoteke, ki naj bodo poimenovane s priimkom prvega avtorja in dodano specifično oznako (npr. novak-besedilo.doc; novak-tabeleslike.doc), avtorji pošljejo glavni in odgovorni urednici na elektronski naslov cveta.pucko@pef.uni-lj.si.

Ob prvem pošiljanju prispevka avtorji pripravijo dodatno datoteko (npr. novak-kontaktnipodatki.doc) z osnovnimi podatki o prispevku in avtorjih: izpišejo naslov prispevka, ime in priimek avtorjev, strokovne nazive, ime inštitucije, v kateri so zaposleni (v slovensščini in angleščini), in natančen naslov tistega avtorja, s katerim bo uredništvo revije komuniciralo (tudi elektronski naslov, številko telefona in, če je možno, telefaksa ter URL naslov).

Če bo potrebno (npr. v primeru, da prispevek vsebuje veliko simbolov, ki jih računalniki recenzentov ne bi ustrezno interpretirali, ali v primeru, da recenzenti želijo pregledovati natisnjeno obliko prispevka), bo urednica naknadno zaprosila še za natisnjeno obliko prispevka.

Po končanem redakcijskem postopku in strokovnih recenzijah bo avtor prejel recenziji prispevka in kratko mnenje urednice glede sprejetja besedila v objavo. V primeru, da je prispevek sprejet v objavo, avtorji upoštevajo vse prejete pripombe, popravke in sugestije ter pripravijo končno verzijo prispevka. V končni verziji naj bo prva stran besedila takoj za naslovom prispevka dopolnjena še z imenom in priimkom avtorjev, imenom in krajem inštitucije, kontaktnimi podatki in morebitnimi dodatnimi informacijami o financerju študije, o tem, da je bil prispevek predstavljen na kakšnem od kongresov, ali zahvalo. Za angleškim naslovom naj bodo dodani imena in priimki avtorjev ter ime, kraj in država njihovih inštitucij v angleščini.

Avtorji tudi končno verzijo prispevka oddajo glavni in odgovorni urednici v elektronski obliki. Če je potrebno, natisnejo en izvod prispevka in ga pošljejo na naslov urednice (v tem primeru bodo tipkopis in slike mesec dni po objavi uničeni, če avtorji ne bodo posebej pisno zahtevali vrnitve originalnih gradiv).

Zaključne opombe

Poslana končna verzija rokopisa pomeni tudi potrditev avtorjev, da prispevek v enaki ali podobni obliki ni bil objavljen v kateri drugi domači ali tuji publikaciji in da tudi v bodoče ne bo brez poprejšnjega soglasja izdajatelja Psiholoških obzorij. S spletnih strani <http://psy.ff.uni-lj.si/i/Guests/Obzorja/Avtorjem/avtorjem.html> avtorji natisnejo, izpolnijo in podpišejo Obrazec za odstop avtorskih pravic ter ga po navadni pošti pošljejo urednici. Uredniški odbor, uredniški svet ter izdajatelj ne prevzemata odgovornosti za strokovna mnenja in trditve oziroma zaključke, ki so jih podali avtorji v posameznih prispevkih.

Instructions for Authors

Papers should be written either in Slovenian or English language (occasionally, the Scientific Board might also accept for publication papers in other languages). Scientific and technical papers should be written in economic, intelligible, clear and concise style. An *empirical paper* should report original research, presenting all the standard elements of scientific investigation (introduction, method — including *participants, instruments and procedure* - results, discussion, references). A *theoretic paper* is expected to examine in detail and critically analyse selected models and/or theories, and empirical data are described only if they are directly related to the theory. A *review paper* is expected to evaluate previously published work and it is typically composed of the following sections: problem definition, summary of previous research, explanation of subject matter inter-relations, contradictions, problems, and suggestions for further research. *Meta-analytic study* is a particular type of article, based on the established meta-analysis methodology, comparing different empirical investigations addressing a common problem.

The manuscript must contain the English and Slovenian version of the *title, keywords* (about five, defining the contents) and *abstract* in up to 300 words (the authors that do not speak Slovene should ask the Editor for help). If the paper is written in some other world language, the title, keywords, and abstract must be provided in that language in addition to the English and Slovenian version.

A typical empirical paper should be written in accordance with the following guidelines:

1. Introduction should not be too extensive, yet it should provide the necessary conceptual framework.
2. The problem should be clearly and consistently defined, following logically from the introduction. It should be of sufficient relevance and novelty, whereby the new dilemmas opened should be emphasised.
3. Research hypotheses and variables of interest should be concisely defined; the observation and measurement procedures should be precisely described. A short but accurate description of psychological instruments applied and of the methodology in general (research design, selection of participants) is mandatory.
4. Application of statistical techniques should be described in sufficient detail. The tables and figures may only contain essential information (if necessary, details can be presented separately in appendix).
5. Discussion and interpretation of the findings should refer to the established concepts and theories, regardless of whether they are supported by the findings or not.

The Editorial and Scientific Board assume no responsibility for the expert opinions, claims, and conclusions stated by the authors in their papers.

Technical Aspects of Manuscript Preparation

The manuscripts should be prepared in accordance with the *APA Publication Manual* (Fifth Edition, 2001). Each manuscript, meeting the technical standards and falling within the aims and scope of the journal, will be subject to double-blind review by two reviewers.

The manuscript must be typeset in a standard font (Times Roman, Arial, Helvetica, or Courier, 12 pt size), with left justification and double spacing. Titles and subtitles must be clearly indicated and pages must be numbered (no other header/footer information is allowed). The paragraphs must not be indented and they must be separated by a blank line. The paper should normally not exceed 32 standard pages (32 rows by 60 characters) in length. The main text, without author(s) name(s) and institution(s), should be saved in a .doc or .rtf file (e.g., in MS Word – if non-Windows software is used, the author must perform the necessary conversion to assure seamless operation on the Windows platform). Tables and figures should not be included in the text (but indicate their position). They should be added as separate files in a standard graphics format (EPS, JPG, PDF, PS, BMP, GIF, TIF etc.). Another separate file must be added containing the basic information on the paper – name(s) of the author(s), title(s), institution(s), title of the paper and exact address of the author the Editorial Board will contact for further correspondence (including telephone number, fax number, e-mail address, home page URL if possible etc.). The files should be named by the first author's surname and a short description of the file (e.g. socan-text.doc, socan-figure1.jpg, socan-about_authors.doc). All the files should be sent by e-mail to cveta.pucko@pef.uni-lj.si.

On request, the printed version (three copies) of the manuscript should be sent to Editor-in-Chief. Each table and/or figure with the proper caption should be provided on a separate sheet. Provide figures in camera-ready format without excessively small details. The manuscript will be destroyed one month after publication unless the author submits a request in writing for the originals to be returned to her/him.

After editorial consideration and review process a copy of the manuscript will be returned to the author together with the two reviews and editorial opinion on acceptability. In case the manuscript is accepted for publication, the author must take into account all the suggestions (including language and style changes) while preparing the final version. For all other aspects of the final version the instructions for the initial version apply, except that the authors' names and institutions should be added into the text and contact information should be added in a footnote. Additional information on funding and/or congress presentation and acknowledgements should be entered in a footnote, which will be attached to the paper's title.

Submission of the final version implies author's declaration that the paper has not been published in any other Slovenian or foreign publication in its present (or similar) form. At the same time it implies author's consent that the paper or its parts can only be reproduced in any other publication by permission of the publisher of the Horizons of Psychology. The 'Consent to Publish & Transfer of Copyright' form available at <http://psyj.ff.uni-lj.si/iGuests/Obzorja/Instructions/instructions.html> should be printed, signed and posted to Editor-in-Chief.

For any additional correspondence please make use of e-mail.